

Anton Pavlovič Čehov

NOVELE

Preveo Derviš Imamović

SVIJET A. P. ČEHOVA

Anton Pavlovič Čehov, sin sitnog trgovca i ljekar, završava u ruskoj književnosti epohu velikog realizma, kako ga je Lukač nazvao, realizma koji počinje Gogoljevom a završava njegovom pripovijetkom, premda njegovu središnju i najdužu vremensku dionicu u XIX stoljeću ispunjava uglavnom roman. Izbor pripovijetke kao pjesničke forme ne podliježe isključivo odredbama prirode umjetnikovog dara, već predstavlja i "socijalnu porudžbinu" epohe podesnu da se u nju odlije savremeni život. U slučaju Čehova to je epoha kraja jednog vijeka ne samo kalendarski već i sa stanovišta kretanja i razvitka društvenih formi: dotrajalim, usitnjenim oblicima jednog života i društva, s njegovim isto tako sitnim reprezentantom - malim čovjekom, najviše je odgovarala, prostorno i vremenski, kratka pripovijetka s komikom kao obilježjem svijeta koji prolazi. I mada je Čehov poznat kao tvorac sasvim nove pjesničke forme, lirске drame, lirске zato što je ono što se događa beznačajno, a drama je najdinamičniji umjetnički književni žanr, mala epska forma ili pripovijetka, čije se stilske karakteristike mogu iskazati kao lakonizam, komika i lirizam koji je Tolstoj odredio riječju impresionistički, dominantno se pojavljuje u njegovom stvaralaštvu.

Svoj način pisanja i pripovijetku kao žanr Čehov je doveo do savršenstva, što će Maksim Gorki hiperbolično ovako formulirati: "Poslije vas sve izgleda kao da je toljagom napisano." I zaista, poslije Čehova ruska se književnost kreće tokovima poezije u stihu jer je poslije njega tuda vodio put, iako se tradicije realizma neće nikada sasvim ugasiti bez obzira na preobražaje koje će taj književni pravac doživjeti na početku vijeka koji je nastupao. Zato u tvrdnji simbolista da je Čehov njihov prethodnik, da je on čak u osnovi simbolista, ima djelić istine, mada Čehov neosporno ostaje u okvirima poetike realizma.

U svekolikom Čehovljevom stvaralaštvu suvereno dominira tema "malog čovjeka", ali je Čehov sasvim izmijenio odnos prema tom mediju koji je bio stalan predmet oblikovanja socijalne književnosti XIX vijeka i argument za protest. Iz Čehovljeve umjetničke prakse Maksimu Gorkom nije teško bilo izvući pitanje i problem odgovornosti tog "malog čovjeka" za svoju vlastitu sudbinu i utvrditi da u revolucionarnoj epohi koja dolazi Bašmačkini i Djevuškini neće predstavljati vrijednost dostojnu umjetnikove pažnje. Sličan zaokret Čehov je napravio i u pogledu ocjene sela i seljaka lišavajući ga idealizacije koje je u svoje vrijeme, ne bez razloga, unosio u pripovijetku Ivan Turgenjev. I ovakva umjetnička rješenja bila su bliska Maksimu Gorkom.

U izboru koji se nudi čitaocu dato je nekoliko uzoraka Čehovljevog majstorstva u domenu kratke priče. Pa ipak, najmanje jednom narušen je taj princip, a mjesto komike koja se u Čehova uzdiže u predjele grotesknog viđenja svijeta zauzima nenadmašni lirski ugođaj. Razumije se da je riječ o "Stepi". U tom smislu ovoj pripovijeci se približava veoma poetična "Kaštanka", jer se Jegoraškini doživljaji s putovanja po stepi kao i lutanje malog psa Kaštanke iskazuju kao imanentno lirski. Čuveni "Paviljon br. 6" blizak im je samo brojem stranica, jer je to život, tačnije, njegov umjetnički ekvivalent, lišen svake poetičnosti predmeta, tragika beznađa oslobođena svake patetike, slika tamnice koja prerasta u simbol svekolikog života. Tipom predmeta i stila "Paviljona br. 6" bliži je kratkim pripovijetkama koje ulaze u izbor ("Čovjek u futroli", "Kameleon", "Smrt činovnika"). Poduži "Jončić" predstavlja realizaciju, u Čehova već poznate teme, banalizacije provincijske i provincijalne inteligencije čiji je ritam izražen hronikom, dok je "Dušica", tačnije, naslovna junakinja iz nje, svojevrsna varijanta Gogoljevog Hljestakova iz "Revizora", ili Hljestakovštine, sa onom sposobnošću junakinje da se poput Gogoljevog junaka ameboidno preobražava i prilagođava u doticaju sa svakom novom okolinom.

Pa ipak "Stepa" je izuzetna pripovijetka u Čehovljevom pripovjedačkom opusu jer otkriva namjeru veće epske forme budući da ju je pisac, prema vlastitom svjedočenju ostavio namjerno nedovršenom. U beskraj stepskog prostora, kao okvir i pozadinu za sliku, utkana je epskom postupnošću koju markira sporo putovanje kolskog karavana i ista takva naracija, jedna u suštini lirska tema - doživljaj stepe i događaja u njoj dječaka Jegoruške. Lirika potiče od onog, a priori lirskog, u literaturi poznatog i često korištenog duhovnog doticaja između prirode i dječaka, starca i dječaka, nepoznatog svijeta i dječaka, viđenje van svake serije koje su formalisti nazvali možda s pravom "očudenje". U sjećanju ostaje silueta kočije u beskraj prostora s tri ljudske glave u njoj kao tri crne tačke na bijelom poprsju s dječijeg crteža, od kojih jedna manja pripada Jegoruški, a druge dvije dvojici inače karakterno suprotnih ljudi: dobrom ocu Hristoforu i strogom, poslovnom, naizgled bezdušnom ujaku Kuzmičovu. Drugu dionicu putovanja kao drugi siže čini povorka natovarenih kola s Jegoruškom i kočijašima koje je pisac ponaosob okarakterisao. U ta dva sižea ubačen je dramski motiv razbojništva s koscima i trgovcima, motiv nokturna - susret sa zaljubljenim lovcem pri svjetlosti vatre što od sreće ne može da spava pa luta stepom, zatim isto tako lirski i zagonetnošću isto tako puškinski kao i prethodni motiv "djeve što pjeva iza brežuljka", i najzad, pored ostalih, motiv susreta s Varlaamovom kojega svi u stepi traže, pa to traženje ima neku iskonsku, gotovo mističnu simboličnu dubinu. U odnosu na druge Čehovljeve pripovjetke, "Stepa" ostavlja utisak nedovoljno naseljenog prostora, ali nam se čini da u tome i leži njena vrhunska, nenadmašna poetičnost, kojom je pisac zakoračio svojim putem u poetsko naslijeđe ruske klasike Tolstojevog tipa.

U stravičnom "Paviljonu br. 6" realizam prelazi u realističku simboliku totalitetom svoje obuhvatnosti. Jer ovdje nije u pitanju samo konkretna sudbina Gromova i Ragina kao društvenih tipova već sudbina društva i čovjeka, pri čemu duševna bolnica nosi znamenje ljudske tamnice, a njene rešetke fungiraju kao međa koja razdvaja svijet tlačitelja i potlačenih. Svoju filozofiju "mirenja s blatom",

ideju koju će poslije Čehova varirati u više navrata, Maksim Gorki, dr. Ragin je platio tako što je postao pacijent bolnice-tamnice u kojoj je i sam radio. Mnogi kritičari se slažu u tome da slučaj dr. Ragina kao Čehovljevo rješenje predstavlja kritiku Tolstojevje ideje "neprotivljenja zlu nasiljem". Čehov ne tretira primjer dvojice ludaka, već usamljenih ljudi, istina, preosjetljivih, koji iz objektivnih razloga dopijevaju u duševnu bolnicu. Doduše, u slučaju dr. Ragina svemu prethodi porodična tragedija poslije koje dolazi bijeda. Jedna od magistralnih misli pripovijetke odnosi se na čovjekovu nezaštićenost u društvu zasnovanom na nasilju. I kakve stilske razlike proizlaze iz tipa stvarnosti realizovane u "Stepi" i one u "Paviljonu br. 6". Kakvu supstancijalnu gustinu i tvrdoću forme u koju je otisnut svijet bolnice-tamnice ispoljava njegova slika upoređena s oblicima pastelno razvedene nježnosti u kojima je iskazana stepa. U njemu, tj. "Paviljonu br. 6", ljudska tragika dobija oblik nakazne, groteskne stvarnosti iz koje je protjerana svaka ne-posredna, konkretna ljepota. Jer u "Stepi" je, pored Varlaamova i Kuzmičova, koji i nije tako strašan i bezdušan čovjek kako ga često u kritici ocjenjuju, naslikan još i Jegoruška, otac Hristofor, Pantelej... A ovdje nema nikoga - najbolji ljudi su postali ludaci.

Kao što je već rečeno, u "Joniču" pisac bilježi hroniku banalizacije intelektualca ljekara u provincijskom gradu. On postaje oličjenje i akter onoga čega se sam bojava - banalne svakodnevnice kojoj se sam nekad suprotstavljao. Granična linija početka njenog trijumfa poklapa se s tre-nutkom kad u pripovijeci, takoreći, prestaje radnja, kad počinje univerzalni čehovski epilog - kraj suprotstavljanja okolnostima. Tema banalizacije ruske inteligencije jedna je od centralnih u Čehova. U "Joniču" se di-namički siže o ljubavi s obje strane i porodici u kojoj se njeguje kakva-takva umjetnost izljuje u kruti i tvrdokorni malograđanski mehanicizam sticanja i življenja po ustaljalom redu i navikama. Od samog početka pripovijetke paralelno s motivom ljubavi i "slavujeva vrta" zvuči motiv banalizacije koja se kao fatum nadnijela nad junacima - iz kuhinje dopire i ponavlja se miris prženog luka i zveka noževa. To su dvije mogućnosti koje stoje pred junacima pripovijetke. Ali nakon neuspjeha u ljubavi ljekar Starčev, poput junaka iz "futrole", opušta se i dopijeva u kolotečinu na kojoj se gubi vlastito lice do anonimnosti.

U dvije pripovijetke, "Smrt činovnika" i "Čovjek u futrolu", Čehov je varirao sličan tip stvarnosti ili čovjeka čija predmetnost ispoljava visok stepen stilske tipološke podudarnosti. U oba slučaja je ipak u pitanju služ-benička socijalna psihologija koju modelira do nakazne jednolikosti i du-ševnog siromaštva apsolutistička država i njene institucije. Objе pripovijetke su svojevrsne satirične hiperbole s dva živa pokojnika. "Futrola" je jedna od središnjih i veoma uočljivih, glavnih Čehovljevih tema, realizovana u jednoj upečatljivoj cmo-bijeloj tehnici. U suštini, oba junaka se nadovezuju na tip "malog čovjeka" koji je ruska književnost u toku jednog vijeka veoma često i rado varirala saosjećajući s njim, pri čemu je Bjaličkov socijalno opasniji jer raspolaže "futrolom". Već smo kazali da je u pogledu odnosa prema "malom čovjeku" Čehov imao drukčiji stav od pisaca-prethodnika. Štaviše, "mali čovjek" u njega postaje aktivno društveno zlo, što će Gorki razviti do eliminisanja teme o "malom čovjeku". U Dostojevskog se Djevuškin sakriva da prikrije spoljašnju bijedu, prnje u koje je obučen, u Čehova je to "futrola" za psihu koja ne zavređuje zaštitu.

Kao društvena boljka i tip ponašanja, kameleonstvo je jedna od omi-ljenih čehovskih tema, izvor njegove nenadmašne komike. U ponudenom izboru ono je varirano dva puta, i to u pripovijeci "Kameleon", u kojoj je pojava čist socijalni oblik, i u pripovijeci "Dušica" prevashodno kao "stal-na" duševna, prirodna osobina junakinje koja se na prvi pogled doima kao dobrotu, kao pozitivna osobina. Duševna mimikrija je najteži oblik beskarakternosti, njena nulta tačka, i zato kao psihička osobina veoma uočljiva. Dogmatičnost "futrole" kao opne oko praznine i "dijalektičnost" kameleonstva u istoj su zaštitnoj funkciji nečega što svojom kakvoćom nije dostojno zaštite tako da ona, zaštita, postaje smiješna, apsurdna, sa stano-višta humaniteta besmislena. U svojim minijaturama Čehov uzima ek-stremne slučajeve pojave, onako kako je to Gogolj nekada činio, da bi apsurdnost takvih ljudskih napora kao socijalnog ponašanja bile što uočljivije čitaocu kome se on u svojim pripovijetkama veoma često direktno obraća.

Čehovljevi pejzaži, možda sa izuzetkom "Stepe", veoma je škrt i uglav-nom oslobođen onoga što nazivamo antropomorfizmom. On je tu da pokaže kako život ljudi na svijetu može da bude lijep (Jermilov), u funkciji, dakle, piščevog optimizma.

Malo je pisaca u svjetskoj književnosti koji su poput Čehova umjeli da postavе krupna životna pitanja u prostorima u okvirima evropske knji-ževnosti na prvom mjestu. Poslije njegove sazetosti nije se u ruskoj knji-ževnosti imalo kud nego - u stih i ona je krenula tim putem, možda da raščisti teren, da stvori poetsku riječ za novu, veliku pjesničku prozu poput one iz XIX vijeka, kao što je to učinila Puškinova i Ljermontovljeva poezija na početku tog vijeka.

Nazif Kusturica

KAŠTANKA

I

NEOZBILJNO PONAŠANJE

Mlada, rida kuca - mješanac jazavčara i psa pokućara - njuške vrlo slične lisičijoj, trčala je gore-dolje po trotoaru i za-brinuto zirkala na sve strane. Ponekad se zaustavljala i, plaćući, podizala čas jednu, čas drugu ozeblu šapu i pokušavala da shvati kako se to moglo dogoditi da zaluta.

Odlično se sjećala kako je provela dan i kako je, na kraju, dospjela na taj nepozanti trotoar.

Dan je počeo time što je njen gospodar, stolar Luka Aleksandrič, navukao kapu na glavu, pod mišku uzeo nekakvu drvenu stvar zavijenu u crvenu maramu i viknuo:

- Kaštanka, hajdemo!

Čuvši svoje ime, mješanac jazavčara i psa pokućara iziшаo je ispod struga gdje je spavao na strugotinama, slatko se protegao i potrčao za gospodarom. Mušterije Luke Aleksandriča su živjele užasno daleko, tako da je on, prije nego što bi stigao do svakog od njih, morao da nekoliko puta navraća u krčmu i da se potkre-pljuje. Kaštanka se sjećala da se tim putem ponašala krajnje nepristojno. Od radosti što ju je gospodar poveo sa sobom, ona je skakala, lajala i nasrtala na tramvajske vagone što su ih konji vukli, utrčavala u dvorišta i jurila za psima. Stolar ju je svaki čas gubio iz vida, zaustavljao se i ljutito vikao na nju. Jednom ju je čak srdito šćepao za njeno lisičije uho, prodmusao je i procijedio:

- Crk-la da-bog-da, gaduro jedna!

Kada je obišao mušterije, Luka Aleksandrič je navratio sestri kod koje je pio i mezetio; od sestre je pošao poznaniku knjigovescu, od knjigovesca u krčmu, iz krčme kumu itd. Kratko rečeno, kada je Kaštanka dospjela na nepoznati trotoar, već se smrkavalo i stolar je bio kao sjekira pijan. On je mahao rukama, uzdisao i gundao:

- Vo greseh rodimja mati vo utrobe mojej! Oh, grijesi, grijesi! Sada evo idemo ulicom i fenjere gledamo, a kada umremo - u paklu ćemo da gorimo...

Ilije prelazio na dobrodušni ton, dozivao Kaštanku i govorio joj:

- Ti si, Kaštanka, sitna životinjica i ništa više. Spram čovje-ka ti si isto što tesar spram stolara...

Dok je on tako s njom razgovarao, najednom je zatreštala muzika. Kada se Kaštanka okrenula, vidjela je da ulicom pravo na nju ide čitav puk vojnika. Kako nije podnosila muziku koja joj je išla na živce, ona se uznemirila i počela da zavija. Na njeno veliko iznenađenje, umjesto da se uplaši, zakrešti i počne da psuje, stolar se široko nasmiješio, stao mirno i salutirao svo-jom ručurdom. Videći da je njen gospodar ne grdi, Kaštanka je počela još jače da zavija i, kao van sebe, ona je preko ulice jurnula na drugi trotoar.

Kada je došla sebi, muzika više nije svirala i puka više nije bilo. Potrčala je preko ulice prema mjestu gdje je ostavila gospo-dara, ali avaj! stolara tamo više nije bilo. Jurnula je naprijed, zatim nazad, još jednom je pretrčala ulicu, ali stolar kao da je u zemlju propao... Kaštanka je počela da njuška trotoar nadajući se da će gospodara naći po mirisu njegovog traga, ali prije toga je prošao neki nitkov u novim gumenim kaljačama i sad su se svi tanani mirisi miješali sa oštrim smradom kaučuka, tako da se ništa nije moglo razabrati.

Kaštanka je jurila naprijed i nazad i nikako nije mogla da nađe gospodara, a u to vrijeme počelo je i da se smrkava. S obje strane ulice upalili su se fenjeri i na kućnim prozorima je zasijala svjetlost. Padao je krupan, pahuljasti snijeg i bjelinom bojio kaldrmu, konjska leđa i kočijaške kape, i što se više smrkavalo, predmeti su postajali sve bjelji. Pored Kaštanke su neprekidno gore-dolje prolazile nepoznate mušterije, gurale je nogama i zak-lanjale joj vidik. (Čitavo čovječanstvo Kaštanka je dijelila na dva veoma nejednaka dijela: na svoje domaćine i njihove mušte-rije; među jednima i drugima postojala je bitna razlika: prvi su imali pravo da je tuku, a druge je ona sama imala pravo da hvata za noge.) Te mušterije su sada nekud žurile i na nju nisu obraćale nikakvu pažnju.

Kada se već sasvim smrklo, Kaštanku je obuzelo očajanje i užas. Ona se šćućurila uz neku kapiju i gorko zaplakala. Umo-rila se lutajući čitav dan sa Lukom Aleksandričem, uši i šape su joj ozeble, a uz to još bila je i strašno gladna. Čitavog dana samo joj se dvaput posrećilo da nešto proguta: kod knjigovesca je pojela malo ljepila od škroba i u jednoj krčmi pored tezge je našla kožicu od kobasice - i to je bilo sve. Da je bila čovjek, sigurno bi već pomislila:

"Ne, tako se ne može živjeti! Moraću se ubiti!"

II

TAJANSTVENI NEZNANAC

Ali Kaštanka ni o čemu nije mislila i samo je plakala. Kad joj je već mehki paperjasti snijeg sasvim prekrrio leđa i glavu i ona, od iznemoglosti utonula u teški drijemež, najednom je kapija škljocnula, škripnula i udarila je u slabinu. Kaštanka je skočila.

Iz otvorenih vrata je izišao nekakav čovjek koji je pripadao grupi mušterija. Postoje Kaštanka zacviljela i našla mu se pod nogama, on nije mogao a da je ne primijeti. Nagnuo se nad nju i upitao je:

- Kucu, odakle ti ovdje? Jesam te udario? O, jadnice, jad-nice... Ali, ne ljuti se... Oprosti mi.

Kaštanka je pogledala neznanca kroz snježne pahuljice na trepavicama, i vidjela je pred sobom kratkonogog i debeljuškastog čovječuljka, obrijanog bucmastog lica, u cilindru i raskopča-noj bundi.

- Što cviliš? - nastavio je zbacujući joj prstom snijeg sa leđa. - Gdje ti je gospodar? Sigurno si se izgubila? Ah, jadni psiću! Šta ćemo sada da radimo?

Osjetivši u glasu neznanca toplotu i saosjećanje, Kaštanka mu je liznula ruku i zacviljela još ružnije.

- Kako si draga, smiješna! - rekao je neznanac. - Kao prava lisica! Ali šta, nema druge, hajde sa mnom! Možda ćeš i ti za nešto valjati... No, fjut! - On cmoknu usnama i rukom joj dade znak koji je mogao značiti samo jedno: "Hajdemo!"

I Kaštanka je pošla.

Nije prošlo ni pola sata, a ona je već sjedila na podu u velikoj svijetloj sobi i, nagnuvši glavu ustranu, umiljato i ra-doználno gledala neznanca kako sjedi za stolom i večera. On je jeo i bacao joj komadiće hrane. Prvo joj je dao hljeba i zelenu koricu sira, zatim komadić mesa, pola piroške, kokošijih kosti, a ona je to, onako gladna, sve tako brzo jela da nije stizala ni ukus da osjetiti. I što je više jela, sve je gladnija bila.

- E, slabo tebe hrane tvoji domaćini! - govorio je neznanac gledajući s kakvom je pohlepom Kaštanka gutala nesažvakane zalogaje. - I kako si samo mršava! Sama kost i koža...

Kaštanka je pojela mnogo, ali se nije najela, jelo ju je samo ošamutilo. Poslije večere je legla nasred sobe, opružila noge i, osjećajući u čitavom tijelu neku prijatnu malaksalost, počela je da pomahuje repom. I dok je njen novi gospodar, zavaljen u naslonjači, pušio cigaru, ona je mahala repom i rješavala pitanje: gdje je bolje - kod tog neznanca ili kod stolara? Kod neznanca je pokušstvo bijedno i ružno; osim fotelja, otomana, lampe i ćilima, nema ništa više i soba izgleda prazna. Kod stolara je stan pun puncat raznih stvari; on ima sto, strug, čitavu gomilu stru-gotine, strugače, dlijeta, testere, kafez sa štiglicom, korito... Kod neznanca nema nikakvih mirisa, a kod stolara je uvijek magla i divno mirišu tutkalo, lak i strugotine. Ali neznanac ima jednu značajnu prednost - on daje mnogo da se jede i, treba mu priznati, sve dok je Kaštanka sjedila pored stola i nježno gledala u njega, nijednom je nije udario, nijednom zalupao nogama i nijednom se nije proderao: "Marš napolje, prokletinjo!"

Kada je njen novi gospodar popušio cigaru, izišao je iz sobe i za časak se vratio držeći u rukama mali madrac.

- Hej, ti kucu, dođi ovamo! - rekao je i stavio madrac u ugao pored otomana. - Lezi tu. Spavaj!

Zatim je on ugasio lampu i izišao. Kaštanka se razbaškarila na madracu i sklopila oči. Sa ulice se začuo lavež i ona je htjela da na njega odgovori, ali ju je najednom i sasvim neočekivano obuzela tuga. Sjetila se Luke Aleksandriča, njegovog sina Fečuške i prijatnog mjestašca pod strugom. Sjetila se kako se za dugih zimskih večeri, kad bi stolar strugao ili naglas čitao novine, Fečuška obično s njom igrao... Za zadnje šape ju je izvlačio ispod struga i s njom izvodio takve vragolije da joj se sve pred očima zelenjelo i da su je svi zglobovi boljeli. Primoravao ju je da hoda na zadnjim šapama, pravio od nje zvono, to jest tako je vukao za rep da je ona skičala i lajala, davao joj da šmrče burmut. Naročito joj je bila mučna njegova sljedeća majstorija: on bi na udicu privezao komadić mesa i davao ga Kaštanki, a kada bi ga ona progutala, on ga je uz gromki smijeh izvlačio iz njenog stomaka. I što su uspomene postajale jasnije, Kaštanka je sve ružnije cviljela.

Ali uskoro su umor i toplota nadjačali njenu tugu... Počela je tonuti u san. U njenoj uobrazilji su počeli trčkarati psi; protročala je i rundava stara pudlica, koju je danas vidjela na ulici, s mrenom na očima i čupercima dlake oko njuške. Fečuška je sa dlijetom u ruci potročao za pudlicom. Zatim je najednom i sam obrastao u čupavu dlaku, veselo zalajao i našao se pored Kaštanke. Kaštanka i on su se dobrodušno onjušili i potrčali na ulicu...

III

NOVO I VRLO PRIJATNO POZNAVSTVO

Kada se Kaštanka probudila, već je bilo svanulo i spolja se čula buka kakva se samo danju čuje. U sobi nije bilo ni žive duše. Kaštanka se protekla, zijevnula i, ljuta i mrzovoljna, pro-šetala po sobi. Onjušila je sve uglove i namještaj, zavirila je i u predsoblje i

nije našla ništa zanimljivo. Osim vrata koja su vodila u predsoblje, bila su još jedna vrata. Porazmislivši malo, ona je objema šapama zagrebala po njima, otvorila ih i ušla u susjednu sobu. Tu je u krevetu, pokrivena vunanim ćebetom, spavala mušterija u kojoj je ona prepoznala jučerašnjeg neznanca.

- Rrrr... - zarezala je Kaštanka, ali kada se sjetila sinoćnje večere, zamahala je repom i počela da njuši.

Onjušila je odjeću i čizme neznanca i zaključila da mirišu na konja. Iz spavaće sobe vodila su nekad još jedna, također zatvorena, vrata. Kaštanka je zagrebala i po tim vratima, uprla u njih grudima, otvorila ih i odmah osjetila čudan i vrlo sumnjiv miris. Predosjećajući neprijatan susret, režeći i zirkajući oko se-be, Kaštanka je ušla u malu sobu sa prljavim tapetama i od straha ustuknula. Ugledala je nešto neočekivano i strašno. Sagnuvši do zemlje šiju i glavu, raširenih krila i šišteći, pravo na nju se ustremio sivi gusak. Malo dalje od njega na malom madracu je ležao bijeli mačak. Ugledavši Kaštanku, on je skočio, u luk izvio leđa, izdigao rep, nakostriješio se pa i on zašištao. Kaštanka se ozbiljno uplašila, ali kako nije htjela da pokaže svoj strah, grom-ko je zalajala i jurnula na mačka... Mačak je još više izvio leđa, zašištao i šapom udario Kaštanku po glavi. Kaštanka je odskoči-la, sjela na sve četiri šape i, primičući mačku njušku, zalajala gromko i prodorno. U to vrijeme gusak joj je prišao s leđa i uštinuo je tako da je Kaštanka od bola skočila i bacila se na guska.

- Šta je to? - začuo se buran i ljutit glas, i u sobu je ušao neznanac u kućnom kaputu i sa cigarom u zubima. - Šta to znači? Na mjesto!

Prišao je mačku, kvrcnuo ga po izvijenim ledima i rekao:

- Fjordore Timofejiču, Šta to znači? Počeli ste da se tučete? Eh, ti, stari mangupe! Lezi!

Obrativši se gusku, viknuo je:

- Ivane Ivaniču, na mjesto!

Mačak je pokorno legao na svoj madrac i zatvorio oči. Su-deći po izrazu njegove njuške i brkova, i sam je bio nezadovoljan što je planuo i upustio se u tuču. Kaštanka je počela da uvrijedeno pišti, a gusak je istegao šiju i zakantao o nečemu brzo, vatreno i kreštavo, ali sasvim nerazumljivo.

- Dobro, dobro! - rekao je gospodar i zijevnuo. - Treba živjeti mirno i složno. - On je pogladio Kaštanku i nastavio: - A ti, ridušo, ne boj se... To je dobro društvo, neće ti ništa krivo učiniti. Pričekaj, a kako ćemo te zvati? Ne može se bez imena, brale.

Neznanac se malo zamislio i rekao:

- Evo kako... ti ćeš biti - Tetka... Razumiješ? Tetka!

I ponovivši nekoliko puta riječ "Tetka", on je izišao. Kaštan-ka je sjela i stala da posmatra. Mačak je nepomično sjedio na svom madracu i pravio se da spava. Gusak je, istežući šiju i tapkajući na mjesta, nastavljao da o nečemu govori brzo i va-treno. Po svoj prilici, to je bio veoma pametan gusak; poslije svake dugačke tirade on je svaki put zadivljeno uzmicao i činilo se da se oduševljavao vlastitim govorom... Poslušavši ga malo i odgovorivši mu: "Rrrr...", Kaštanka je počela da njuši čoškove. U jednom uglu stajalo je malo korito u kome je ugledala namočen grašak i raskvašene korice ražanog hljeba. Probala je grašak - bio je neukusan, probala je kore - i počela da jede. Gusak se nije nimalo uvrijedio što nepoznat pas jede njegovu hranu. Na-protiv, počeo je da govori još vatrenije i, da bi izrazio svoje povjerenje, i sam je prišao koritašcu i pojeo nekoliko zrna graška.

IV

ČUDO GOLEMO

Samo malo kasnije neznanac je ponovo ušao i donio nekakvu čudnu stvar sličnu kapiji i slovu H. Na poprečnoj gredici toga drvenog grubo skovanog H visilo je zvono i bio privezan pištolj; sa klatna u zvonu i okidača pištolja visile su uzice. Neznanac je to H stavio nasred sobe, dugo je nešto razvezivao i zavezivao, zatim je pogledao u guska i rekao:

- Ivane Ivaniču, izvolite!

Gusak mu je prišao i zaustavio se u stavu očekivanja.

- No - rekao mu je neznanac - počnimo od početka. Prije svega, pokloni se i napravi reverans! Brzo!

Ivan Ivanič je istegao šiju, zaklimao glavom na sve strane i povukao nogom po podu.

- Tako, lafčina si... Sada umri!

Gusak je legao na leđa i ispružio noge. Obavivši još nekoliko sličnih lakših majstorija, neznanac se najednom uhvatio za glavu, napravio užasnuo lice i povikao:

- Upomoć! Požar! Gorimo!

Ivan Ivanič je dotrčao do slova H, kljunom zgrabio uzicu i zazvonio u zvono.

Neznanac je bio veoma zadovoljan. Pogladio je guska po vratu i rekao:

- Sila si, Ivane Ivaniču! A sada pokaži da si zlatar i da trguješ zlatom i briljantima. Zamisli sada da dolaziš u svoju radnju i zatičeš u njoj lopove. Kako bi ti postupio u tom slučaju?

Gusak je kljunom uhvatio drugu uzicu, povukao je i odmah je odjeknuo zaglušni pucanj. Kaštanki se jako dopala zvonjava, a pucnjem se toliko oduševila da je zalajala i počela da trči oko slova H.

- Tetka, na mjesto! - Viknuo je neznanac. - Tišina. Posao Ivana Ivaniča nije bio završen tim pucnjem. Čitav sat poslije toga neznanac ga je vezanog uzetom gonio oko sebe i pucao bičem, a gusak je morao da skače preko prepona i kroz obruč, da se propinje, to jest da sjedne na rep i maše nogama. Kaštanka očiju nije skidala sa Ivana Ivaniča, pištala je od oduševljenja i nekoliko puta je glasno lajući potrčala za njim. Zamorivši i guska i sebe, neznanac je obrisao znoj sa čela i doviknuo:

- Marija, pozovider ovamo Havronju Ivanovnu!

Samo trenutak kasnije začulo se groktanje... Kaštanka je zarežala, pravila se kuražnom, ali za svaki slučaj je prišla bliže novom gospodararu. Otvorila su se vrata, i u sobu je zavirila neka starica i rekavši nešto, pustila je unutra crnu i veoma ružnu svinju. Ne obraćajući uopće pažnju na Kaštankino režanje, svinja je podigla svoje rilo i veselo zagroktala. Činilo se da joj je bilo veoma prijatno što vidi svoga gospodarara, mačka i Ivana Ivaniča. A kada je prišla mačku i lahko ga gurnula njuškom u trbuh, a zatim počela da nešto govori sa guskom, u njenim pokretima, u glasu i u podrhtavanju repića osjećalo se mnogo dobrodušnosti. Kaštanka je odmah shvatila da je uzaludno režati i lajati na takve tipove.

Neznanac je sklonio slovo H i viknuo:

- Fjodore Timofejiču, izvolite!

Mačak se podigao, lijeno se protegao i nerado, kao da čini neku uslugu, prišao svinji.

- Hajde, počnimo od egipatske piramide - počeo je gospo-dar.

On im je nešto dugo objašnjavao, a onda je komandovao: "Jedan... dva... tri!" Kod riječi "tri" Ivan Ivanič je uzmahnuo krilima i skočio svinji na leđa... A kada se on, balansirajući krilima i vratom, ustalio na čekinjastim ledima, i Fjodor Timofejič se, mlitavo i lijeno, i kao da prezire i otvoreno nipodaštava svoju vještinu, popeo svinji na leđa, a zatim se nerado uspenrao na guska i stao na zadnje šape. Sada je bilo stvoreno to što je neznanac nazivao "egipatska piramida". Kaštanka je zapištala od divljenja, ali je u tom trenutku stari mačak zijevnuo, izgubio ravnotežu i pao sa guska. Ivan Ivanič se zaklatio i isto tako pao. Neznanac je vikao, mahao rukama, a onda je opet nešto objašnjavao. Pošto se još čitav sat baktao sa piramidom, neumorni gospodar je počeo učiti Ivana Ivaniča da jaše na mačku, zatim je mačka učio da puši itd.

Obuka se završila time što je neznanac obrisao znoj sa čela i izišao, Fjodor Timofejič gadljivo frknuo, legao na madrac i sklopio oči, Ivan Ivanič se uputio prema koritu, a svinju je starica odvela. Zahvaljujući mnoštvu novih utisaka, Kaštanki je dan prošao gotovo neprimjetno, a uveče se zajedno sa svojim duševićem našla u sobičku sa prljavim tapetama i tamo prenoćila zajedno sa Fjodorom Timofejičem i guskom.

V

TALENAT! TALENAT!

Prošao je mjesec dana.

Kaštanka se već navikla na to da je svako večer hrane ukus-nom hranom i da je zovu Tetka. Navikla se i na neznanca i svoje nove sustanare. Život je tekao kao po loju.

Svi su dani počinjali jednako. Obično se prvi budio Ivan Ivanič i odmah prilazio Tetki ili mačku, izvijao šiju i počinjao da govori nešto vatreno i ubjedljivo, ali, kao i ranije, sasvim nerazumljivo. Ponekad bi zadigao glavu i deklamovao dugačke monologe. Prvih

dana poznanstva Kaštanka je mislila da on mno-go govori zato što je pametan, ali nije prošlo dugo i ona je prema njemu izgubila svako poštovanje. Kada joj je prilazio sa svojim dugačkim govorima, ona više nije mahala repom i odnosila se prema njemu kao dosadnom brbljivcu koji nikome ne da mira i bez svakog ustezanja mu je odgovarala: "Rrrr"...

Međutim, Fjodor Timofejič je bio gospodin druge vrste. Kad bi se probudio, on nije puštao ni glasa, nije se micao i čak ni oči nije otvarao. On bi najradije da se i ne budi, jer, kako je izgledalo, nije on osobito volio život. Njega ništa nije interesovalo, prema svemu se odnosio ravnodušno i nemarno, sve je prezirao, pa čak je i svoju ukusnu hranu jeo sa gadljivim frkanjem.

Čim bi se probudila, Kaštanka bi počinjala da hoda po so-bama i da njuši uglove. Samo njoj i mačku je bilo dozvoljeno da hodaju po čitavom stanu: gusak nije imao prava ni prag da prekorači iz sobice sa prljavim tapetama, a Havronja Ivanovna je živjela negdje u dvorištu u nekoj šupici i pojavljivala se samo za vrijeme obuke. Gospodar se budio kasno i, pošto bi popio čaj, odmah bi počeo sa svojim majstorijama. Svakog dana je u sobu unosio slovo H, bič, obruče i svakog dana se vježbalo gotovo jedno te isto. Obuka je trajala tri-četiri sata, tako da je Fjodor Timofejič ponekad kao pijan teturao od umora, Ivan Iva-nič je otvarao kljun i teško disao, a gospodar bi sav pocrvenio i nikako nije mogao da obriše znoj sa čela.

Obuka i jelo činili su dane veoma zanimljivim, a večeri su dosadno prolazile. Uveče je gospodin obično nekud odlazio i sa sobom vodio guska i mačka. Kada bi tako ostala sama, Tetka bi legla na svoj madrac i počinjala da tuži... Tuga joj se prikradala nekako neprimjetno i obuzimala je postepeno kao pomrčina sobu. Počinjalo je time što je Kaštanka gubila svaku volju da laje, jede, trči po sobama i čak da gleda, zatim su se u njenoj uobrazilji pojavljivale nekakve dvije nejasne prilike, ni psi, ni ljudi, prilike simpatične i mile, ali neshvatljive. Kad bi se te prilike pojavile, Tetka bi mahala repom, jer joj se činilo da ih je negdje nekad vidjela i voljela... A kad bi već tonula u san, ona je osjećala da te prilike mirišu na tutkalo, strugotinu i lak. Kada se Kaštanka već sasvim navikla na novi život i kada se od mršavog i koščatog psa pretvorila u sitog i odnjegovanog psa, jednog dana pred početak obuke gospodar ju je pogladio i rekao:

- Tetka, vrijeme je da se posla prihvatimo. Dosta je bilo besposličarenja. Ja hoću da od tebe artistkinju napravim... Hoćeš li da budeš artistkinja?

I on je počeo da je uči raznim vještinama. Prvog dana je učila da hoda i da stoji na zadnjim šapama, što joj se neobično dopadalo. Drugog dana je trebala da skače na zadnjim šapama i da hvata šećer koji je učitelj držao visoko nad njenom glavom. Sljedećih dana ona je igrala, trčala u krugu, skičala uz muziku, zvonila i pucala, a za mjesec dana ona je već mogla sa uspjehom da zamjenjuje Fjodora Timofejiča u "egipatskoj piramidi". Ona je vrlo rado učila i bila je zadovoljna svojim uspjesima; trčanje u krugu sa isplaženim jezikom, skakanje kroz obruč i jahanje na starom Fjodoru Timofejiču za nju su predstavljali najveće uživanje. Svaku uspjelu majstoriju ona bi propratila zvonkim i oduševljenim lajanjem, a učitelj joj se divio i oduševljeno trljao ruke.

- Talenat! Talenat! - govorio je on. - Nesumnjiv talenat! Ti ćeš sigurno imati uspjeha!

I Tetka se tako navikla na riječ "talenat" da bi svaki put, kad bi njen gospodar izgovorio tu riječ, skočila i pogledala kao da je to bilo njeno ime.

VI

NEMIRNA NOĆ

Tetka je sanjala pseći san, kao da za njom juri pazikuća sa metlom u ruci, i probudila se od straha.

U sobici je bilo tiho, mračno i veoma zagušljivo. Ujedale su je buhe. Tetka se nikad ranije nije bojala mraka, a sada ju je obuzimala neka jeza i htjela je da laje. U susjednoj sobi gospodar je glasno uzdahnuo, a samo malo kasnije u svojoj šupici je zagroktala svinja, i opet se sve utišalo. Kad misliš na jelo, na duši je nekako lakše, i Tetka je počela da misli na to kako je danas Fjodoru Timofejiču ukrala kokošiju nogu i sakrila je u gostinskoj sobi između ormara i zida, gdje ima vrlo mnogo paučine i pra-šine. Ne bi bilo loše otići sada i pogledati je li ta noga tamo. Lahko je moguće da ju je gospodar našao i pojeo. Ali prije zore ne smije se izlaziti iz sobe - takav je propis. Tetka je sklopila oči da što prije zaspi pošto je iz iskustva znala - što prije zaspiš, prije će svanuti. Ali najednom je sasvim nedaleko od nje od-jeknuo strašan krik od koga se ona stresla i skočila na sve četiri noge. To je kriknuo Ivan Ivanič, ali njegov krik nije bio brbljiv i nametljiv kao obično, nego nekako divlji, prodoran i neprirodan, sličan škripanju kapije kad se otvara. Ništa ne razabirući u mraku i ništa ne shvatajući, Tetku je obuzeo još veći strah i ona je zarežala:

- Rrrr...

Prošlo je već vremena koliko je potrebno da se oglođe dobra kost, a krik se nije ponavljao. Tetka se postepeno smirila i zadržimala. Sanjala je dva velika crna psa sa pramenjem prošlo-godišnje dlake na bedrima i slabinama; oni su iz velikog vedra halapljivo jeli pomije, od kojih se dizala bijela para i do nje dopirao veoma ukusan miris; s vremena na vrijeme oni su po-gledali u Tetku, kežili zube i režali: "A tebi ne damo!" Ali iz kuće je istrčao seljak u bundi i potjerao ih bičem; tada je Tetka prišla vedru i počela da jede, ali čim je seljak zamakao za kapiju, oba crna psa su se s urlikom bacila na nju i odjednom je opet odjeknuo prodorni krik.

- K-he! K-he-he! - urlao je Ivan Ivanič.

Tetka se probudila, skočila i, ne silazeći sa madraca, počela da zavija. Njoj se već činilo da to ne kriješti Ivan Ivanič nego neki tuđinac. I opet je nešto u šupici zagroktala svinja.

Najzad se začulo struganje papuča po podu i u sobici je ušao gospodar u kućnom kaputu i sa svijećom u ruci. Treperava svjetlost je zaigrala po prljavim tapetama i raspršila mrak. Sada je Tetka vidjela da u sobici nema nikog stranog. Ivan Ivanič je sjedio na podu i nije spavao. Krila su mu bila raširena i kljun otvoren, izgledao je kao da se veoma umorio i ožednio. Ni stari Fjodor Timofejič nije spavao. Sigurno je i njega probudio onaj krik.

- Ivane Ivaniču, šta je to stobom? - pitao je gospodar guska. - Zašto kriještiš? Jesi li bolestan?

Gusak je šutio. Gospodar ga je pogladio po vratu, pomilovao po leđima i rekao:

- Čudak si ti! Sam ne spavaš i drugima ne daš da spavaju. Kada je gospodar izišao i odnio sa sobom svijeću, opet je nastao mrak. Tetki je bilo strašno. Gusak sad nije kriještao, ali njoj se opet činilo da u mraku stoji neko tuđ. Ali najstrašnije je bilo to što toga tuđinca nije mogla ujesti pošto je bio nevidljiv i bezobličan. Zbog nečega je mislila da se te noći bezuslovno mora dogoditi neko zlo. I Fjodor Timofejič je bio uznemiren. Tetka je čula kako se vrti na svom madracu, zijeva i tresse glavom. Negdje napolju je neko lupao u kapiju, i u šupici je zagrok-tala svinja. Tetka je zapištala, ispružila prednje šape i na njih položila glavu. Njoj se činilo da u lupanju na kapiji, u graktanju svinje, koja nije spavala, u mraku i u tišini ima nečeg isto tako tužnog i strašnog kao i u kreštanju Ivana Ivaniča. Svi su bili uzbuđeni i uznemireni. Ali zašto? Ko je bio taj nevidljivi tuđinac? Tada su pored Tetke bljesnule dvije tamne zelene iskre. To joj je za čitavo vrijeme poznanstva prvi put prišao Fjodor Timofejič. Šta mu je trebalo? Tetka mu je liznula šapu i, ne pitajući ga zašto je došao, počela je da zavija tiho i različitim glasovima.

- K-he! - zakreštao je Ivan Ivanič. - K-he-he!

Opet su se otvorila vrata i ušao je gospodar sa svijećom. Gusak je sjedio u pređašnjem položaju, sa otvorenim kljunom i raširenih krila. Oči su mu bile zatvorene.

- Ivane Ivaniču! - zovnuo ga je gospodar.

Gusak se nije ni pomakao. Gospodar je sjeo na pod pored njega, trenutak ga je šutke posmatrao a onda je rekao:

- Ivane Ivaniču! Šta je to? Umireš, šta li? Ah, sad sam se sjetio, sad sam se sjetio! - uzviknuo je i uhvatio se za glavu. - Znam od čega je to! To je od toga što je danas na tebe nagazio konj! Bože moj, Bože moj!

Tetka nije razumjela o čemu govori njihov gospodar, ali je po njegovom licu vidjela da i on očekuje nešto užasno. Ispružila je njušku prema tamnom prozoru kroz koji je, kako joj se činilo, gledao neki tuđinac i počela da zavija.

- On umire, Tetka! - rekao je gospodar i pljesnuo rukama. - Da, da, umire! U sobu vam je došla smrt. Šta da radimo?

Blijed, uzbuđen, uzdišući i vrteći glavom, gospodar se vratio u svoju spavaću sobu. Tetka se užasno osjećala u mraku, i pošla je za njim. On je sjeo na krevet i nekoliko puta ponovio:

- Bože moj, šta da se radi?

Tetka je hodala pored njegovih nogu i, ne shvatajući zašto je tako tužna i zašto su svi tako uznemireni, nastojala je da to shvati i pratila je svaki njegov pokret. Fjodor Timofejič, koji je rijetko napuštao svoj madrac, također je ušao u gospodarevu spavaću sobu i počeo da se vrzma oko njegovih nogu. Tresao je glavom kao da je htio da istrese iz nje teške misli i podozrivo je zagledao pod krevet.

Gospodar je uzeo zdjelicu, nalio u nju vode iz umivaonika i opet pošao gusku.

- Pij, Ivane Ivaniču! - rekao je nježno i stavio pred njega zdjelicu sa vodom. - Pij, druškane!

Ali Ivan Ivanič niti se micao niti je oči otvarao. Gospodar mu je nagnuo glavu prema zdjelici i zagnjurio mu kljun u vodu, ali gusak nije pio, samo je još više raširio krila i glava mu je tako i ostala u zdjelici.

- Ne, ništa se tu više ne može učiniti! - uzdahnuo je gospo-dar. - Sve je gotovo. Izgubljen je Ivan Ivanič!

Niz njegove obraze potekle su blistave kapljice kakve se vide na prozorima za vrijeme kiše. Ne shvatajući o čemu se radi, Tetka i Fjodor Timofejič su se pripili uz njega i sa užasom gledali svog guska.

- Jadni Ivane Ivaniču! - govorio je gospodar i tužno uzdi-sao. - A ja sam maštao da te na proljeće povedem u ljetnikovac i da sa tobom šetam po zelenoj travici. Mila životinjo, dragi moj druže, tebe više nema! Kako ću sad ja bez tebe?

Tetki se činilo da će se i s njom dogoditi to isto, to jest da će, eto tako, ko zna zašto, zatvoriti oči, otegnuti šape i iskežiti zube. I svi će je sa užasom gledati. Očigledno, iste su se misli plele i u glavi Fjodora Timofejiča. Nikada još stari mačak nije bio tako natmuren i mračan kao sada.

Počelo je da sviće i u sobi više nije bilo onog nevidljivog tuđinca koga se Tetka toliko bojala. A kada je već sasvim sva-nulo, došao je pazikuća, uzeo guska za noge i odnio nekuda, a samo malo kasnije pojavila se starica i odnijela koritance.

Tetka je pošla u gostinsku sobu i pogledala iza ormara: gospodar nije pojeo kokošiju nogu, ona je bila na svome mjestu, u prašini i paučini. Ali Tetki je bilo dosadno i sve joj dolazilo da plače. Ona tu nožicu nije čak ni onjušila, već se popela na divan, sjela i tihim, tankim glasom počela da cvili:

- Ski-ski-ski...

VII

NEUSPJELO ISTUPANJE

Jedne divne večeri gospodar je ušao u sobicu sa prljavim tapetama i, trljajući ruke, rekao:

- E-e...

Još nešto je htio da kaže, ali nije rekao i izišao je. Tetka, koja je za vrijeme obuke izučila njegovo lice i intonaciju, dos-jetila se da je uzbuđen, zabrinut i, izgleda, ljut. Malo kasnije se vratio i rekao:

- Danas ću povesti Tetku i Fjodora Timofejiča. Ti češ, Tetka, u "egipatskoj piramidi" zamijeniti pokojnog Ivana Ivaniča. Vrag bi ga znao! Ništa nije gotovo, naučeno, proba je malo bilo! Osramotoćemo se, doživjećemo neuspjeh!

Zatim je ponovo izišao i uskoro se vratio u bundi i cilindru. Prišao je mačku, uzeo ga za prednje šape, podigao ga i stavio na grudi pod bundu, a Fjodor Timofejič je bio tako ravnodušan da se nije potrudio ni oči da otvori. Očevidno, njemu je bilo sasvim svejedno - da li leži ili ga dižu na noge, da li leži na svom madracu ili se nalazi pod bundom na gospodarevim grudima...

- Tetka, hajdemo! - rekao je gospodar.

Ne shvatajući ništa i mašući repom, Tetka je pošla za njim. Nekoliko minuta kasnije Tetka je već sjedila u saonicama pored gospodarevih nogu i slušala kako on, skupljajući se od hladnoće, gunda:

- Osramotoćemo se! Doživjećemo neuspjeh!

Saonice su se zaustavile pred nekom velikom i čudnom kućom sličnoj prevrnutoj zdjeli za supu. Dugački prilaz toj kući sa troja staklena vrata osvjetljavalo je čitavo tucet jarkih fenjera. Vrata su se sa zvonjavom otvarala i kao usta gutala ljude koji su se vrzmali ispred tog prilaza. Bilo je mnogo ljudi, često su ulazu prilazili i konji, ali psi se nisu vidjeli.

Gospodar je uzeo Tetku za ruke i gurnuo je pod bundu, sebi na grudi, gdje se nalazio i Fjodor Timofejič. Tamo je bilo tamno i zagušljivo, ali je bilo toplo. Na trenutak su bljesnule dvije mutne zelene iskre - to je mačak, uznemiren hladnim i grubim šapama susjetke, otvorio oči. Tetka je liznula njegovo uho i, želeći da se smjesti što bolje, nemirno se pokretala, zgnječila ga pod sobom hladnim šapama i slučajno izvirila iz bunde. Me-đutim, odmah je srdito zarežala i uvukla se pod bundu. Učinilo joj se da je vidjela ogromnu, slabo osvjetljenu sobu, punu raznih nemani; iza pregrada i rešetaka, koje su se protezale duž obje strane te ogromne sobe, izvirivale su strašne glave: konjske, rogate, dugouhe i nekakva ogromna glavurda sa repom umjesto nosa i dvije oglodane kosti koje su joj štrčale iz usta.

Mačak je pištavo zamaukao pod Tetkinim šapama, ali se u tom trenutku otvorila bunda, gospodar je rekao "hop!" i Fjodor Timofejič je zajedno sa Tetkom skočio na pod. Bili su već u maloj sobi sa sivim zidovima od dasaka. Tu, osim stočića sa ogledalom, šamlice i krpa koje su visile po uglovima, nije bilo nikakvog drugog namještaja, a umjesto lampe ili svijeće gorjela je jarka lepezasta vatrica, pričvršćena za cjevčicu zabijenu u zid. Fjodor Timofejič je olizao svoje krzno koje mu je Tetka izgužva-la, zavukao se pod šamlicu i legao. Gospodar je, još uvijek uzbuđen i trljajući ruke, počeo da se skida... Svukao se kao što se obično svlačio kod kuće kad se spremao da legne pod vuneno ćebe, to jest svukao je sve osim rublja, zatim je sjeo na šamlicu i, gledajući u ogledalo, počeo na sebi praviti neobične stvari. Prvo je stavio na glavu periku sa dva čuperka koji su ličili na rogove, zatim je gusto namazao lice nečim bijelim, a preko te bijele boje je nacrtao obrve, brkove, usne i narumenio se. Time se to nije završilo. Išaravši lice i vrat, počeo je da oblači nekakvo čudno, ničemu slično, odijelo, kakvo Tetka nikada nije vidjela ni u kućama ni na ulici. Obukao je neverovatno široke pantalone, sašivene od cica sa krupnim cvjetovima, kakav se upotrebljava u palanačkim kućama za zavjese i tapeciranje namještaja, a koje se zakopčavaju pod samim pazuhom, jedna nogavica je bila od mrkog cica a druga od svjetložutog. Utonuvši u te pantalone, gospodar je obukao još cicanu, do brade zakopčanu bluzu sa velikim zupčastim okovratnikom i sa zlatnom zvijezdom na le-dima, raznobojne čarape i zelene cipele...

Tetki se zašarenjelo i u očima i u duši. Bjelolika, vrećasta prilika mirisala je na gospodara, i glas joj je bio poznat, gospo-darev, ali je bilo trenutaka kada su Tetku mučile sumnje i tada je ona bila spremna da bježi od te šarene prilike i da laje. Novo mjesto, lepezasto

svjetlo, miris, gospodareva metamorfoza - sve je to kod nje izazivalo neodređeni strah i predosjećanje da će se neminovno sresti s nekim strašilom kao što je ona ogromna glavurda sa repom umjesto nosa. A tu još negdje daleko iza zida svirala je odvratna muzika i povremeno se čula nerazumljiva rika. Samo jedno je na nju djelovalo umirujuće, a to je bilo spokojstvo Fjodora Timofejiča. On je sasvim mirno drijemao pod šamlicom i nije otvarao oči čak ni onda kada se šamlica pokretala.

Nekakav čovjek u fraku i bijelom prsluku zavirio je u sobicu i rekao:

- Sada nastupa mis Arabela. Poslije nje - vi.

Gospodar nije ništa odgovorio, samo je ispod stola izvukao mali kofer i sjeo da čeka. Po njegovim usnama i rukama vidjelo se da je bio uzbuđen i Tetka je čula kako drhtavo diše.

- Mister Žorž, izvolite! - viknuo je neko iza vrata.

Gospodar je ustao, tri puta se prekrstio, a onda je ispod šamlice uzeo mačka i stavio ga u kofer.

- Hajde, Tetka! - rekao je tiho.

Ništa ne shvatajući, Tetka je prišla njegovim rukama; on ju je poljubio u glavu i položio pored Fjodora Timofejiča. Zatim je zavladao mrak... Tetka je tupkala po mačku, grebla zidove kofera, od užasa nije mogla ni glasa da pusti, a kofer se kao na talasima ljuljao i podrhtavao...

- Evo i mene! - gromko je uzviknuo gospodar. - Evo i mene!

Tetka je osjetila da je poslije toga uzvika kofer udario o nešto tvrdo i da je prestao da se ljulja. Najednom se začula gromoglasna rika: po nekome su udarali i taj neko, najvjerojatnije ona glavurda sa repom umjesto nosa, rikao je i smijao se tako gromko da su se tresle bravice na koferu. Kao odgovor na tu riku začuo se gospodarev prodoran i piskav smijeh, kakvim se on nikada kod kuće nije smijao.

- Ha! - kriknuo je nastojeći da nadglasa riku. - Poštovana publiko! Evo me upravo sa stanice! Crkla mi je baka i ostavila mi nasljedstvo! U koferu je nešto jako teško - po svoj prilici: zlato... Ha-a! I najednom - milion! Odmah ćemo da otvorimo i da vidimo...

Na koferu je škljocnula brava. Jarka svjetlost je udarila Tetki u oči; ona je iskočila iz kofera i, zaglušena rikom, brzo, u galopu je počela da trči oko svoga gospodara i da la je zvonko i otegnuto.

- Ha! - povikao je gospodar. - Čika Fjodor Timofejič! Draga Tetkica! Mili moji rođaci, davo da vas nosi!

On se potruške ispružio po pijesku, uhvatio mačka i Tetku i počeo da ih grli. A tetka je, dok ju je on grlio, letimice osmotrila taj novi svijet u koji ju je sudbina bacila i bila je zapanjena njegovom veličanstvenošću. Na trenutak ona se ukočila od izne-nadenja i divljenja, a onda se oslobodila iz gospodarevog zagrljaja i, od ošamućujućeg utiska, kao čigra je počela da se vrti u mjestu. Novi svijet je bio velik i pun jarke svjetlosti; ma kuda da pogledaš, svuda, od poda to tavanice, vidjela su se samo lica, lica, lica i ništa više.

- Tetkice, molim vas, sjedite! - viknuo je gospodar. Sjećajući se šta to znači, Tetka je skočila na stolicu i sjela.

Pogledala je gospodara. Njegove oči, kao i uvijek, bile su ozbiljne i nježne, ali njegovo lice, a osobito usta i zube, unakazio je široki i ukočeni osmijeh. On se kikota, skakao, trzao ramenima i pravio se da je vrlo veseo u prisustvu tih hiljada ljudi. Tetka je povjerovala u njegovu veselost i, najednom, osjetivši cijelim svojim tijelom da na nju gledaju te hiljade lica, ona je podigla svoju lisičju njušku i radosno zacičala.

- Vi, Tetkice, sjedite malo - rekao je gospodar - a ja i striko ćemo otplesati kamarinsku.

U očekivanju kada će mu biti narađeno da izvodi gluposti, Fjodor Timofejič je stao i ravnodušno bacao poglede oko sebe. Plesao je mlitavo, nemarno i mrzovoljno, i vidjelo se po njegovim pokretima, po repu i brkovima da duboko prezire i tu gomilu, i jarku svjetlost, i gospodara i sebe... Čim je otplesao svoju porciju, zijevnuo je i sjeo.

- E, Tetkice - rekao je gospodar - prvo ćemo da popjevamo, a onda ćemo da poplešemo. Važi?

Izvukao je iz džepa frulu i počeo da svira. Tetka, koja nije podnosila muziku, nemirno se uzvrtjela na stolici i počela da zavija. Sa svih strana su odjeknuli graja i pljesak. Gospodar se poklonio i, kad se opet sve umirilo, nastavio je da svira... Za vrijeme izvođenja jedne vrlo visoke note, negdje pri vrhu, neko u publici je glasno uzviknuo:

- Tata! - odjeknuo je dječji glas. - Pa, to je Kaštanka!

- I jest Kaštanka! - potvrdio je pripit i kreštav tanki glas.

- Kaštanka! Fećuška, bog me ubio ako nije. Kaštanka! Fjui!

Neko je sa galerije zviznuo, i dva glasa - jedan dječji, drugi - muškarački, glasno pozvaše:

- Kaštanka! Kaštanka!

Tetka se trgla i pogledala u pravcu odakle su je zvali. Dva lica: jedno dlakavo, pijano i nasmiješeno, drugo - bucmasto, rumeno i uplašeno, bljesnula su pred njenim očima kao što je maločas bljesnula jarka svjetlost... Sjetila se, pala je sa stolice, stresla se na pijesku, a onda je skočila i s radosnim cikom pojurila prema tim licima. Odjeknula je zaglušna graja pomiješana sa zvižducima i prodornim dječjim krikom:

- Kaštanka! Kaštanka!

Tetka je skočila preko ograde, a onda preko nečijeg ramena i našla se u loži; da bi dospjela na sljedeći red loža, trebalo je da preskoči visoki zid. Tetka je skočila, ali nije doskočila i skliznula je niza zid. Onda je prelazila s ruke na ruku, lizala je neke ruke i lica i penjala se sve više dok najzad nije stigla na galeriju...

Polu sata kasnije Kaštanka je već išla ulicom za ljudima koji su mirisali na tutkalo i lak. Luka Aleksandrić se klatio i, poučen iskustvom, nastojao je da se drži podalje od jarka.

- U bezdanu grešnom leže u utrobi mojoj... - gundao je. - A ti, Kaštanka, ti si čudnovata. Ti si spram čovjeka isto što je tesar spram stolara.

Pored njega je koračao Feđuška s očevim kačketom na glavi. Kaštanka im je gledala u leđa i činilo joj se da već odavno ide za njima i raduje se što se njen život ni na trenutak nije prekidao.

Sjećala se sobice sa prljavim tapetama, guska, Fjodora Timofejiča, ukusnog jela, obuke, cirkusa, ali sve joj je to sada izgledalo kao neki dugotrajan, zapleten i težak san...

STEPA

HISTORIJA JEDNOG PUTOVANJA

I

Iz sreskog grada N., Z. gubernije, ranog julskog jutra su krenula i zatutnjala poštanskim drumom izađala lahka kola bez opruga, jedna od onih prepotopnih kola kojima se sada u Rusiji voze samo trgovački pomoćnici, trgovci stokom i slabije stojeći sveštenici. Ona su kloperala i škripala pri najmanjem potresu, a pozadi privezana kofa im je sumorno odgovarala, i već samo po tim zvucima i bijednim komadićima kože koji su visili na oli-njalom košu moglo se vidjeti koliko su ta kola stara i spremna za staro gvožđe.

U kolima su sjedila dva n-ska mještanina: trgovac Ivan Ivanič Kuzmičov, obrijan, s naočalima, u slamnatom šeširu, više sličan činovniku nego trgovcu i otac Hristofor Sirijski, iguman n-ske Nikolajevske crkve, mali starčić duge kose, u sivom kaftanu od prtenog platna i cilindru širokog oboda, sa vezenim šare-nim pojasom. Prvi je o nečemu usredsređeno razmišljao i od-mahivao glavom da otjera drijemež; ona obična poslovna suhoparnost koja se vidjela na njegovom licu borila se s dobrodušnošću čovjeka koji se maločas oprostio sa rodbinom i dobro gucnuo. Drugi je vlažnim sitnim očima sa divljenjem gledao Božiji svijet i smiješio se tako široko da je izgledalo da taj njegov osmijeh zahvata čak i obod na cilindru; lice mu je bilo crveno i izgledalo je kao ozeblo. Obojica, i Kuzmičov i otac Hristofor, pošli su da prodaju vunu. Opraštajući se maločas s ukućanima, oni su se najeli kolača sa pavlakom i, mada je bilo rano jutro, oni su već bili gucnuli... Obojica su bili odlično raspoloženi.

Osim ove dvojice opisanih i kočijaša Deniske, koji je neu-morno šibao dva živahna dorata, u kolima je još jedan putnik - devetogodišnji dječak, lica preplanula i mokra od suza. To je bio Jegoruška, sestrić Kuzmičova. Uz dopuštenje strica i sa bla-goslovom oca Hristofora, on je išao da se upiše u gimnaziju. Njegova majka, Olga Ivanovna, udova koleškog sekretara i Kuz-mičova rođena sestra, koja je voljela obrazovane ljude i ple-menito društvo, zamolila je svoga brata koji je išao da prodaje vunu da povede Jegorušku i da ga upiše u gimnaziju, pa je sada dječak, ne shvatajući kuda i zašto putuje, sjedio na sjedištu pored kočijaša Deniske, držao se za njegov lakat da ne padne i poskaki-vaio je kao čajnik na peći. Od brze vožnje njegova crvena košulja se kao mjehur nadimala na leđima a novi kočijaški šešir s pauno-vim perom svaki čas se spuštao na potiljak. On se osjećao krajnje nesretan i htio je da plače.

Kada su kola prolazila pored tamnice, Jegoruška je bacio pogled na stražare koji su odmjerenim korakom hodali duž vi-sokog bijelog zida, na male prozore sa rešetkama, na krst koji je blistao na krovu i sjetio se kako je prije sedmicu dana, kad se slavila Kazanska Bogorodica, išao sa majkom u tamničku crkvu na crkvenu slavu; a još ranije, na Uskrs, dolazio je u tamnicu sa kuharicom Ludmilom i Deniskom i donosio uskršnje kolače, jaja, piroge i pečenu govedinu; zatvorenici su se zahvalji-vali i krstili se, a jedan je Jegoruški poklonio olovna dugmeta za manžete koja je sam izradio.

Dječak je promatrao poznata mu mjesta, a mrska kola su jurila pored njih i ostavljala sve iza sebe. Poslije tamnice su promakle crne i čađave kovačnice, a za njima zanimljivo zeleno groblje okruženo kamenom ogradom; iza ograde su veselo virili bijeli krstovi i spomenici utonuli u zelenilo višnjevih stabala koji izdaleka izgledaju kao bijele mrlje. Jegoruška se sjetio kako se u vrijeme beharanja te bijele mrlje gube u moru višnjevog behara; a kada višnje zriju, onda su bijeli krstovi i spomenici išarani kao krv purpurnim piknjicama. S one strane ograde, pod tim višnja-ma, danju i noću su spavali Jegoruškin otac i baka Zinaida Danilovna. Kada je baka umrla, stavili su je u dugački uski sanduk, a oči su joj pokrili sa dva petparca jer nikako nisu htjele da se zatvore. Sve do smrti ona je bila živahna i sa pijace je donosila mehke devreke posute makom, a sada spava, spava...

Poslije groblja počele su se dimiti ciglane. Gusti i crni veliki kovtlaci dima kuljali su ispod niskih dugačkih krovova od trske i tromo se dizali prema nebu. A nebo iznad ciglana i groblja bilo je tamno. Velike sjenke od pramenja dima puzile su poljem i preko druma. Pored onih dugačkih krovova u dimu su se kretali ljudi i konji pokriveni crvenom prašinom...

Poslije ciglana završavao se grad i počinjalo je polje. Je-goruška je posljednji put pogledao grad, a onda se licem priljubio uz Deniskin lakat i gorko zaplakao...

- Eh, još se nisi naplakao, cmizdro jedan! - rekao je Kuz-mičov. - Opet si se, mazo, raspekmezio! Ako nećeš da ideš, a ti ostani. Niko te silom ne goni!

- Ništa, ništa, bratac Jegore, ništa... - zabrzao je otac Hris-tofor. - Ništa, bratac... Bogu se moli... Ideš da tražiš dobro a ne zlo... Učenje je, kako se kaže, svjetlost, a neznanje je - mrak... I zaista je tako.

- Hoćeš da se vratiš? - pitao ga je Kuzmičov.

- Ho... hoću... - odgovorio je Jegoruška jecajući.

- Pa i vrati se. I tako uzalud ideš, to bi ti bilo - u havanu vodu tući.

- Ništa, ništa, bratac... - nastavio je otac Hristofor. - Samo se ti Bogu moli... I Lomonosov je isto ovako s ribarima otišao, ali od njega je postao čovjek poznat po čitavoj Evropi. Obra-zovanje primljeno s vjerom donosi Bogu ugodne plodove. Kako je rečeno u molitvi? U slavu Tvorca, na utjehu našim roditeljima, na dobro crkvi i otadžbini... Tako ti je to...

- Razne koristi bivaju... - reče Kuzmičov pripaljujući jefti-nu cigaru. - Poneko po dvadeset godina uči pa nikakve koristi.

- Biva i tako.

- Nekome nauka koristi, a nekome samo zbrku u glavi pravi. Sestra je žena nerazumna, gleda da sve bude plemenito, hoće da od Jegorke postane učen čovjek, a ne shvata da bih ja mogao u svom poslu Jegorku za čitav život usrećiti. Hoću da kažem - kad bi svi postali učeni i plemeniti, onda ne bi imao ko da trguje i da žito sije. Svi bi od gladi poumirali.

- A ako bi svi trgovali i žito sijali, onda se niko ne bi ni školovao.

I, uvjereni da su obojica rekli nešto uvjerljivo i važno, i Kuzmičov i otac Hristofor napraviše ozbiljan izraz lica i istovremeno kašljucnuše. Deniska, koji je slušao njihov razgovor i ništa nije razumio, otrese glavom, pridiže se i ošinu oba dorata. Nastala je šutnja.

Međutim, pred očima putnika već se pružala široka i bes-krajna ravnica presječena lancem brežuljaka. Tiskajući se i iz-virujući jedan iza drugoga, ti brežuljci se stapaju u izvišenje koje se pruža desno od druma pa do samog horizonta i nestaje u ljubičastoj daljini; voziš se, voziš, a nikako da vidiš gdje ona počinje i gdje se završava... Sunce je već izišlo iza grada i mirno, bez žurbe, počelo svoj posao. Prvo je negdje daleko napri-jed, gdje se nebo slija sa zemljom, pored brežuljčića i vjetre-njače, koja izdaleka liči na čovječuljka što maše rukama, po zemlji počela da se pruža široka svjetložuta traka; minutu kasnije ista takva traka je sinula nešto bliže, protegla se udesno i obuhva-tila brežuljke; nešto toplo dotaklo se Jegoruških leđa, traka svjetlosti, koja se prikrala straga promakla je preko kola i konja, pojurilo ususret drugim trakama i najednom je čitava ta široka stepa zbacila sa sebe jutarnju polusjenu, nasmiješila se i rosom zablislala.

Požnjevena raž, korov, mlječika i divlja konoplja - sve je potamnijelo od žege, sve je riđe i poluzivo, a sada, umiveno rosom i zaliveno suncem, oživljavalo je da bi ponovo procvjetalo. Iznad druma su sa veselim glasovima letjeli gnjurci, u travi su se dozivale tekunice, negdje daleko su kukali vivci. Uplašeno od kola, jato jarebica je prhnulo i sa svojim mekim "trrr" polet-jelo prema brežuljcima. Zrikavci, cvrčci, skakavci i rovcii otpo-čeli su u travi svoju kreštavu i monotonu muziku.

Ali nije prošlo dugo i rosa se je isparila, vazduh je zamro i prevarena stepa je opet dobila svoj sumorni julski izgled. Trava se povila, život je zamro. Potamnijeli brežuljci, sivkastozeleni a u daljini ljubičasti, sa svojim kao sjenke spokojnim tonovima, ravnica sa zamagljenim vidikom i nebo iznad njih, koje u stepi, gdje nema šuma i visokih planina, izgleda strašno visoko i pro-zirno - sve je to sada izgledalo beskonačno i kao ukočeno od tuge...

Sparno je i sumorno! Kola jure, a Jegoruška vidi svejedno te isto - nebo, ravnice, brežuljke... Muzika u travi se stišala. Gnjurci su odletjeli, a ni jarebice se više ne vide. Nad uvehlom travom besciljno kruže poljske vrane; sve su one slične jedna drugoj i čine stepu još jednoličnijom.

Nad samom zemljom leti jastreb, lagahno maše krilima i najednom zastaje u vazduhu kao da se zamislio o čami života, a onda stresa krilima i kao strijela juri iznad stepe, i neshvatljivo je zašto to juri i šta mu treba. A u daljini vjetrenjača maše svojim krilima...

Kao radi promjene u korovu promakne bijela lubanja ili neki oblutak; na trenutak se pojavi ogromna siva stijena ili sasušena vrba sa plavkastom vranom na gornjoj grani, preko druma pretrči tekunica pa opet promiču burjan, brežuljci, gačci...

Ali, eto, hvala Bogu, u susret dolaze kola sa snopovima. Na samom vrhu leži djevojka. Ona je sanjiva, premorena od žege, ali podiže glavu i gleda na putnike. Deniska blenuo u nju, a dorati protežu njuške ka snopovima i kola se sa škripom češu jedna o drugu, pa bodljikavo klasje kao metla prolazi preko cilindra oca Hristofora.

- Na ljude ideš, debeljušo! - viče Deniska. - Kako ti se faca nadula kao da te bumbar ujeo!

Djevojka se sanjivo nasmiješi i, pokrenuvši usnama, opet leže... Na brežuljku se pojavljuje usamljen jablan; ko ga je posa-dio i zašto će on ovdje, Bog bi znao. Teško je odvojiti pogled od njegovog vitkog stasa i zelene odjeće. Da li je sretan taj ljepotan? Ljeti žege, zimi studen i mećave, u jesen strašne noći kad vidiš samo mrak i ne čuješ ništa osim razuzdanog vjetra što srdito zavija, i ono najgore - čitav život sam, sam... Iza tog jablana, kao svjetložuti pokrivač, od vrha brežuljka do samoga druma protegle se trake zrele pšenice. Na bržuljku je žito već pokošeno i složeno u stogove, a u podnožju ga tek kose. Šest kosaca stoje naporedo i mašu kosama, a kose veselo svjetlucaju i u taktu sve zajedno proizvode zvuk: "Vžži, vžži!" Po pokretima žena koje vežu snopove, po licima kosaca i po blijesku kosa vidi se da žege peče i guši. Crni pas isplaženog jezika trči od kosaca prema kolima, vjerovatno sa namjerom da zalaje, ali se zaustavlja na pola puta i ravnodušno gleda u Denisku, koji mu prijeti bičem: vrućina je i za lajanje! Jedna žena se uspravila i, uhvativši se objema rukama za izmučena leđa, pogledom prati crvenu Je-gorušku košulju. Da li joj se crvena boja dopala ili se možda sjetila svoje djece, tek ona dugo nepokretno stoji i gleda za kolima...

Ali eto prošli su i pšenicu. Opet se pruža spržena ravnica, opaljeni brežuljci, vrelo nebo, opet jastreb leti nad zemljom. Opet u daljini vjetrenjača maše svojim krilima i još liči na čovječuljka koji maše rakama. Čovjeku je već dosadilo da gleda u nju, čini mu se da nikada neće do nje stići i da ona bježi od kola.

Otac Hristofor i Kuzmičov su šutjeli. Deniska je šibao dorate i podvikivao, a Jegoruška više nije plakao nego je ravnodušno gledao ustranu. Umorile su ga žege i stepska dosada. Njemu se čini da već dugo putuje i poskakuje i da ga sunce već odavno peče u leđa. Nisu prošli još ni desetak vrsta, a on je već mislio: "Vrijeme bi bilo da se odmorimo!" Sa stričevog lica postepeno je nestala dobroćudnost i ostala je samo poslovna hladnoća, a obrijanom i mršavom licu, osobito kada su na njemu naočali, kad su nos i sljepoočnice pokriveni prašinom, ta hladnoća je pridavala neki neumoljivi inkvizitorski izraz. A otac Hristofor nije prestajao da sa divljenjem gleda svijet Božji i da se smiješi. On je šutke razmišljao o nečem dobrom i radosnom, i srdačni i dobrodušni osmijeh nije silazio s njegovog lica. Činilo se da je od žege i ona njegova srdačna i radosna misao zastala u njego-vom mozgu...

- Šta veliš, Deniska, hoćemo li danas stići komora? - pitao je Kuzmičov.

Deniska pogleda u nebo, pridiže se, ošinu konje i tek onda odgovori:

- Ako Bog da, do noći ćemo stići.

Začuo se pasiji lavež. Šest ogromnih stepskih ovčarskih pasa najednom je, kao iz zasjede, iskočilo i sa bijesnim lavežom jurmulo prema kolima. Svi oni, neobično ljuti, čupavih paukolikih glava, očiju krvavih od ljutine, okražiše kola i, ljubomorno gu-rajajući jedan drugoga, počеше da laju muklim lavežom. Oni su strasno mrzili sve i činilo se da su spremni da u komade iskidaju i konje, i kola i ljude... Deniska, koji je volio da draži i šiba, obradovao se toj prilici i, pridavši svom licu zluradi izraz, nagnuo se i bičem ošinuo psa. Psi su još jače zalajali, a konji još jače pojurili, i Jegoruška, koji se jedva držao na sjedištu, vidjevši oči i zube pasa, shvatio je da bi ga oni trenutno na komadiće rastrgali kada bi pao s kola, ali on nije osjećao strah, gledao je pse isto tako zlurado kao i Deniska i bilo mu je žao što i on nema u rukama bič.

Kola su pristigla stado ovaca.

- Stoj! - viknuo je Kuzmičov. - Zaustavi! Stani... Deniska se ukrući čitavim tijelom i zaustavi dorate. Kola su stala.

- Hodi ovamo! - doviknu Kuzmičov čobaninu. - Skloni te pse, prokleti bili!

Stari čobanin, poderan i bos, u šubari, s prljavom torbom na bedru i kukom na dugačkom štapu - prava figura iz Starog zavjeta - umirio je pse i, skinuvši šubaru, prišao je kolima. Ista takva starozavjetna figura je nepokretno stajala na drugom kraju stada i ravnodušno gledala putnike.

- Čije je to stado? - pitao je Kuzmičov.

- Varlamova! - glasno je odgovorio starac.

- Varlamova! - ponovio je čoban sa drugog kraja stada.

- A je li Varlamov sinoć ovuda prošao?

- Nije... Jest njihov pomoćnik, on jest...

- Tjeraj!

Kola su krenula dalje a čobani sa svojim ljutim psima su ostali pozadi. Jegoruška je preko volje gledao naprijed u ljubi-častu daljinu i njemu se već činilo da se vjetrenjača mašući krilima primiče kolima. Ona je postajala sve veća i veća, sasvim je narasla i već su se vidjela njena dva krila. Jedno krilo je bilo staro, zakrpljeno, a drugo je bilo tek nedavno napravljeno od novog drveta i blistalo ja na suncu.

Kola su išla pravo naprijed, a vjetrenjača je nekako odlazila ulijevo. Oni se voze, voze, a ona sve dalje odlazi ulijevo, ali se ne gubi iz vida.

- Dobru je vjetrenjaču Boltva sagradio svome sinu! - rekao je Deniska.

- A nešto se ne vidi njegov salaš.

- On je tamo, iza jaruge.

Uskoro se pojavio i Boltvin salaš, ali vjetrenjača nije od-lazila, nije zaostajala, gledala je svojim blistavim krilom i ma-hala. Kakva čarobnica!

Oko podne kola su skrenula sa druma udesno, prošla još malo polahko i zaustavila se. Jegoruška je čuo tiho, prijatno žuborenje i osjetio je da se nekakav drukčiji vazduh, kao hladovit baršun, dotakao njegovog lica. Iz brežuljka koji je priroda sastavila od ogromnog nakaznog kamenja kroz cijev od trubeljke koju je neki nepoznati dobrotvor stavio, tankim mlazom je tekla voda. Ona je padala na zemlju i, onako prozirnata, vesela, blistajući na suncu i tiho žuboreći, kao da je uvjeren da je snažan i buran potok, brzo je tekla nekud ulijevo. Nedaleko od brežuljka mali potok se pretvarao u baricu; vreli sunčani zraci i užareno tlo upijali su ga pohlepno i oduzimali mu svu snagu; ali malo dalje on se, vjerovatno, stapao s drugim istim takvim potokom i sto-tinjak koraka dalje od brežuljka duž njegovog toka se zelenjela gusta i bujna šaša iz koje su, čim su se kola približila, s krikom izletjele tri šljuke.

Putnici su se razmjestili pored potoka da se odmire i nahrane konje. Kuzmičov, otac Hristofor i Jegoruška sjeli su u bijednu sjenku koju su ostavljala kola i ispregnuti konji, sjeli su na pros-trto čebe i počeli da jedu. Ona dobra i radosna misao koja je od vrućine zastala u glavi oca Hristofora nastojala je da izađe poslije toga kad se napio vode i pojeo jedno pečeno jaje. On je s njež-nošću pogledao u Jegorušku i, požvakavši još malo, počeo je:

- Ja sam ti, bratac, učio. Od malih nogu meni je Bog dao smisao i razumijevanje tako da sam ja drukčiji nego drugi; dok sam još bio takav kao ti, zahvaljujući svome shvatanju, služio sam na radost svojim roditeljima i nastavnicima. Nije mi bilo još ni petnaest godina, a ja sam već govorio i pisao pjesme na latinskom kao na ruskom. Sjećam se, nosio sam žezlo vladike Hristofora. Sjećam se kao sada, bilo je to jednom poslije liturgije na imendan blagočestivoga cara Aleksandra Pavloviča Blagoslovenog, on je skidao odeždu u oltaru, pogledao me nježno i upitao: "Puer bone, quama pellaris?" (Dobri, dječče, kako se zoveš? – lat.) A ja mu odgovaram: "Christophorus sum." (Hristofor – lat.) A on: "Ergo connominati sumus", to jest, mi smo, dakle, imenjaci... Onda me opet pita na latinskom: "Čiji si ti?" A ja mu odgovaram isto na latinskom da sam sin dakona Sirojskog iz sela Lebedinsko. Videći takvu moju brzinu i jasnost u odgovorima, vladika me je blagoslovio i rekao: "Piši ocu da ga neću zaboraviti a i tebe ću imati u vidu." Protojereji i sveštenici koji su se nalazili u oltaru, slušajući taj razgovor na la-tinskom, također su se mnogo iznenadili i svaki me je pohvalio i izrazio svoje zadovoljstvo. Još sam bio golobrad, a ja sam ti, bratac, već čitao i latinski i grčki i francuski, poznavao filozofiju, matematiku, građansku historiju i sve nauke. Bog mi je dao zadivljujuće pamćenje. Dešavalo se da nešto pročitam jednom-dvaput i da to naizust zapamtim. Moji nastavnici i dobrotvori su se divili i smatrali da ću postati veoma učen čovjek, crkveni lučonoša. I ja sam namjeravao da idem u Kijev da nastavim učenje, ali mi roditelji nisu odobrili. "Ti - govorio je otac - ti hoćeš čitav život da učiš, a kad ćemo mi tebe dočekati?" Slu-šajući te njegove riječi, bacio sam učenje i počeo da služim. Naravno, nisam postao učenjak, ali se nisam ni o roditelje ogri-ješio, umirio sam ih po stare dane i sahranio sa počastima. Pos-lušnost je važnija i od posta i molitve!

- Mora da ste vi već sve nauke zaboravili! - rekao je Kuzmičov.

- Kako da ne zaboravim! Bogu hvala, prekoračio sam već sedamdesetu! Iz filozofije i retorike još nešto pamtim, ali jezike i matematiku sam potpuno zaboravio.

Otac Hristofor je zažmirio, porazmislio i rekao poluglasno:

- Šta je to biće? Biće je samonikla stvar kojoj ne treba ništa za njeno postojanje.

On je odmahnuo glavom i nasmijao se od raznježenosti.

- Duhovna hrana! - rekao je. - Zaista, materija hrani tijelo, a duhovna hrana dušu!

- Nauke su nauke - uzdahnuo je Kuzmičov - ali, eto, ako ne stignemo Varlamova, biće nama nauka.

- Čovjek nije igla, naći ćemo ga. Ovdje se on negdje vrti. Iznad šaše su proletjele tri poznate šljuke i u njihovom pištanju se čuo nemir i razdraženost što su ih otjerali sa potoka. Konji su staloženo žvakali i frkali. Deniska je poslovao oko njih i nastojao da pokaže potpunu ravnodušnost prema krastavcima, pirogu i jajima koje su jele gazde i sav se predao ubijanju konj-skih muha koje su se lijepile za konjske trbuhe i leđa. Ispuštajući iz grla nekakav osobit pakosno-pobjednički zvuk, on je udario po svojim žrtvama, a kad bi promašio, ljutito bi frknuo i pogle-dom pratio tog sretnika što je izbjegao smrt.

- Deniska, gdje si ti? Hodi jedi! - rekao je Kuzmičov uzdi-šući duboko i time stavlajući na znanje da se on već najeo.

Deniska je kolebljivo prišao čebetu i odabrao sebi pet krup-nih i žutih krastavaca, takozvanih "žutki" (on nije imao obraza da izabere manje i svežije krastavce), uzeo je dva pečena jajeta, crna i napuknuta, zatim je, neodlučno, kao da se plašio da će ga udariti po ispruženoj ruci, rukom dotakao komad piroga.

- Uzmi, uzmi! - ohrabrio ga je Kuzmičov.

Deniska je odlučno uzeo komad piroga i, otišavši daleko ustranu, sjeo je na zemlju okrenuvši leđa kolima. Odmah se začulo tako glasno žvakanje da su se čak i konji okrenuli i sumnjivo pogledali na Deniska.

Kada se najeo, Kuzmičov je iz kola izvadio vrećicu sa ne-kom sadržinom i rekao Jegoruški:

- Ja ću da spavam, a ti pazi da mi neko ne izvuče ovu vreću ispod glave.

Otac Hristofor je skinuo mantiju, pojas i kaftan, i Jegoruška je zinuo od čuda kada ga je pogledao. On nije mogao ni zamisliti da sveštenici nose pantalone, a otac Hristofor je nosio prave pantalone, uvučene u čizme, i kratki platneni kaputić. Posmatrajuci ga, Jegoruška je zaključio da, u toj odjeći koja nimalo ne dolikuje njegovom zvanju, sa svojom dugačkom kosom i bradom, on strašno liči na Robinzона Krusoa. Kad su se skinuli, otac Hristofor i Kuzmičov legli su u sjenku ispod kola, okrenuli se jedan prema drugom i zatvorili oči. I Deniska je prestao da žvače, na pripeci se ispružio na leđa pa i on zatvorio oči.

- Pazi da neko konje ne bi odveo! - rekao je Jegoruški i odmah zaspao.

Nastala je tišina. Čulo se samo kako frču i žvaću konji i kako hrču spavači; negdje podaleko je plakao vivak i ponekad se čuli krici one tri šljuke koje su doletjele da vide jesu li već otišli ti nezvani gosti; nježno rumoreći žuborio je potocić, ali ti zvuči nisu remetili tišinu, nisu budili uspavani vazduh, naprotiv - čitavu prirodu su vukli u drijemež.

Zadišući se od žege koja se osobito osjećala sada poslije jela, Jegoruška je potrčao prema šaši i odatle razgledao okolinu. Vidio je sve isto što je vidio i prije podne: ravnice, brežuljke, nebo, ljubičastu daljinu; samo su sada brežuljci bili nešto bliže i nije bilo vjetrenjače, ona je ostala daleko pozadi. Iza kamenitog brežuljka, gdje je proticao potok, dizao se drugi oblji i širi; uz njega se priljubilo malo naselje od pet-šest domaćinstava. Pored kuća se nisu vidjeli ni ljudi, ni drveće, ni sjenke kao da se naselje ugušilo u vrelom vazduhu i tako se sasušilo. Od dosade Jegoruška je uhvatio zrikavca, u šaci ga primio uhu i dugo slušao kako svira na svojoj violini. Kad mu je dosadila ta muzika, potrčao je za skupinom žutih leptirova koji su letjeli u pravcu šaše na vodopoj pa nije ni primijetio kako se opet našao pored kola. Štric i otac Hristofor su čvrsto spavali; oni trebaju da spavaju dva-tri sata, sve dok se konji ne odmore... Kako da utuče to dosadno vrijeme i kuda da se skloni od žege? To je bilo složeno pitanje... Mahinalno je podmetnuo usta pod mlaz koji je curio iz cijevi; u ustima je osjetio svježinu i zamirisalo je na trubeljiku; prvo je pio s uživanjem, zatim nasilu i sve dotle dok mu jaka hladnoća iz usta nije prostrujala po čitavom tijelu i dok mu voda nije potekla po košulji. Zatim je prišao kolima i počeo posmatrati spavače. Stričevo lice još uvijek je izražavalo onu poslovnu bezosjećajnost. Fanatičan u svom poslu, Kuzmičov je uvijek, čak i u snu, i kad se molio u crkvi i kad su pjevali "Iže heruvimi", mislio na svoje poslove i ni na trenutak ih nije mogao zaboraviti, pa je, vjerovatno i sada sanjao bale sa vunom, teretna kola, cijene, Varlamova... A otac Hristofor, blag, lakomislen, spreman za smijeh, čovjek u čijem životu nije bilo slučaja koji bi mu kao udav mogao stegnuti dušu. U mnogobrojnim poslovima kojih se on prihvatao u svom životu njega nije privlačio toliko sam posao koliko susreti i opštenje s ljudima koje nosi sa sobom svaki posao. Tako i na ovom putovanju njega nisu toliko interesovali vuna, Varlamov i cijene koliko dugo putovanje, razgovori na tom putovanju, spavanje pod kolima i jelo u neobičajeno vri-jeme... Sudeći po izrazu njegovog lica, on je i sada po svoj prilici sanjao preosvećenog Hristofora, razgovor na latinskom, svoju popadiju, uštipke s pavlakom i sve to što Kuzmičov nije mogao sanjati.

Dok je Jegoruška posmatrao njihova lica, neočekivano se začulo tiho pjevanje. Negdje ne tako blizu pjevala je neka žena, ali gdje, zapravo, i na kojoj strani, teško je bilo odrediti. Ta pjesma, tiha, otegnuta i tužna koja je ličila na jadikovku i koja se jedva čula, dopirala je čas s desne, čas s lijeve strane, čas odozgo, čas ispod zemlje, tačno kao da je nad stepom letio neki nevidljivi duh i pjevao. Jegoruška se osvrtao i nikako nije mogao da shvati odakle dopire ta čudna pjesma, a kada je zatim bolje poslušao, njemu se učinilo da to pjeva trava. Tom svojom pjes-mom ona je onako poluživa, već na ivici smrti, bez riječi, ali tužno i iskreno uvjerala nekoga da ništa nije skrivila i da ju je sunce bezrazložno spalilo; ona je uvjerala da strašno želi da živi, da je još mlada i da bi i lijepa bila da nije žege i suše; nije bila kriva, ali ona je ipak nekoga molila za oproštenje i zaklinjala se da sa neizdrživim bolom, tugom i jadom žali samu sebe...

Jegoruška je malo slušao i njemu se počelo činiti da je od te otegnute i tužne pjesme vazduh postao još zagušljiviji, vreliji i nepokretniji... Da bi zaglušio tu pjesmu, on je, pjevušeći i nastojeći da udara nogama, potrčao prema šaši. Odatle je po-gledao na sve strane i našao ko je pjevao. Pored posljednje kuće u naselju stajala je žena u kratkoj donjoj suknji; bila je dugonoga i štrkljasta kao čaplja i nešto je sijala; ispod njenog sita niz brežuljak se lijeno spuštala bijela prašina. Sada mu je bilo jasno da je to ona pjevala. Na dva-tri metra od nje nepokretno je stajao gologlav mališan samo u košulji. Kao da je bio začaran pjesmom, on je stajao nepomično i gledao nekud dolje, vjerovatno, u Jegoruškinu crvenu košulju.

Pjesma je utihla. Jegoruška je lijeno pošao prema kolima i opet se iz dokolice počeo bavljati mlazom vode.

I ponovo se začula otegnuta pjesma. Pjevala je ona ista štrkljasta žena u naselju iza brežuljka. Jegorušku je opet obuzela ona njegova dosada. Ostavio je cijev i pogledao gore. To što je ugledao bilo je tako neočekivano da se malo i uplašio. Iznad njegove glave na jednoj od glomaznih stijena stajao je na tankim nožicama mališan u košuljici, bucmast, sa napuhanim trbuhom, onaj isti što je maloprije stajao pored one žene. S tupim čuđenjem i pomalo sa strahom, kao da pred sobom vidi duhove s onoga svijeta, on je netremice i otvorenih usta buljio u Jegoruškinu košulju i kola. Privlačila ga je i mamila crvena boja košulje, a kola i ljudi koji su spavali pod njima budili su njegovu ra-doznalost; možda on ni sam nije primijetio kako su ga prijatna crvena boja i radoznalost dovukli iz naselja i vjerovatno on se sada i sam čudio svojoj smjelosti. Jegoruška je dugo gledao njega a on Jegorušku. Obojica su šutjeli i osjećali neku nelagod-nost. Poslije duže šutnje Jegoruška ga je upitao:

- Kako ti je ime?

Obrazi nepoznatog mališana još više su se napuhali, on se leđima prislonio na kamen, izbuljio oči, pokrenuo usnama i odgo-vorio dubokim promuklim glasom:

- Tit.

Dječaci više nisu rekli ni riječi jedan drugom. Poštjevši još malo i ne skidajući očiju sa Jegoruške, tajanstveni Tit je digao jednu nogu, petom opipao oslonac i popeo se na kamen; odatle se, uzmičući i netremice gledajući u Jegorušku, kao da se bojavao da ga on straga ne udari, popeo na sljedeći kamen i tako se penjao sve dok se nije sasvim izgubio iza kuće.

Isprativši ga pogledom, Jegoruška je rukama obuhvatio ko-ljena i oborio glavu... Vreli sunčevi zraci pekli su mu potiljak, vrat i leđa. Tužna pjesma je čas zamirala, čas se opet čula u nepokretnom i zagušljivom vazduhu, potok je jednolično žuborio, konji su žvakali, a vrijeme se u beskonačnost otezalo kao da se i ono ukočilo i zaustavilo. Činilo se da je od jutra već sto godina prošlo... Možda je Bog htio da Jegoruška, kola i konji zamru u tom vazduhu i da se kao i ti brežuljci skamene i zauvijek ostanu na istom mjestu?

Jegoruška je podigao glavu i umornim očima pogledao is-pred sebe; ljubičasti vidik, koji je sve do sada bio nepokretan, zanjihao se i zajedno s nebom poletio nekuda još dalje... On je povukao za sobom mrku travu i šašu, i Jegoruška je neobičnom brzinom pojurio za tim nestajućim vidikom. Nekakva sila ne-čujno ga je vukla nekuda, a za njim su jurile žega i ona čežnjiva pjesma. Jegoruška je spustio glavu i zatvorio oči...

Prvi se probudio Deniska. Nešto ge je ujelo jer je skočio, brzo počeošao rame i progundao:

- Đavo te odnio, prokletinjo jedna!

Zatim je prišao potoku, napio se vode i dugo se umivao. Njegovo frkanje i pljuštanje vode razbudili su Jegorušku. Dječak je pogledao njegovo mokro lice, koje je, onako prekriveno kaplj-cama i krupnim pjegama, ličilo na mermer i upita ga:

- Hoćemo li skoro krenuti?

Deniska je pogledao koliko je visoko sunce i odgovorio:

- Po svoj prilici, brzo.

On se obrisao krajem košulje i, napravivši vrlo ozbiljan izraz lica, počeo je da skače na jednoj nozi.

- Hajde, ko će prije do šaše! - rekao je Jegoruški. Jegorušku je bila obuzela klonulost zbog žega i polusna, ali je ipak potrčao za njim. Deniska je imao već oko dvadeset go-dina, radio je kao kočijaš i namjeravao je da se ženi, ali je još uvijek bio djetinjast. Strašno je volio da pušta zmajevе, da ganja golubove, da se igra piljaka, da se utrukuje i uvijek uključuje u dječije igre i svade. Trebalo je samo da gazde odu ili pođu na spavanje pa da se on prihvati nečega kao što je skakanje na jednoj nozi ili bacanje kamičaka. Svaki odrastao čovjek kada bi vidio njegovo iskreno oduševljenje s kojim se on zabavljao u dječijem društvu teško se mogao uzdržati da ne kaže: "Kakav zvekan!" Ali djeca nisu vidjeli ništa neobično u tome kada bi veliki kočijaš upao u njihove igre: neka se igra, samo neka se ne tuče! Isto tako mali psi ne vide ništa neobično u tome kada u njihovo društvo upadne neki veliki dobroćudni pas i počne da se igra s njima.

Deniska je prestigao Jegorušku i, očevidno, bio je time veo-ma zadovoljan. On je namignuo Jegoruški i, da bi pokazao da može skakati na jednoj nozi koliko god hoće, pozvao je Je-gorušku da skaču zajedno do drumu i nazad do kola bez odmora. Jegoruška je to odbio jer se jako zapuhao i umorio.

Najednom je Deniska napravio tako ozbiljan izraz lica kakav nije imao čak ni onda kada bi ga Kuzmičov grdio ili zamahnuo štapom na njega; osluškujući nešto, on je lagahno kleknuo a na licu mu se pojavila strogost i strah kao kod ljudi kada čuju neku jeres. Uperivši pogled u jednu tačku, lagahno je podigao šaku, odjednom potrbuše pao na zemlju i lupio šakom po travi.

- Evo ga! - promrmljao je zadovoljno i, dignuvši se, Jegoruškinim očima je prinio velikog zrikavca.

Misleći da je to prijatno zrikavcu, Jegoruška i Deniska su ga pogladili prstima po širokim zelenim leđima i opipali njegove brčiče. Zatim je Deniska uhvatio ugojenu muhu koja se nasisala krvi i ponudio je zrikavcu. Zrikavac je veoma ravnodušno, kao da već odavno poznaje Denisku, počeo da miče svojim, kao štitnik, čeljustima i pojeo muhi trbuh. Pustili su zrikavca, i on je zasvjetlucao rumenom postavom svojih krila i, spustivši se u travu, odmah počeo da zriče svoju pjesmu. Pustili su i muhu; ona je raširila krila i, onako bez trbuha, poletjela prema konjima.

Ispod kola se začuo dubok uzdah. To se probudio Kuzmičov. On je brzo podigao glavu, zabrinuto pogledao u daljinu, i po tome pogledu koji je ravnodušno promakao pored Jegoruške i Deniske, vidjelo se da on odmah misli na vunu i Varlamova.

- Oče Hristofore, ustajte, vrijeme je! - počeo je uzbuđeno. - Dosta je spanjanja, i tako smo već čitavu stvar prespavali! Deniska, upreži!

Otac Hristofor se probudio sa onim istim osmijehom sa kojim je i zaspao. Lice mu se od spanjanja smežuralo i naboralo i činilo se da se napola smanjilo. Kada se umio i obukao, on iz džepa lagahno izvuče zamrljani psaltir i, okrenuvši se licem is-toku, poče da šapuće molitvu i da se krsti.

- Oče Hristofore! - reče ukorno Kuzmičov. - Vrijeme je da se kreće, konji su već spremni, a vi, bogami...

- Odmah, odmah... - progundao je otac Hristofor. - Ka-rizme moram čitati... Danas ih još nisam čitao.

- Može se i kasnije s karizmima.

- Ivane Ivaniču, ja svaki dan moram... Ne može tako.

- Bog vam ne bi zamjerio.

Čitavo četvrt sata otac Hristofor je stajao nepomično okrenut licem prema istoku i micao usnama, a Kuzmičov ga je gotovo sa mržnjom gledao i nestrpljivo slijegao ramenima. Naročito ga je ljutilo to što je otac Hristofor poslije svake "slave" uvlačio u sebe vazduh, brzo se krtio i, da bi i druge natjerao da se krste, triput glasno izgovarao:

- Aliluja, aliluja, aliluja, slava ti, Bože!

Najzad se otac Hristofor nasmiješio, pogledao prema nebu i, stavljajući psaltir u džep, rekao:

- Finiš! (Završio sam!)

Koji trenutak kasnije kola su već krenula. Činilo se da su išla nazad a ne naprijed, jer su putnici vidjeli sve isto što su i prije podne gledali. Brežuljci su se i dalje gubili u ljubičastoj daljini i nije im se vidio kraj; promicali su burjan, kamenje, požnjevene njive, a nad stepom su letjeli oni isti gačci i jastreb sa dostojanstveno raširenim krilima. Vazduh je postajao sve nepokretniji od žege i tišine, a priroda je u svoj šutnji u mrtvilo tonula... Nije bilo ni vjetra, ni bodrog, svježeg zvuka, ni oblaka.

Ali eto, najzad, kada je već sunce počelo da bliži zapadu, stepa, brežuljci i vazduh nisu više mogli izdržati, onako izmučeni, pokušali su da zbace sa sebe jaram. Iza brežuljaka se ne-očekivano pojavio pepeljastosivi kudravi oblak. On je pogledao na stepu kao da je htio da kaže: spreman sam - i namršio se. Najednom kao da se u ustajalom vazduhu nešto prekinulo, silno je puhnuo vjetar i sa šumom i fjjukom počeo da se kovitla stepom. Odmah su i trava i prošlogodišnji burjan počeli da gun-đaju, na drumu se uskovitlala prašina i pojurila stepom vukući za sobom slamu, viline konjice i perje i, kao zavilani stub, podigla se k nebu i zamaglila sunce. Uzduž i poprijeko, spotičući se i poskakajući, stepom su pojurili vjetrovalji, a jedan od njih je dospio u sredinu vihora, zavilao se i kao ptica poletio prema nebu, a onda se pretvorio u crnu tačku i nestao iz vida. Za njim je poletio drugi, a onda treći, i Jegoruška je vidio kako su se dva vjetrovalja sudarila u plavoj visini i uhvatili se ukoštac kao u dvoboju.

Pored samog druma prhnula je droplja. Onako obasjana sun-cem, sa krilima i repom u pokretu, ličila je na mamac za ribe ili na leptira u ribnjaku čija se krila, kad leprša nad vodom, stapaju sa brčićima i čini se da mu ti brčići rastu i sprijeđa, i pozadi i sa strana... Trepereći u vazduhu kao insekt i poigrava-jući svojim šarenilom, droplja se okomito podigla visoko uvis, a zatim je, vjerovatno uplašena oblakom prašine, poletjela ustranu i dugo se još vidjelo kako maše krilima...

A evo, uznemiren vihorom i ne shvatajući o čemu se radi, iz trave je izletio prdovac. On je poletio niz vjetar a ne uz vjetar kao ostale ptice; zato mu se perje nadiglo, napuhao se do veličine kokoši i izgledao je veoma impozantno i zastrašujuće. Samo su gačci, koji su život preživjeli u stepi i već navikli na stepske uzbune, mirno letjeli nad travom ili su ravnodušno, ne obraćajući pažnju ni na šta, ključali svojim debelim kljunovima po tvrdoj zemlji.

Za brežuljcima je potmulo odjeknuo grom; puhnuo je hladan vazduh. Deniska je veselo zviznuo i ošinuo konje. Otac Hristofor i Kuzmičov, pridržavajući svoje šešire, uperili su poglede na brežuljke... Dobro bi bilo da pljusne kiša!

Činilo se da je bio potreban samo još jedan mali napor, jedan pokušaj i stepa bi pobijedila. Ali je nevidljiva snaga pritiska postepeno okovala i vjetar i vazduh i staložila prašinu, i opet je nastupila tišina kao da se ništa nije ni desilo. Oblak je nestao, oprljeni brežuljci su se natmurali, vazduh se pokorno utišao i samo su još uznemireni vivci negdje plakali i žalili se na svoju sudbinu...

Uskoro se zatim spustilo veče.

III

U večernjem sumraku pojavila se velika prizemna zgrada sa zahrđalim limenim krovom i tamnim prozorima. To je bilo svratiste iako uz njega nije bilo nikakvog dvorišta i mada se nalazilo usred stepe i bilo sasvim neograđeno. Malo dalje od njega crnio se neki bijedni višnjik ograđen plotom, a pod pro-zorima, oborivši svoje teške glave, stajali su dremljivi suncokreti. U višnjiku se čula čegrtaljka postavljena tamo da bi svojim klepe-tanjem plašila zečeve. Inače se oko te zgrade nije čulo ni vidjelo ništa osim stepe.

Tek što su se kola zaustavila kraj doksata sa nastrešnicom, u kući su se začuli radosni glasovi - jedan muški, drugi ženski - zaškripala su vrata na šarkama i pored kola se u tren oka našla visoka mršava figura koja je mahala rukama i peševima kaputa. To je bio vlasnik svratišta Mojselj Mojselj, postariji čovjek vrlo blijeda lica i kao tuš crne, lijepe brade. Na njemu je bio iznošen crn redengot koji se na

njegovim uskim ramenima klatio kao na vješalici i mahao peševima kao krilima svaki put kada bi Mojsej Mojseić od radosti ili straha pljesnuo rukama. Osim redengota na njemu su još bile široke bijele pantalone izvučene preko čizama i somotski prsluk sa ridim cvjetovima poput ogromnih stjenica.

Kada je poznao putnike, Mojsej Mojseić je prvo zamro od bujice osjećanja, zatim je pljesnuo rukama i počeo da stenje. Njegov redengot je mahnuo svojim peševima, leđa su mu se savila u luk a blijedo lice je iskrivio takav osmijeh kao da je za njega bilo ne samo prijatno da vidi ta kola nego i bolno i slatko.

- Ah, Bože moj, Bože moj! - progovorio je tankim, ras-pjevanim glasom dašćući i vrpoljeći se i svojim pokretima ome-tajući putnike da izađu iz kola. - Ah, kakav je to za mene danas sretan dan! Ah, šta sada da radim! Ivane Ivaniću! Oče Hristofore! Ah, ubio me Bog, kakav to lijep gospodičić sjedi kod kočijaša! Ah, Bože moj, pa šta ja to stojim i ne zovem goste u odaju? Izvolite, molim lijepo... izvolite samo! Dajte mi sve vaše stva-ri... Ah, Bože moj!

Poslušajući oko kola i pomažući putnicima da izađu, Mojsej Mojseić se najednom okrenuo i povikao tako izbezumljenim i prigušenim glasom kao da je tonuo i zvao upomoć:

- Solomone! Solomone!

- Solomone! Solomone! - ponovio je u kući ženski glas. Vrata su zaškripala na šarkama i na pragu se pojavio omalen mlad Jevrej, rid, sa velikim ptičijim nosom i sa čelom usred tvrde kovrdžave kose; obučen je bio u kratak veoma iznošen kaput sa okruglim peševima i kratkim rukavima i u kratke triko pantalone, zbog čega je i sam izgledao kratak i kus kao očerupana ptica. To je bio Solomon, brat Mojseja Mojseića. On je šutke, bez pozdrava, samo s nekim čudnim osmijehom, prišao kolima.

- Stigli su Ivan Ivanić i otac Hristofor! - rekao mu je Mojsej Mojseić takvim tonom kao da se bojao da mu on neće vjerovati. - Ah, ah, čudna stvar, došli su nam takvi dobri ljudi! Hajde, Solomone, uzimaj stvari! Izvolite, dragi gosti!

Samo malo kasnije Kuzmičov, otac Hristofor i Jegoruška već su sjedili u praznoj, mračnoj i velikoj sobi za starim hras-tovim stolom. Taj sto je bio gotovo potpuno usamljen jer u toj velikoj sobi, osim njega, široke sofe sa poderanom mušedom i tri stolice, nije bilo nikakvog drugog namještaja. A i te stolice ne bi svak nazvao stolicama. To je bilo nešto što je samo ličilo na namještaj sa dotrajalom mušedom, te stolice su imale nepri-rodno izvijene naslone i zato su strašno ličile na dječije sanjke. Teško je bilo shvatiti kakvu je udobnost imao u vidu neznan stolar kada je tako nemilosrdno savijao te naslone; nametala se misao da tu nije krivica do stolara nego da je to neki namjernik-deljija, u želji da se pohvali svojom snagom, savio je te naslone, a zatim počeo da ih popravlja pa ih još više savio. Soba je izgledala mračna. Zidovi su bili sivi, tavanica i grede počadavjele, na podu su bile pukotine i zjapile su rupe nepoznatog porijekla (činilo se da ih je svojom potpeticom probio onaj isti deljija) i izgledalo je da bi ta soba ostala mračna i onda kada bi u njoj objesili desetak lampi. Ni na zidovima ni na prozorima nije bilo ničeg što bi ličilo na neki ukras. Zapravo, na jednom zidu u svom drvenom okviru visila su nekakva pravila sa dvo-glavim orlom, a na drugom, u istom takvom okviru, nekakva gravira sa natpisom: "Ravnodušnost ljudi." Prema čemu su ljudi bili ravnodušni - nije se moglo razumjeti jer je gravira bila veoma potamnijela od vremena i muhama obilno zagađena. U sobi je zaudaralo na nešto ustajalo i kiselo.

Kada je Mojsej Mojseić uveo goste u sobu, on se i dalje klanjao, pljeskao rukama, pokretao ramenima i radosno uzviki-vao - on je smatrao da je to sve potrebno radi toga da bi izgledao neobično ućtiv i ljubazan.

- Kad su ovuda prošla naša teretna kola? - pitao ga je Kuzmičov.

- Jedna partija je prošla jutros, a druga, Ivane Ivaniću, od-marala se u ručanicu i predveče otišla.

- Aha... A je li Varlamov prolazio?

- Nije, Ivane Ivaniću. Jučer ujutro je prošao njegov poslo-vođa Grigorije Jegori; i, kako je govorio, sada je na salašu kod molokana. (Religiozna sekta.)

- Odlično. Znači, sad ćemo mi stići komoru, a onda ćemo kod molokana.

- Bog s vama, Ivane Ivaniću! - užasnulo se Mojsej Mojseić pljesnuvši rukama. - Kuda ćete u noć? Prvo nazdravlje večerajte i prenoćite, a ujutro ćete, akobogda, krenuti i stići koga treba!

- Nema se kad, nema se kad... Oprostite, Mojsej Mojseiću, drugi put, a sada nema vremena. Posjedićemo fitalj sata pa dalje, a prenoćiti možemo i kod molokana.

- Fitalj sata! - ciknuo je Mojsej Mojseić. - Kako se Boga ne bojite, Ivane Ivaniću! Vi ćete me natjerati da vam kape sak-rijem i da vrata zakatančim! Pojedite bar nešto i čaj popijte!

- Nemamo mi vremena za čaj i šećer - odgovorio je Kuzmičov.

Mojsej Mojseić je nakrivio glavu, savio koljena i ispružio dlanove kao da se brani od udaraca i sa bolnoslatkim osmijehom počeo da preklinje:

- Ivane Ivaniću! Oče Hristofore! Budite tako dobri, popijte čaj kod mene! Zar sam ja tako loš čovjek da se kod mene čak ni čaj ne može popiti? Ivane Ivaniću!

- Pa eto, čaj možemo popiti - uzdahnuo je osjećajno otac Hristofor. - To nas neće zadržati.

- Pa dobro! - složio se Kuzmičov.

Mojsej Mojseič se trgnuo, radosno uzviknuo i, pognuvši se kao da je sada iskočio iz hladne vode u toplu prostoriju, potrčao prema vratima i povikao izbezumljenim i prigušenim glasom kako je maločas zvao Solomona:

- Rozo! Rozo! Daj samovar!

Trenutak kasnije otvorila su se vrata i u sobu je sa velikim poslužavnikom u rukama ušao Solomon. Stavljajući poslužavnik na sto on je podsmješljivo gledao nekud ustranu i opet se nekako čudno smiješio. Sada, pri svjetlosti lampe, vidio se njegov os-mijeh - bio je to veoma složen osmijeh i izražavao je mnoga osjećanja, ali je preovlađivalo jedno - očevični prezir. On kao da je mislio o nečemu smiješnom i glupom, kao da nekoga nije trpio i prezirao ga, kao da se nečemu radovao i očekivao pogodan trenutak da ga rani uvredom i da prasne u smijeh. Njegov dugački nos, mesnate usne i lukave, buljave oči kao da su bile napete od želje da se grohotom nasmiju. Bacivši pogled na njegovo lice, Kuzmičov se podsmjehnu i upita:

- Solomone, zašto ti ljetos ne dodeš kod nas u N. da imitiraš Jevreje na vašara?

Prije dvije godine, čega se i Jegoruška odlično sjećao, Solo-mon je u N. na vašara u jednoj šatri pričao scene iz jevrejskog života i imao velikog uspjeha. To podsjećanje na Solomona nije ostavilo nikakvog utiska. On ništa nije odgovorio, nego je izišao i malo kasnije se vratio sa samovarom.

Obavivši svoj posao oko stola, on se odmakao ustranu, pre-krstio rake na grudima, isturio jednu nogu i uperio svoj pod-smješljivi pogled u oca Hristofora. U njegovom držanju bilo je nešto izazovno, oholo i prezrivo a istovremeno i neobično žalosno i komično, jer ukoliko je njegova poza bila izrazitija, uto-liko su bile upadljivije njegove kratke pantalone, kusi kaput, karikaturni nos i čitava njegova ptičija, očerupana figurica.

Mojsej Mojseič je iz susjedne sobe donio šamlicu i sjeo malo podalje od stola.

- Prijatno! Nazdravlje vam čaj i šećer! - počeo on da zabavlja goste. - Jedite i uživajte. Tako rijetki gosti, tako rijetki gosti. Oca Hristofora već pet godina nisam vidio. I niko neće da mi kaže čiji je taj dobri gospodičić? - pitao je nježno pogledajući u Jegorušku.

- To je sin moje sestre Olge Ivanovne - odgovorio je Kuzmičov.

- A kuda će to on?

- Na učenje. Vozimo ga u gimnaziju.

Mojsej Mojseič je iz pristojnosti napravio na licu izraz divljenja i značajno odmahnuo glavom:

- E, to je dobro! - rekao je prijeteći prstom samovaru. -To je dobro! Iz gimnazije ćeš takav gospodin izaći da ćemo svi kape skidati. Bićeš pametan, bogat, sa ambicijom, a mama će se radovati. O, to je dobro!

Poštio je malo, pogladio svoja koljena i počeo učtivo-šaljivim tonom:

- A vi, oče Hristofore, oprostite, ali ja se spremam da napišem pismo vladici da vi trgovcima otimate hljeb. Uzeću papir sa biljgom i napisaću da je ocu Hristoforu malo njegovih para, pa se i trgovinom počeo baviti, počeo vunu prodavati.

- Da, pod stare dane mi u glavu došlo... - odgovorio je otac Hristofor i nasmijao se. - Bratac, iz popova sam u trgovce prešao. - Trebalo bi sada da sjedim kod kuće i da se Bogu molim, a ja evo kao faraon jurim u karucama... Sujeta!

- E, zato će biti mnogo para!

- Koješta! Šipak će meni pod nos, a ne pare. Roba nije moja nego moga zeta Mihaila.

- Pa što on sam nije pošao?

- He zato... što mu se na ustima još materino mlijeko nije osušilo. Vunu kupio, ali da je proda... fali u glavi, još je mlad. Sve pare potrošio, htio je da nešto stekne i da se napravi važan, išao je tamo i ovamo, ali mu niko njegovu cijenu ne da. Godinu dana se momak mučio, a onda došao k meni i veli: Oče, smilujte se, prodajte mi vunu! Ništa ja u tim poslovima ne razumijem! Tako je to. Kad nešto treba, odmah ocu, a prije je i bez oca mogao. Kad je kupovao, nije pitao, a sada, kada ga priteglo, hajde, oče. A šta može otac? Da nije Ivana Ivaniča, ni otac ne bi ništa uradio. S njima ti je samo brigaa!

- Da, i ja kažem, sekiracija je s djecom! - uzdahnuo je Mojsej Mojseič. - U mene ih je šestero. Jednoga uči, drugoga liječi, trećega na rukama nosi, a kad odrastu - brige još više. I nije to samo sada tako. O tome se i u Svetom pismu govori. Kad je Jakov imao malu djecu, plakao je, a kad su odrasla, još više je plakao!

- H-ja... - složio se otac Hristofor zamišljeno posmatrajući čašu. - Ja, zapravo, nemam šta da se tužim, došao sam do kraja svog života tako kako se svakom može poželjeti... Poudavao sam kćeri za dobre ljude, sinove sam na put izveo i sad sam slobodan, učinio sam svoje pa sad mogu kud hoću. Živim polahko sa svojom popadijom, jedem, pijem i spavam, unučućima se radujem, Bogu se molim i

ništa mi drugo i ne treba. Živim kao bubreg u loju i niko mi ne treba. Otkad znam za sebe, nikakve nevolje nisam imao i kad bi me sad, recimo, car pitao: "Šta ti treba? Šta želiš?" Ništa mi ne treba! Sve imam i za sve hvala Bogu. U čitavom gradu nema sretnijeg čovjeka od mene. Samo, eto, grijehova je mnogo, ali šta, samo Bog je bez grijeha. Zar nije tako?

- Znači, tako je.

- E, naravno, nema zubi, od starosti u krstima ukočilo, te ovo, te ono... astma i još koješta... Bolujem, tijelo onemoćalo, ali, eto, reci i sam, poživio sam. Osmu deceniju sam naćeo! Ne može se vječno živjeti, treba obraza imati.

Otac Hristofor se najednom nećega sjetio, frknuo je u ćašu i zakašljao se od smijeha.

- Smiješno! - rekao je otac Hristofor i odmahnuo rukom. - Dolazi mi u goste moj stariji sin Gavriilo. On je svršio medicinu i u Ćernigovskoj guberniji služi kao državni doktor. Dobro je... I kaćem ja njemu: "Velim ti - astma, te ovo, te ono... A ti si ljekar, lijeći oca!" On me odmah svukao, kuckao, osluškivao, razne stvari izvodio... stomak mi gnjećio, a onda kaće: "Vi bi, oće, trebalo da se lijećite komprimiranim vazduhom."

Otac Hristofor se zasmija grćevito, do suza, i ustade.

- A ja mu kaćem: "Neka ide s milim Bogom taj komprimi-rani vazduh!" - izgovori nekako kroz smijeh i odmahnu objema rukama. - S milim Bogom taj komprimirani vazduh!

I Mojsej Mojseić se podiće i, uhvativši se za stomak, nasmija se nekim tankim smijehom sličnim laveću pudlice.

- S milim Bogom taj komprimirani vazduh! - ponovio je otac Hristofor smijući se.

Mojsej Mojseić sada uhvati dvije note više i praće u takav grćevit smijeh da se jedva držao na nogama.

- O, Boće moj... - stenjao je kroz smijeh. - Dajte da predahnem... Tako ste me zasmijali da... oh!... da umrem.

On se smijao i govorio, ali je bojaćljivo i podozrivo bacao poglede na Solomona. A on je stajao u pređašnjoj pozi i smijećio se. Sudeći po njegovim oćima i osmijehu, on je ozbiljno prezirao i mrzio, ali to njegovoj oćerupanoj figurici nije odgovaralo pa se Jegoruški ćinilo da on namjerno zauzima tu drsku pozu i taj zajedljivi i prezrivi visak, da hoće da pravi od sebe budalu i izaziva smijeh kod dragih gosta.

Popivši ćutke jedno šest ćaša ćaja, Kuzmićov je pred sobom raććistio sto, uzeo onu vreću što mu je bila pod glavom kada je spavao pod kolima, odvećao kanap i iz nje istresao sadržinu. Iz nje su na sto posuli svećnjevi novćanica.

- Dok ima vremena, oće Hristofore, hajde da ih izbrojimo - rekao je Kuzmićov.

Ugledavši novac, Mojsej Mojseić se zbunio, ustao, i, kao delikatan ćovjek koji ne ćeli da ulazi u tuće tajne, balansirajući rukama, na prstima je iziĆao iz sobe. Solomon je ostao na svome mjestu.

- Koliko imamo svećnjeva po jednu rublju? - poćeo je otac Hristofor.

- Pedeset... Po tri rublje - devedeset... Novćanice po dva-deset i pet i sto rubalja sloćene su u svećnjeve po hiljadu komada. Odbrojte sedam hiljada i osam stotina za Varlamova, a ja ću brojati za Gusevića. Ali pazite da se ne zabrojite...

JegoruĆka joĆ nikada nije vidio toliku gomilu novaca kolika je sada lećala na stolu. Oćigledno, novaca je bilo veoma mnogo, jer je hrpa od sedam hiljada i osam stotina, koju je otac Hristofor odvojio za Varlamova, izgledala vrlo mala u poredenju sa ćita-vom gomilom. U neko drugo vrijeme takva masa novaca moćda bi iznenadila JegoruĆku i navela ga na razmiĆljanje koliko se moće za tu gomilu kupiti devreka, klikera i makovnjaća, a sada ju je on gledao ravnoduĆno i samo je osjećao odvratat zadah truhlih jabuka i petroleja koji se ćirio od te gomile. On je bio premoren i izmućen truckanjem u kolima i htio je da spava. Glava mu je padala, oći se sklapale, a misli se kao konci zaplitala. Kada bi mogao, on bi sa ućivanjem spustio glavu na sto, sklopio oći da ne vidi lampu i prste koji se pokreću nad gomilom novca i dopustio bi svojim sanjivim mislima da se joĆ viće zapletu. Kada se naprećao da ne zaspi, svjetlost lampe, ćalje i prsti su se udvojali, samovar se klatio a zadah truhlih jabuka je postajao joĆ jaći i neprijatniji.

- Ah, pare, pare! - uzdisao je otac Hristofor i smijećio se. - Nesreća su one! Sada moj Mihailo po svojoj prilici spava i sanja da ću mu donijeti ovakvu gomilu para.

- VaĆ Mihailo Timofejić niĆta ne razumije - poluglasno je govorio Kuzmićov. - Prihvata se posla koji ne poznaje, a vi, eto, razumijete i moćete da ocijenite stvari. Dajte vi meni, kao što sam vam rekao, vaću vunu i vraćajte se kući, a ja ću vam, neka vam bude, dodati pola rublje povrh moje cijene, a i to samo iz poĆtovanja...

- Ne Ivane Ivaniću - uzdahnuo je otac Hristofor. - Hvala vam na paćnji... naravno, da se o meni radi, ne bih o tome ni razgovarao, ali, i sami znate, roba nije moja...

Mojsej Mojseić je na prstima uĆao. Nastojeći da iz ućtivosti na gleda u gomilu novaca, on se prikrao JegoruĆki i odostrag ga povukao za koĆulju.

- Hajdemo mi, gospodićiću - rekao mu je poluglasno. - Eh, što ću ti meće pokazati! Tako straĆno, ljuto! U-u!

Dremljivi Jegoruška je ustao i lijeno pošao za Mojsejem Mojseićem da vidi medvjeda. Ušao je u malu sobu u kojoj mu je, prije nego što je išta vidio, zastao dah od nekog ustajalog i kiselog zadaha koji je ovdje bio mnogo jači nego u velikoj sobi i koji se, vjerovatno, odavde širio po čitavoj kući. Jednu polovinu sobice zauzimala je postelja pokrivena zamašćenim jorganom, a drugu komoda i brdo svih mogućih krpa, počevši od uštrkanih sukanja pa do dječijih hlačica i naramenica. Na komodi je gorjela svijeća.

Umjesto obećanog medvjeda Jegoruška je ugledao veliku, veoma debelu Jevrejku, raspletene kose, u crvenoj flanelnoj halji-ni sa crnim tačkicama; ona se teško kretala u uskom prolazu između kreveta i komode, otegnuto je uzdisala i stenjala kao da je zubi bole. Kada je ugledala Jegorušku, ona je napravila upla-kan izraz lica, otegnuto je uzdahnula i, prije nego što je on stigao da se snađe, ona mu je prinijela ustima komad hljeba namazan medom i rekla:

- Jedi, dijete, jedi! Ti si ovdje bez mamice, i nema ko da te nahrani. Jedi.

Jegoruška je počeo da jede, iako mu se poslije bombona i makovnjača koje je svakodnevno jeo kod kuće, nimalo nije dopa-dao med napola izmiješan sa voskom i pčelinjim krilima. On je jeo, a Mojsej Mojseić i Jevrejka su ga gledali i uzdisali.

- Kuda ti to putuješ, dijete? - pitala ga je Jevrejka.

- U školu - odgovorio je Jegoruška.

- A koliko ti mamica ima djece?

- Samo mene. Više nikoga.

- A-oh! - uzdahnula je Jevrejka i podigla oči. - Jadna mamica, jadna mamica! Kako će tugovati i plakati! Do godine i mi ćemo u školu odvesti našega Nauma! Oh!

- Ah, Naum, Naum! - uzdahnulo je Mojsej Mojseić i na njegovom blijedom licu nervozno je zadrhtala koža. - On nam je tako bolešljiv.

Zamašćeni jorgan se pokrenuo i ispod njega je izvirila kudrava dječija glava na tankom vratu; dva crna oka su bljesnula i radoznalo se zagledala u Jegorušku. Uzdišući neprestano, Mo-jsej Mojseić i Jevrejka su prišli komodi i počeli da nešto razgo-varaju na jevrejskom. Mojsej Mojseić je govorio poluglasno, niskim basom, i njegov jevrejski govor je ličio na neprekidno "gal-gal-gal-gal...", a žena mu je odgovarala tankim tučijim glasom i čulo se nešto kao "tu-tu-ru-tu...". Dok su se oni tako savjetovali, ispod zamašćenog jorgana je izvirila i druga kudrava glava na tankom vratu, za njom treća, pa četvrta... Da je Je-goruška imao bogatu maštu, mogao bi pomisliti da pod tim jor-ganom leži stoglava hidra.

- Gal-gal-gal-gal... - govorio je Mojsej Mojseić.

- Tu-ru-tu-tu... - odgovarala mu je Jevrejka.

To savjetovanje se završilo time što je Jevrejka sa dubokim uzdahom otvorila komodu, odmotala tamo neku zelenu krpu i izvukla veliki ražani kolač u obliku srca.

- Uzmi, dijete - rekla je pružajući taj kolač Jegoruški. - Sada ti nemaš mamice, nema ko da te počasti.

Jegoruška je taj kolač gurnuo u džep i povukao se prema vratima jer više nije bio u stanju da udiše ustajali i kiseli vazduh u kojem su živjeli stanovnici te sobe. Kada se vratio u veliku sobu, on se udobno smjestio na sofi i mislima pustio na volju.

Kuzmičov je upravo završio brojanje novca i stavljao ga nazad u vreću. On se prema njemu nije odnosio s nekim osobitim poštovanjem i gurao ga je u prljavu vreću bez ikakve pažnje i tako ravnodušno kao da to nije bio novac nego stari papir.

Otac Hristofor je razgovarao sa Solomonom.

- Šta je, Solomone mudri? - pitao ga je zijevajući i krsteći usta. - Kako stoje stvari?

- A na kakve stvari vi to mislite? - upitao je Solomon i pogledao ga tako zajedljivo kao da je time ciljao na neki zločin.

- Pa, uopće... Šta radiš?

- Šta radim? - priupitao je Solomon i slegao ramenima. - Isto što i svi drugi... Vidite: ja sam sluga. Ja sam sluga kod brata, brat je sluga kod putnika, putnici su sluge kod Varlamova, a kad bih ja imao deset miliona, Varlamov bi bio moj sluga.

- A zašto bi on bio tvoj sluga?

- Zašto? Zato što nema takvoga gospodina ili milionera koji zbog neke kopjejkice više ne bi lizao ruke šugavom čifutinu. Ja sam sada šugavi čifutin i prosjak, svi na mene gledaju kao na psa, ali kada bih ja imao pare, i Varlamov bi preda mnom izigravao istu onakvu budalu kao što je Mojsej pred vama izi-grava.

Otac Hristofor i Kuzmičov su se z gledali. Ni jedan ni drugi nisu razumjeli Solomona. Kuzmičov ga je strogo i suho pogledao i upitao:

- A kako ti to, budalo jedna, upoređuješ sebe sa Varlamovom?

- Nisam ja još tolika budala da upoređujem sebe sa Varlamovom - odgovorio je Solomon podsmešljivo gledajući u svoje sagovornike. - Varlamov je, iako je Rus, u duši ipak šugavi Jevrejin; čitav njegov život je u parama i dobiti, a ja sam svoje pare spalio u peći. Meni ne trebaju ni pare, ni zemlja, ni ovce i ne treba da me se boje ljudi i skidaju kape kada prolazim. Znači, ja sam pametniji od vašeg Varlamova i više ličim na čovjeka!

Malo kasnije Jegoruška je kroz polusan čuo kako je Solomon potmulim i hripavim glasom od mržnje koja ga je gušila, vrskaajući i žureći, počeo da priča o Jevrejima; u početku je govorio pravilno ruski, a onda prešao na ton pripovjedača o jevrejskom načinu života i počeo je govoriti sa pretjeranim jevrejskim ak-centom kao što je nekada govorio u šatri.

- Stani... - prekinuo ga je otac Hristofor. - Ako se tebi tvoja vjera ne sviđa, ti je onda promijeni, ali grijeh je izrugivati se; ko se šegači sa svojom vjerom, to je posljednji čovjek.

- Vi ništa ne razumijete! - grubo ga je prekinuo Solomon. - Ja vama govorim jedno a vi drugo...

- Eto, vidi se odmah da si glup čovjek - uzdahnuo je otac Hristofor. - Ja te poučavam kako znam i umijem a ti se ljutiš. Ja tebi govorim onako starački - polahko, a ti kao tukac: bla-bla-bla! Čudan čovjek, zaista...

Ušao je Mojsej Mojseič. On je uzbuđeno pogledao Solo-mona i svoje goste i opet je na njegovom licu nervozno zaigrala koža. Jegoruška je otresao glavom i pogledao oko sebe; letimice je vidio Solomonovo lice upravo u trenutku kada je ono tri četvrti bilo okrenuto prema njemu i kada je sjenka njegovog dugačkog nosa presijecala čitav lijevi obraz; prezrivi smiješak pomiješan s tom sjenkom, blještave podrugljive oči, oholi izraz lica i čitava njegova očerupana pojava koja se udvajala i titrala pred Jegoruškinim očima činili su ga sada sličnim ne komedijantu nego onome što čovjek nekad sanja, nečemu nalik na nečastivog.

- Što vam je on nekakav mamen, sačuvaj Bože, Mojsej Mojseiču! - nasmiješio se otac Hristofor. - Trebalo bi ga nekako zbrinuti ili oženiti, šta li... Na čovjeka ne liči...

Kuzmičov se ljutito namrštiio. Mojsej Mojseič je opet uzbuđeno pogledao brata i goste.

- Solomone, izadi! - rekao je strogo. - Izadi!

I dodao je još nešto na jevrejskom. Solomon se je kikatavo nasmijao i izišao.

- A šta je bilo? - uplašeno je pitao Mojsej Mojseič oca Hristofora.

- Zaboravlja se - odgovorio je Kuzmičov. - Grubijan je i visoko nos diže.

- Znao sam ja to! - uzasnua se Mojsej Mojseič pljesnuvši rukama. - Ah, Bože moj! Bože moj! - progundao je poluglasno. - Molim vas, budite dobri, izvinite i ne ljutite se. Takav je on čovjek, takav čovjek! Ah, Bože moj! Bože moj! Rođeni mi je brat, ali osim nevolje ništa ja drugo od njega nisam vidio. Pa on, je znate...

Mojsej Mojseič je zavrtio prstom na sljepoočnici i nastavio:

- Nije on pri svojoj pameti... propao čovjek. Ni sam ne znam šta da radim s njim! On nikoga ne voli, nikoga ne poštuje, nikoga se ne boji... Znae, svima se ruga, govori gluposti, sva-kome oči kopa. Nećete mi vjerovati: došao jednom ovamo Varlamov, a Solomon mu je takvu stvar rekao da je on bičem udario i njega i mene... A zašto mene? Zar sam ja kriv... Bog mu je oduzeo pamet, znači, to je Božija volja, a zar sam ja kriv?

Prošlo je već desetak minuta a Mojsej Mojseič je još uvijek, onako poluglasno, nabrajao i uzdisao:

- Noću on ne spava, sve nešto razmišlja, razmišlja, raz-mišlja. A o čemu on to razmišlja, Bog bi ga znao. Prideš mu noću, a on se ljuti i smije se. On ni mene ne voli... I ništa on ne želi! Kada je otac umirao, ostavio je i njemu i meni po šest hiljada rubalja. Ja sam kupio evo ovo svratiste, oženio sam se i sada i djecu imam, a on je svoje pare u peći spalio. Kakva šteta, kakva šteta! Zašto da ih spaljuje? Ako tebi ne trebaju, daj ih meni, zašto da ih spaljuješ?

Najednom su zaškrpala vrata na šarkama i zatresao se pod od nečijih koraka. Na Jegorušku je puhnuo lahak povjetarac i njemu se učinilo da je proletjela neka velika crna ptica i pored samog njegovog lica uzmahнула krilima. Otvorio je oči... Kraj sofe je stajao stric sa vrećom u ruci, spreman za put. Otac Hristofor je držao svoj cilindar, nekome se klanjao i smiješio se, ali ne mehko i dobroćudno kao obično, nego nekako preponizno i nategnuto, što mu nikako nije odgovaralo. A Mojsej Mojseič je balansirao kao da mu se tijelo razlomilo na tri dijela pa svim silama nastoji da se ne raspe. Samo je Solomon, kao da se ništa nije dogodilo, prekrštenih ruku stajao u uglu i još uvijek se prezrivo smiješio.

- Vaša svjetlosti, oprostite, kod nas nije čisto! - stenjao je Mojsej Mojseič sa bolećivo sladunjavim osmijehom ne zapažajući više ni Kuzmičova, ni oca Hristofora nego balansirajući čitavim tijelom da se ne raspadne. - Mi smo obični ljudi, vaša svjetlosti!

Jegoruška je protrljao oči - nasred sobe je zaista stajala svjetlost u obliku mlade, veoma lijepe i punačke ženske prilike u crnoj haljini i slannom šeširu. Prije nego što je Jegoruška stigao da sagleda njene crte lica, on se nešto sjetio onog usam-ljenog i vitkog jablana što ga je danas vidio na brežuljku.

- Je li ovuda danas prolazio Varlamov? - pitao je ženski glas.

- Nije, vaša svjetlosti - odgovorio je Mojsej Mojseič.

- Ako ga sutra vidite, zamolite ga da navrati k meni na trenutak.

Najednom, sasvim neočekivano, ispred svojih očiju Jegoruška je spazio crne baršunaste obrve, krupne smeđe oči i nje-govane ženske obraze sa jamicama od kojih se po čitavom licu širio osmijeh kao što se šire sunčevi zraci. Zamirisalo je nešto divno.

- Kakav mio dječak? - rekla je dama. - Čiji je on? Po-gledajte, Kazimire Mihajloviču, kakva divota! Bože moj, on spa-va. Dragi bucko...

I dama je toplo poljubila Jegorušku u oba obraza. Jegoruška se nasmiješio i, misleći da spava, ponovo je sklopio oči. Šarke su na vratima zaškripale, začuli su se užurbani koraci: neko je ulazio i izlazio.

- Jegoruška! Jegoruška! - začuo se zvučan šapat dva glasa.

- Ustaj, idemo!

Neko je, izgleda Deniska, postavio Jegorušku na noge i za ruku ga poveo; putem je on napola otvorio oči i još jednom vidio onu lijepu ženu u crnoj haljini koja ga je poljubila. Ona je stajala na sredini sobe i, gledajući ga kako odlazi, prijateljski mu se smiješila i klimala glavom. Kada je prilazio vratima, vidio je nekog lijepog i razvijenog crnomanjastog muškarca, sa polucilindrom i gamašama. Mora da je to bio pratilac te dame.

- Prrr! - začulo se sa dvorišta.

Pred ulazom Jegoruška je ugledao novu, divnu kočiju i par crnih konja. Na kočijaškom mjestu sjedio je uniformisani sluga sa dugačkim bičem u rukama. Samo Solomon je izišao da isprati putnike. Lice mu je bilo napregnuto od želje da se grohotom zasmije; gledao je tako kao da je sa velikim nestrpljenjem očeki-vaio odlazak gostiju da bi im se do mile volje mogao smijati.

- To je grofica Dranicka - prošaputao je otac Hristofor penjući se u kola.

- Da, grofica Dranicka - ponovio je Kuzmičov, također šapatom.

Očevidno je bilo da je grofičin dolazak proizveo veoma jak utisak, jer je čak i Deniska šaputao i tek tada se odlučio da osine dorate i da vikne na njih kad su kola već prošla četvrt vrste i kada se, daleko pozadi, umjesto svratišta vidjela samo nejasna svjetlost.

IV

Pa ko je, najzad, taj neuhvatljivi i tajanstveni Varlamov o kome se tako mnogo priča, koga mrzi Solomon i koji je potreban čak i onoj lijepoj grofici? Upravo o tom čovjeku je razmišljao sanjivi Jegoruška kad je sjeo pored kočijaša Deniske. On ga nikada nije vidio, ali je često slušao o njemu i u svojoj uobrazilji ga često zamišljao. Bilo mu je poznato da Varlamov ima nekoliko desetina hiljada hektara zemlje, oko sto hiljada ovaca i vrlo mnogo novaca; o njegovom načinu života i njegovim poslovima Jegoruška je znao samo to da on uvijek "krstari u ovim kra-jevima" i da ga uvijek traže.

Jegoruška je mnogo toga čuo kod kuće i o grofici Dranickoj. I ona je imala nekoliko desetina hiljada hektara, mnogo ovaca, ergelu konja i mnogo novaca, ali ona nije "krstarila" nego je živjela na svom bogatom imanju o kome su razni poznanici, a i Ivan Ivanič, koji je kod nje poslovno odlazio, pričali mnoštvo čudesnih stvari; pričali su, naprimjer, da se u grofičinom salonu, gdje vise slike svih poljskih kraljeva, nalazi veliki stoni sat u obliku hridine, na toj hridini se propeo zlatni konj sa očima od brilijanata, a na konju sjedi zlatni jahač koji svaki put kada sat otkucava maše sabljom desno i lijevo. Pričali su, također, da grofica dva puta godišnje priređuje bal na koji poziva plemiće i činovnike iz čitave gubernije i da čak i Varlamov dolazi na taj bal. Svi gosti piju čaj iz srebrenih samovara, jedu sve same neobične stvari (naprimjer, zimi, na Božić serviraju se maline i jagode) i plešu uz muziku koja svira dan i noć...

"Ali što je lijepa!" - mislio je Jegoruška sjećajući se njenog lica i osmijeha.

Vjerovatno je i Kuzmičov razmišljao o grofici jer je rekao kad su kola već prošla oko dvije vrste:

- Eh, što je pljačka taj Kazimir Mihajlovič! Prije tri godine, sjećate se, kad sam od nje vunu kupovao, on je samo na mojoj kupovini oko tri hiljade zaradio.

- Od Poljačine ne možeš drugo ni očekivati - rekao je otac Hristofor.

- A nju baš briga. Rekli su mlado - ludo. U glavi vjetar.

Jegoruška je nešto htio da razmišlja samo o Varlamovu i grofici, osobito o grofici. Njegov sanjivi mozak sasvim se odri-cao običnih misli, maglio se i zadržavao samo fantastične likove koji imaju tu prednost što se nekako sami od sebe, bez ikakvog napora od strane mislioca, pojavljuju u mozgu i sami iščekavaju - treba samo dobro potresli glavom; ali i to sve što ga je okružavalo nije izazivalo raspoloženje za obične misli. Desno su se crnjeli brežuljci koji su, kako je izgledalo, zaklanjali nešto ne-poznato i strašno, lijevo je čitavo nebo iznad vidika bilo zaliveno grimiznocrvenim odsjajem i teško je bilo reći da li je to negdje bio požar ili se mjesec spremao da izađe. Daljina se vidjela kao danju, ali se, osjenčena večernjom izmaglicom, izgubila njena ljubičasta boja i čitava stepa je nestala u izmaglici kao što su djeca Mojseja Mojseića nestala pod pokrivačem.

U julske večeri i noći ne čuju se više prepelice ni prdavci, ne pjevaju slavuji po šumskim jaružicama, cvijeće više ne miriše, ali stepa je još uvijek prekrasna i puna života. Čim sunce zađe i izmaglica prekrije zemlju, dnevna tuga nestaje, sve je zabo-ravljeno i stepa već diše punim grudima. Valjda zato što u sum-raku trava ne vidi svoju starost, iz nje se diže veselo treštanje mladih zvukova kakvo se ne čuje danju; pucketanje, zviždukanje, grebanje, stepski basovi, tenori i diskanti - sve se to stapa u neprekidni i jednolični šum uz čije je zvuke tako prijatno pre-birati uspomene i tugovati: Jednolično treštanje uspavljuje kao pjesma uspavanka; putuješ i osjećaš da toneš u san, ali najednom odnekud odjekne oštar i uzbuđen krik neke budne ptice ili se začuje neki neodređen zvuk sličan nečijem glasu, nešto kao za-čuđeno "a-a!" i drijelež odmah nestaje. Dešava se ponekad, voziš se pored neke jaruge gdje ima žbunja i čuješ kako ptica koju stanovnici stepa zovu "spljuk", nekome dovikuje: "Spavam! Spavam! Spavam!" a druga ptica se kikoće ili histerično plače - to je sova. Za koga one kriče i ko ih sluša u ovoj ravnici, Bog će ih znati, ali u njihovim kricima se osjeća neobično mnogo tuge i jadanja... Miriše sijeno, sasušena trava i zakašnjelo cvi-jeće, ali taj miris je zasićen, sladunjavo-otužan i nježan.

Kroz izmaglicu se vidi sve, ali je teško razlikovati boje i obrise predmeta. Sve izgleda drukčije nego što jeste. Voziš se tako i najednom vidiš kako pored samog drumu stoji kaluđeru slična figura; ona se ne miče, ona čeka i drži nešto u rukama... Da nije razbojnik? Figura se približava, postaje sve veća, sada je već pored kola i vi vidite da to nije čovjek nego usamljeni grm ili velika stijena. Takve nepokretne figure koje nekoga će-kaju stoje na brežuljcima, kriju se iza mogila, vire iz burjana i sve one liče na ljude i izazivaju sumnju.

A kada isplovi mjesec, noć postaje blijeda i tamna. Izmaglica nestaje. Vazduh je proziran, svjež i topao, sve se dobro vidi i čak se mogu razlikovati pojedine stabljike burjana pored drumu. U daljini se vide lubanje i kamenje. Sumnjive figure što liče na kaluđere sada na svijetloj pozadini noći postaju još tamnije i gledaju još mračnije. Sve češće se usred jednoličnog treštanja čuje nečije začuđeno "a-a!" koje potresa nepokretni vazduh i čuje se krik neke ptice koja još nije zaspala ili u snu bunca. Široke sjenke kreću se ravnicom kao što se oblaci nekom kreću, a u nejasnoj daljini, ako se duže zagledate u nju, dižu se i gomi-laju jedan na drugi fantastični zamagljeni likovi... I hvata te neka jeza. Ako pogledaš blijedozeleno zvjezdano nebo na kome nema ni oblaka ni mrlje, shvatićeš zašto je taj topli vazduh tako nepokretan, zašto je priroda tako budna i ne smije da se pokrene: ona osjeća jezu i žao joj je da izgubi makar jedan trenutak života.

O neizmjerne dubini i beskrajnosti neba čovjek može da rasu-đuje samo na moru i noću u stepi kada mjesec sija. Ona je strašna, lijepa i nježna, gleda nježno i mami te sebi, a od njene nježnosti vrtoglavica te hvata.

Putuješ sat, dva... Putem nailaziš na šutljivog starca-kurgana ili kamenog idola koga je ko zna kad i ko ovdje postavio, iznad zemlje bešumno proleti noćna ptica i počinješ da se sjećaš step-skih legendi, priča raznih namjernika, bajki dadilje rođene u stepi i svega toga što si sam uspio da vidiš i doživiš. I tada u glasovima insekata, u sumnjivim figurama i humkama, u plavom nebu, u mjesečini, u letu noćne ptice i u svemu što čuješ i vidiš počinješ da vidiš likovanje ljepote i mladosti, napon snage i strasnu žeđ za životom; duša hrli prekrasnom i surovom rodnom kraju i htio bi da zajedno sa noćnom pticom letiš iznad stepa. I u tom likovanju ljepote, u tom izobilju sreće osjećaš uzbuđenje i sjetu kao da je stepa svjesna toga da je usamljena, da njeno bogatstvo i nadahnuće uzaludno propadaju, da ih niko nije opje-vao i da nikome nisu potrebni, i kroz radosni šum čuješ njen tužni i beznadni zov: Pjevaču! Pjevaču!

- Tprrr! Zdravo, Panteleju! Je li sve uredu?

- Hvala Bogu, Ivane Ivaniču!

- Momci, jeste li vidjeli Varlamova?

- Ne, nismo.

Jegoruška se probudio i otvorio oči. Kola su stajala. Desno, drumom, daleko naprijed protegla se komora oko koje su se muhali nekakvi ljudi. Sva kola, zato što su na njemu bile velike bale sa vunom, izgledala su vrlo visoka i široka, a konji - mali i kratkonogi.

- Znači, idemo molokanima! - glasno je rekao Kuzmičov. - Čifutin je rekao da će Varlamov kod molokana prenoćiti. E pa, zbogom, braćo. Zbogom!

- Zbogom, Ivane Ivaniču - odgovorilo je nekoliko glasova.

- Slušajte, momci - obratio im se Kuzmičov poslovno - povedite i ovog momčuljka s vama! Šta da se tu s nama bez potrebe muha? Posadi ga, Panteleju, tu kod sebe na neku balu i nek se vozi polahko, a mi ćemo vas već stići. Idi, Jegore! Idi!...

Jegoruška se spustio sa sjedišta. Nekoliko ruku ga je pri-hvatilo i podiglo visoko gore, i on se našao na nečem velikom, mekanom i vlažnom od rose. Sad mu se činilo da je nebo sasvim blizu, a zemlja daleko od njega.

- Ej, uzmi svoj kaput! - doviknuo mu je Deniska daleko odozdo.

Kaput i zavežljaj bačeni odozdo pali su pored Jegoruške. Ne želeći ni o čemu da razmišlja, on je zavežljaj brzo stavio pod glavu, pokrio se kaputom i, ispruživši noge svom dužinom, nasmiješio se od zadovoljstva.

"Spavati, spavati, spavati..." - mislio je ježeći se od rose.

- Vi, đavoli jedni, pazite na njega! - čuo se odozdo Deniskin glas.

- Zbogom, momci! Zbogom! - doviknuo je Kuzmičov. - Ja se u vas uzdam!

- Budite bez brige, Ivane Ivaniču!

Deniska je viknuo na konje, kola su zaškripala i krenula, ali ne više drumom nego nekuda ustranu. Minut-dva sve je bilo mirno kao da je komora zaspala i čulo se kako u daljini postepeno nestaje zveckanje kofe privezane za stražnji dio kola. Ali najed-nom je neko ispred komore viknuo:

- Kirjuha, krećii!

Zaškripala su prva kola, za njima druga, pa treća... Jego-ruška je osjetio kako su se i kola na kojima je on ležao pokrenula i također zaškripala. Komora je krenula. Jegoruška se čvršće uhvatio rukom za konopac kojima je bila vezana bala, još jednom se zadovoljno nasmiješio, poravnao u džepu kolač i počeo da tone u san kao što je to obično činio i kod kuće u svojoj postelji...

Kada se probudio, sunce je već izlazilo; kurgan ga je zak-lanjao svojom uzvišicom, a ono je, nastojeći da svojom svjetlošću zalije čitav svijet, napregnuto bacalo svoje zrake na sve strane i čitav vidik zalivalo zlatom. Jegoruški se činilo da sunce nije na svome mjestu jer je juče izlazilo za njegovim leđima a danas izlazi nekako mnogo više ulijevo... Pa i čitava okolina nije više ličila na jučerašnju. Nije više bilo brežuljaka - svuda kud po-gleđaš u nedogled se pružala mrka i tužna ravnica; tu-i-tamo nazirale su se male mogile i letjeli jučerašnji gačci. Daleko napri-jed bijeljeli su se zvonici i kuće nekakvog sela; bila je nedjelja i seljaci su bili kod svojih kuća, pekli su i kuhali - to se vidjelo po dimu koji se dizao iz svih dimnjaka i kao siva prozirna ko-prena lebdio nad selom. Između kuća i crkve plavila se rijeka a iza nje se u izmaglici gubio vidik. Ali od svega jučerašnjeg drum je najmanje ličio na jučerašnji. Umjesto druma, preko stepe se pružalo nešto neobično široko, nešto poletno i divovsko; to je bila siva traka, dobro ugažena i prekrivena prašinom kao i svi drumovi, ali je bila široka nekoliko desetina hvati. Tom svojom širinom ona je kod Jegoruške izazivala nedoumicu i navodila ga na fantastične misli. Ko putuje tim drumom? Kome je potrebna takva širina? To je čudno i neshvatljivo. Moglo bi se zaista pomisliti da u Rusiji još nisu izumrli ogromni ljudi koji koračaju kao Ilja Muromec i Slavuj-Razbojnik i da još nisu nestali di-vovski konji. Jegoruška je pogledao taj drum i zamislio šest visokih bornih kola kako uporedo jure poput onih što je vidio na crtežima u Bibliji; u ta kola je upregnuto po šest divljih i bijesnih konja i ona svojim visokim točkovima do neba dižu čitave oblake prašine a tim konjima upravljaju ljudi kakvi se mogu samo sanjati ili zamisliti. O, kako bi ti likovi pristajali stepi i ovom drumu kada bi zaista postojali!

Čitavom dužinom desne strane druma stršali su telegrafski stubovi sa dvije žice. Postajući sve manji i manji, oni su u blizini sela nestajali iza kuće i zelenila, a onda su se opet pojavljivali u ljubičastoj daljini u obliku malih, tananih štapića koji su ličili na olovke zabijene u zemlju. Na žicama su sjedili jastrebovi, kopci i vrane i ravnodušno posmatrali kako prolazi komora.

Jegoruška je ležao na posljednjim kolima i zato je mogao posmatrati čitavu komoru. U komori je bilo oko dvadeset kola a na troja kola je dolazio po jedan vozar. Pored posljednjih kola, na kojima je bio Jegoruška, koračao je sjedobrađi starac, isto takav mršav i onizak kao i otac Hristofor, samo je njegovo lice bilo preplanulo, strogo i zamišljeno. A možda taj starac nije bio ni strog ni zamišljen, ali su njegovi crveni očni kapci i dugački šiljati nos njegovom licu davali strog i bezosjećajan izraz kakav se može vidjeti kod usamljenih ljudi koji uvijek misle o nečemu ozbiljnom. Kao i otac Hristofor, i on je nosio cilindar sa širokim obodom, ali ne gospodski, nego pusteni i mrke boje, koji je više ličio na usječenu kupu nego na cilindar. Bio je bos. Vjerovatno po navici koju je stekao za vrijeme hladne zime, kada se toliko puta morao smrzavati kraj komore, on je, koračajući, lupkao sebe po bedrima i cupkao nogama. Opazivši da se Jegoruška probudio, on ga je pogledao i, ježeći se kao od hladnoće, do-viknuo mu:

- A, probudio si se, junačino! Jesi li ti sin Ivana Ivaniča?

- Ne, sinovac...

- A, sinovac. A ja, evo, skinuo čizme i bos skakućem. Noge su mi bolesne, smrznete i bez čizama je nekako lakše... Lakše, junačino... To jest, bez čizama... Znači, sinovac? A on je dobar čovjek, nema šta... Neka mu Bog da zdravlja... Dobar je... Ja to o Ivanu Ivaniču... Otišao molokanima... O, Gospodi, pomiluj!

Starac je govorio tako kao da je bilo jako hladno, sa pre-kidima, poluotvorenih usta; usnene suglasnike je slabo izgovarao, mrsio ih kao da su mu se usne smrzle. obračujući se Jegoruški nijednom se nije nasmiješio i izgledao je strog.

Pored trećih kola išao je čovjek sa bičem u ruci, u dugačkom riđem kaputu, sa kačketom i čizmama sa opuštenim sarama. Taj nije bio star, imao je četrdesetak godina. Kad se okrenuo, Je-goruška je vidio duguljasto crveno lice sa rijetkom jarećom bradi-com i sunderastom izraslinom ispod desnog oka. Osim ove ružne izrasline imao je još jedno osobito obilježje koje je odmah padalo u oči: u lijevoj ničije držao bič a desnom rukom je mahao tako kao da je dirigovao nekim nevidljivim horom; ponekad je bič stavljao pod ruku i onda je dirigovao objema rukama i nešto gundao sebi pod nos.

Sljedeći komordžija je imao dugačku, ukočenu figuru veoma spuštenih ramena i leđa pljosnatih kao daska. Držao se pravo kao da maršira ili kao da je aršin progutao, ruke mu se nisu klatile, nego su kao štapovi visile, a i koračao je nekako drveno, kao olovni

vojnici, gotovo ne savijajući koljena i nastojeći da korača što je moguće krupnije; kada su starac ili vozar sa sunde-rastom izraslinom pravili po dva koraka, on je pravio samo jedan i zato je izgledalo da on ide sporije od ostalih i da zaostaje. Lice mu je bilo povezano krpom a na glavi mu je stršalo nešto kao kaluderska kapica; bio je obučen u kratki seljački gunj, sav pre-kriven zakrpama, i plave šaljvare, a na nogama je nosio opanke od like.

One koji su bili još dalje Jegoruška nije ni razgledao. Legao je potrbuške, prstom napravio rupicu na bali i od dosade počeo da jede končiće od vune. Kako se pokazalo, starac koji je dolje koračao nije bio tako strog i ozbiljan kako se moglo zaključiti po njegovom izrazu lica. Kada bi jednom počeo razgovor, on više nije prestajao.

- A kuda ti to putuješ? - pitao je pocupkujući.

- Idem da učim - odgovorio je Jegoruška.

- Da učiš? Aha... E neka, neka ti pomogne Bogorodica... Tako je. Jedna pamet mnogo vrijedi, a dvije još više. Nekom čovjeku Bog da jednu pamet, drugom dvije, a ponekom i tri... Ponekom i tri, tako je to... Jedna pamet s kojom ga mati rodila, druga od učenja, a treća od dobrog života. Tako je to, brajkane, dobro je to kad neko ima tri pameti. Taj ne samo da lakše živi nego i umire lakše. Umire, da... A umriječemo svi.

Starac je počeo čelo, pogledao Jegorušku svojim crvenim očima i nastavio:

- I Maksim Nikolaič, spahija od Slavjanoserbska, lani je dao sinčića na školovanje. Ne znam kako je tamo u njega sa školovanjem, ali momčić nije slab, dobar je momčić... Dobri ljudi, da im Bog da zdravlja... Ja, i on je dao sina na školovanje... U Slavjanoserbsku nema takve škole za takva znanja. Nema... A grad je lijep, dobar... Ima obična škola, za prostije dužnosti, ali nema za visoko školovanje... Nema, tako je to. A kako se zoveš?

- Jegoruška.

- Znači, Jegorije... Sveti velikomučenik Jegorije pobjednosac što se slavi 23. aprila. A moje sveto ime je Pantelej... Pantelej Zaharov Holodov... Mi smo Holodovi... Rođen sam, možda si čuo, u Timu, u Kurskoj guberniji. Braća su mi otišla u grad i postali majstori, a ja sam muzik... Muzik sam i ostao. Prije jedno sedam godina išao sam tamo... to jest kući. Bio sam i na selu i u gradu... Kažem, i u Timu sam bio. Tada su, hvala Bogu, svi bili živi i zdravi, a sad ne znam... Možda je neko i umro... A i vrijeme je za umiranje, svi smo već stari, neki su i stariji od mene. Smrt - nije to ništa, dobro je to, samo, dabome, da se ne umre bez pokajanja. Nema ništa gore od iznenadne smrti. Iznenadna smrt je đavolu radost. Ako hoćeš da umreš s pokajanjem, znači da pred tobom ne bi bili zatvoreni Božiji dvori, moli se Varvari velikomučenici. Ona je zaštitnica. Ona, tako je to... Bog joj je i dao takav položaj na nebu, znači da bi svak imao puno pravo da je moli za pokajanje.

Pantelej je mrmoljio i, izgleda, nije ni mislio o tome da li ga Jegoruška čuje ili ne čuje. Govorio je tromo, sebi pod nos, ne podižući i ne spuštajući ton, ali je za veoma kratko vrijeme stigao da ispriča mnogo toga. Sve to što je pričao sastojalo se od međusobno slabo povezanih odlomaka i stvari koje za Jegorušku uopće nisu bile interesantne. A možda je to on i govorio samo zato da sada, ujutro, poslije noći koju je proveo u šutnji, naglas prokontrolise svoje misli: da li su sve tu? Završivši sve o pokajanju, on je počeo da govori o nekom Maksimu Nikolajeviču ispod Slavjanoserbska:

- Ja, odvezao je sinčića... Odvezao, stvarno...

Jedan od vozara koji je išao daleko naprijed, najednom se trgnuo, potrčao ustranu i počeo da udara bičem po zemlji. Bio je to neki krupan čovjek, širokih pleća, tridesetak godina star, plavokos, kudrav i, očevidno, veoma jak i zdrav. Sudeći po pok-retima njegovih ramena i biča, i po surovosti koju je izražavalo njegovo držanje, on je udarao po nečem živom. Pritrčao mu je još jedan vozar, nizak i plećat, sa crnom širokom bradom, u prsluku i ispuštenoj košulji. On je prasnuo u krupan i hripav smijeh i povikao:

- Momci, Dimov ubio zmiju! Bogami!

Ima ljudi o čijoj se pameti može tačno suditi po njihovom glasu i smijehu. Ovaj crnobradi čovjek spadao je upravo u takve sretnike: u njegovom glasu i smijehu osjećala se velika glupost. Kada je prestao da udara, plavokosi Dimov je bičaljem podigao sa zemlje nešto slično konopcu i smijući se bacio prema kolima.

- Pa to nije zmija, to je smuk - viknuo je neko. Čovjek koji je drveno koračao i imao povezano lice brzo je zakoračao prema ubijenoj zmiji, pogledao je i pljesnuo svojim štapolikim rukama.

- Razbojniče! - povikao je muklim i ružnim glasom. - Zašto si smuka ubio? Šta ti je on učinio, prokletniče? Vidi ga, smuka ubio! A kad bi tebe tako?...

- Smuka ne valja ubijati, tako je... - mirno je progundao Pantelej. - Ne valja... To nije otrovnica. Makar da liči na zmiju, on je mirno i nećužno stvorenje... Smuk... voli čovjeka...

Izgleda da su se Dimov i crnobradi zastidjeli jer su se glasno nasmijali i, ne odgovarajući na negodovanje, lijeno su zaljurali prema svojim kolima. Kada su posljednja kola stigla do mjesta gdje je ležao ubijeni smuk, čovjek sa vezanim licem se sagnuo nad smuka, okrenuo se Panteleju i upitao plačnim glasom:

- Djeda, zašto on ubi smuka?

Jegoruška je sada vidio da su oči tog vozara bile sitme, mutne, lice sivo, bolešljivo i, također, nekako mutno, a pod-bradak mu je bio crven i nekako jako podbuho.

- Djeda, zašto ga ubi? - ponovio je on koračajući pored Panteleja.

- Budala, ruke ga svrbe, zato je i ubio... - odgovorio je starac. - A smuka ne valja ubijati... Tako je to... Dimov je, zna se, propalica, sve ubija što mu pod ruku dođe, a Kirjuha ga nije spriječio. Trebalo je da ga spriječi, a on - ha-ha-ha i ho-ho-ho. A ti, Vasja, nemoj da se jedeš... Što da se jedeš? Ubili su ga, i šta se tu može... Dimov je propalica, a Kirjuha je mamlazina... Šta se može. To su glupi ljudi, ništa ne razumiju, i neka ih đavo nosi. Evo Jemeljan - nikada neće dirnuti što ne treba... Nikada... Zato što je pametan čovjek, a oni su tikvani... Ja, Jemeljan... neće dirnuti.

Vozar u ridem kaputu sa sunderastom izraslinom koji je dirigovao nevidljivim horom, čuvši svoje ime, zaustavi se i, sače-kavši da do njega dođu Pantelej i Vasja, pođe s njima.

- O čemu vi to pričate? - upitao je pištavim i prigušenim glasom.

- A, evo, Vasja se jede - odgovorio je Pantelej. - Ja mu sve govorim, biva, da se ne jede... Eh, jadne moje noge, promrzle! Eh, u nedjelju su počele da svrbe, na praznik Gospodnji!

- To je od hodanja - rekao je Vasja.

- Nije, momče, nije... Nije to od hodanja. Kada hodam, čak kao da mi je lakše, a kada legnem i zagrijem se - kao da umirem. Lakše mi je kad hodam.

Jemeljan u svom ridem kaputu stao je između Panteleja i Vasje i počeo da maše rukom kao da su se ona dvojica spremala da pjevaju. Pomahavši malo, spustio je ruku i beznadno kašljucnuo:

- Nemam glasa! - rekao je - Prava nesreća! Čitavu noć pa i jutros sve mi se čini da čujem trostruko "Gospodi pomiluj", koje smo kod Marinovskog na vjenčanju pjevali; ono mi je u glavi i u grlu... Čini mi se sad bih zapjevao, a ne mogu! Nemam glasa!

Razmišljajući o nečemu, na trenutak je zašutio, a onda je nastavio:

- Petnaest godina sam pjevao. Možda niko u čitavoj Luganskoj fabrici nije imao takav glas, a kako sam se, đavo ga odnio, prije tri godine okupao u Donjecu, ni jedne note ne mogu čisto uhvatiti. Prehladio sam grlo. A meni ti je bez glasa isto što radniku bez ruke.

- Tako je - složio se Pantelej.

- Ja kako gledam na to - ja sam propao čovjek, i ništa više.

U tom trenutku Vasja je slučajno ugledao Jegorušku. Oči su mu zasijale i postale još manje.

- I gospodičić se vozi s nama! - rekao je i rukavom pokrio nos kao da se zastidio. - Kakav naočit kočijaš! Ostani s nama, s komorom češ putovati, vunu voziti.

Misao o tome da bi se u jednom tijelu mogli spojiti gos-podičić i kočijaš, očevitno, i samom mu se učinila veoma zanimljiva i oštroumna, pa se glasno nasmijao i nastavio da razvija tu misao. I Jemeljan je pogledao gore na Jegorušku, ali onako leti-mice i hladno. On je bio zauzet svojim mislima i da nije bilo Vasje, on ne bi ni primijetio Jegoruškino prisustvo. Nije prošlo ni pet minuta a on je opet počeo da maše rukom, a onda je, opisujući saputnicima ljepotu vjenčanog "Gospodi, pomiluj", ko-ga se sinoć sjetio, uzeo bič pod ruku i počeo da maše objema rukama.

Na vrstu od sela komora se zaustavila kraj bunara sa đer-mom. Spuštajući u bunar svoju kofu, crnobradi Kirjuha je trbu-hom legao na ogradu bunara i u crni otvor uvukao svoju kudravu glavu, ramena i dio grudi, tako da je Jegoruška vidio samo nje-gove kratke noge koje su se jedva doticale zemlje; a kada je Kirjuha duboko na dnu bunara ugledao odraz svoje glave, on se obradovao i počeo da se smije dubokim i glupim smijehom. Odjek iz bunara odgovarao mu je na isti način. Kada se podigao, njegovo lice i vrat su bili crveni kao crveni katun. Prvi je kofu pritrčao Dimov. On je pio smijući se, često je odmicao kofu i Kirjuhi pričao nešto smiješno, a onda se okrenuo i pet ružnih riječi izlajao tako glasno da se orila čitava stepa. Jegoruška nije razumio značenje takvih riječi, ali je znao da su to ružne riječi. Poznata mu je bila odvratnost sa kojom su se prema tim riječima odnosili njegovi rođaci i poznanici, a i sam je, ne znajući ni zašto, tako osjećao i navikao se na misao da samo pijanci i drznici koriste tu slobodu da glasno izgovaraju takve riječi. Slu-šajući Dimivljev smijeh, sjetio se ubijanja smuka, i prema tom čovjeku je osjetio nešto slično mržnji. I upravo u tom trenutku Dimov je ugledao Jegorušku, koji se spustio s kola i pošao prema bunaru; on se gromko nasmijao i povikao:

- Momci, starac je noćas mališana rodio!

Kirjuha se zakašljao od gromkog smijeha. Nasmijao se još neko, a Jegoruška je pocrvenio i konačno zaključio da je Dimov vrlo hrđav čovjek.

Plav, kudrave kose, gologlav i u košulji raskopčanoj na gru-dima, Dimov je izgledao lijep i neobično snažan čovjek; u sva-kom njegovom pokretu vidio se obješenjak i delija koji je svje-stan svoje vrijednosti. Podbočivši se, on je izvijao ramenima, govorio i smijao se glasnije od svih drugih i izgledao je kao da se sprema da jednom rukom podigne nešto veoma teško i da time začudi čitav svijet. Njegov objesni i podrugljivi pogled je klizio drumom, duž komore i preko neba, ni na čemu se nije zadržavao i izgledalo je da

traži koga bi onako iz objesti ubio i s kim bi se pošegačio. Očigledno, on se nikoga nije bojao, ničim nije sebe ograničavao i, vjerovatno uopće ga nije interesovalo Jegoruškino mišljenje... A Jegoruška je već čitavom dušom mrzio njegovu plavokosu glavu, glatko lice i snagu, sa odvratnošću i strahom je slušao njegov smijeh i smišljao kakvu bi psovku mogao reći da mu se osveti.

I Pantelej je prišao kofi. On je iz džepa izvadio zelenu čašu za kandilo, obrisao je krpicom, zahvatio njome vode iz kofe i popio, a onda je još jednom zahvatio pa zavio čašu u krpicu i stavio je u džep.

- Djeda, a zašto ti piješ iz kandila? - začudio se Jegoruška.

- Neko pije iz kofe a neko iz kandila - odgovorio je starac neodređeno - Svako na svoj način... Eto, ti piješ iz kofe, pa dobro, pij, na zdravlje...

- Golubice moja, majčice-ljepotice - najednom je počeo Vasja nježnim i plačljivim glasom. - Golubice moja!

Njegov pogled je bio uperen u daljinu, oči su mu sijale, smiješile se, a na licu se pojavio isti izraz kakav je imao kada je gledao Jegorušku.

- Kome ti to? - pitao ga Kirjuha.

- Lisici-ljepotici... Legla na leđa i igra se kao psetance... Svi su počeli da gledaju u daljinu i da očima traže lisicu, ali nisu ništa našli. Samo je Vasja nešto vidio svojim sivim mutnim očima i oduševljavao se. Kao što se Jegoruška kasnije uvjerio, on je imao izvanredno oštar vid. On je vidio tako dobro da je mrka i pusta stepa za njega uvijek bila puna života i sadržine. Njemu je trebalo samo da baci pogled u daljinu pa da ugleda lisicu, zeca, droplju ili neku drugu životinju koja izbje-gava ljude. Nije teško vidjeti zeca koji bježi ili droplju kada leti - to vidi svako ko prolazi stepom - ali ne može svako da vidi divlje životinje u njihovom domaćem životu, kad one ne bježe, ne skrivaju se i ne zirkaju uznemireno na sve strane. A Vasja je vidio lisice kako se igraju, zečeve kako se šapicama umivaju, droplje kako protežu krila i kako otkucavaju svoje "tačke". Zahvaljujući takvoj oštrini vida, Vasja je, osim svijeta koji su svi vidjeli, imao i drugi svijet, svoj vlastiti svijet koji nikom drugom nije bio pristupačan i koji je, vjerovatno, bio vrlo lijep zato što je teško bilo ne zavidjeti mu kada ga je on gledao i oduševljavao se njime.

Kada je komora krenula dalje, u crkvi su se začula zvona za liturgiju.

V

Komora se razmjestila podalje od sela, na obali rijeke. Sunce je peklo kao i juče, a vazduh je bio nepokretan i sumoran. Na obali je bilo nekoliko vrba, ali njihove sjenke nisu padale na zemlju nego na vodu gdje su uzaludno propadale, a u sjenci pod kolima je bilo zagušljivo i dosadno. Voda, koja je bila plava zato što se u njoj odražavalo nebo, neodoljivo je privlačila sebi.

Vozar Stjopka, na koga je Jegoruška tek sada obratio pažnju, osamnaestogodišnji dječak, Ukrajinac, u dugačkoj košulji, bez pojasa i u širokim šalvarama koje su se u hodu na njemu klatile kao zastave, brzo se svukao, strčao niz stanovitu obalu i bućnuo u vodu. Tri puta je zaronio, a onda je zaplivaio na leđima i od zadovoljstva oči zatvorio. Lice mu se smiješilo i mrštilo kao da ga neko golicao, kao da ga nešto boli i kao da mu je nešto smiješno.

Kada je dan vreo i kada nemaš kuda da se skloniš od sparine, šum vode i glasno disanje kupača na sluh djeluju kao prijatna muzika. Posmatrajući Stjopku, Dimov i Kirjuha su se brzo skinuli i, unaprijed osjećajući uživanje, uz bučni smijeh, jedan za drugim su poletjeli u vodu. I tiha, skromna rječica je odjeknula od brektanja, pljuska vode i uzvika. Kirjuha je kašljao, smijao se i tako vikao kao da je neko htio da ga utopi, a Dimov ga je ganjao i pokušavao da ga uhvati za nogu.

- He-he-he! - vikao je on. - Hvataj ga, drži ga!

Kirjuha se smijao i uživao, ali njegov izraz lica je bio isti kao i na zemlji: glup i ošamućen, kao da mu se neko straga prikrao i ušicama sjekire ga lupio po glavi. I Jegoruška se svukao, ali se nije spuštao niz obalu, nego se zaletio i skočio sa visine od tri metra. Opisavši u vazduhu luk, pao je u vodu i duboko utonuo, ali nije stigao do dna; neka snaga, hladna i na dodir prijatna, uhvatila ga je i ponijela nazad na površinu vode. On je izronio i, brekćući i ispuštajući mjehuriće, otvorio oči, ali na vodi, upravo pored njegovog lica blještalo je sunce. U njegovim očima prvo su zaigrale zasljepljujuće iskre, a zatim šarene duge i tamne mrlje; on je žurno pored zaronio i kada je u vodi otvorio oči, ugledao je pred sobom nešto mutnozelenkasto što je ličilo na nebo u noći punoj mjeseci. Ne dajući mu da se dotakne dna i da se zadrži u toj svježini, opet ga je ona ista snaga ponijela na površinu; on je izronio i udahnuo vazduh tako duboko da je osjetio širinu i svježinu ne samo u grudima nego i u stomaku. A onda je - da bi uzeo vode sve što se može uzeti - dopuštao sebi svakakav raskoš: ležao je na leđima i uživao, prskao vodu, prevrtao se, plivao potrbuške, porebarke, na leđima i uživao, stojeći - kako god je htio, sve dok se nije umorio. Druga obala je bila gusto pokrivena šašom koja se zlatila na suncu, a njeni su se cvjetovi, kao sočni grozdovi, naginjali prema vodi. Na jednom mjestu je šaša podrhtavala, klatila se i pucketala - to su Stjopka i Kirjuha "trgali" rakove.

- Rak! Pogledaj, brajkane: rak! - likujući je uzviknuo Kir-juha i zaista pokazao raka.

Jegoruška je doplivao do šaše, zaronio i počeo da traži okolo korijenja. Čeprkajući u žitkom i klizavom mulju, napipao je nešto oštro i neprijatno, možda zaista raka, ali u tom trenutku ga je neko uhvatio za nogu i povukao gore. Grajući i kašljući, Jegoruška je otvorio oči i pred sobom ugledao mokro i nasmijano lice obješenjaka Dimova. Taj obješenjak je dahtao i, sudeći po njegovim očima, htio je da nastavi sa svojim obješenjaštvom. On je čvrsto držao Jegorušku za nogu i već je digao i drugu ruku da ga uhvati za vrat, ali se Jegoruška, sa odvratnošću i strahom, kao da se gadi i boji da će ga ta ljudeskara utopiti, otrgnuo se od nje i uzviknuo:

- Budalo! Po njušci ću te lupiti!

Osjećajući da to nije dovoljno da bi izrazio svoju mržnju, on je porazmislio i dodao:

- Nitkove! Pasiji sine!

A Dimov se, kao da ništa nije bilo, više nije ni osvrtao na Jegorušku, nego je plivao prema Kirjuhi i vikao:

- E-he-hej! Hajde da hvatamo ribu! Momci, u ribu!

- Hajde - pristao je Kirjuha. - Mora da ovdje ima mnogo ribe...

- Stjopka, trči u selo, moli mužike da ti daju mrežu!

- Neće dati!

- Daće! Zamoli! Reci da nam daju Hrista radi, jer mi smo - hodočasnici.

- Tako je!

Stjopka je izišao iz vode, brzo se obukao i, vitlajući svojim širokim šalvarama, gologlav potrčao u selo. Poslije sukoba sa Dimovom za Jegorušku je voda izgubila svaku draž. On je izišao na obalu i počeo da se oblači. Pantelej i Vasja su sjedili na visokoj obali i, objesivši noge, posmatrali kupače. Jemeljan je go stajao u vodi do koljena pored same obale, jednom rukom se držao za travu da ne padne, a drugom se gladio po tijelu. Sa svojim koštunjavim plečkama, za izraslinom pod okom, onako nagnut i uplašen od vode, izgledao je veoma smiješan. Lice mu je bilo ozbiljno i strogo, u vodu je gledao ljutito kao da se spremao da je izgrdi zato što se zbog nje nekad prehladio u Donjecu i što mu je ona oduzela glas.

- A što se ti ne kupaš? - Jegoruška je pitao Vasju.

- A, tako... Ne volim... - odgovorio je Vasja.

- A zašto ti je to brada otekla?

- Boli me... Ja sam ti, gospodičiću, radio u tvornici ši-bica... Doktor mi je rekao da mi od toga i otiče vilica. Tamo je zrak nezdrav. Osim mene, još trojici momaka su otele vilice, a jednom je sasvim istruhnula.

Uskoro se Stjopka vratio sa mrežom. Dimov i Kirjuha su od dugog kupanja poplavjeli i promukli, ali su se smjesta pri-hvatili ribolova. Odmah su krenuli po dubini pored trske; tu je Dimovu voda bila do grla, a sitnom Kirjuhi i više; on je grcao i ispuštao mjehuriće, a Dimov je, spotičući se o bodljikavo kori-jenje, padao i zaplitaio se u mrežu; obojica su se praćakali i tako galamili da je to više ličilo na kenčijanje nego na ribolov.

- Duboko je - kričao je Kirjuha. - Ništa nećeš uloviti!

- Ne trgaj, đavo te odnio! - vikao je Dimov nastojeći da održi mrežu u pravilnom položaju. - Drži je rukama!

- Tamo ništa nećete uhvatiti! - vikao im je Pantelej sa obale. - Samo plašite ribu, budale jedne! Idite lijevo! Tamo je pliće!

Jednom je iznad mreže bljesnula velika riba; svi su uzdah-nuli, a Dimov je šakom udario po mjestu gdje je nestala i na licu mu se pojavio izraz gnjeva.

- Eh! - graknuo je Pantelej i udario nogom. - Takva riba vam umače! Ode!

Idući ulijevo, Dimov i Kirjuha su postepeno izišli na plićak i tu je počeo pravi lov. Otišli su od kola do trista koraka; vidjelo se kako šutke i jedva koračajući nastoje da što bliže pridu šaši, kako vuku mrežu, kako udaraju po vodi i šuščaju trstikom da uplaše ribu i natjeraju je u mrežu. Od šaše su išli prema drugoj obali, tamo vukli mrežu, a onda, razočarani i visoko podižući noge, opet išli prema šaši. O nečemu su razgovarali, ali o čemu, nije se čulo. Sunce im je peklo u leđa, muhe su ih grizle, i njihova su tijela od plavih postala crvena. Za njima je, držeći kofu u ruci, zasukavši košulju sve do pazuha i držeći u ustima njen kraj, išao Stjopka. Poslije svakog uspješnog lova on je po-dizao neku ribu i, bljeskutajući njome na suncu, vikao:

- Pogledajte kakva ribetina! Takvih ima već pet komada!

Vidjelo se kako su Dimov, Kirjuha i Stjopka svaki put kad izvuku mrežu dugo nešto tražili u mulju, našto stavljali u kofu i ponešto bacali; ponekad bi nešto što bi dospjelo u mrežu do-davali iz ruke u ruku, znatiželjno ga razgledali, a onda i to bacali...

- Šta je to? - vikali su im sa obale.

Stjopka je nešto odgovorao, ali je teško bilo razabrati nje-gove riječi. I evo, sada je izišao iz vode i, zaboravljajući da spusti košulju, potrčao je prema kolima držeći kofu objema ru-kama.

- Već je puna! - vikao je zadihавši se. - Dajte drugu! Jegoruška je pogledao u kofu: bila je puna. Iz vode je mlada štuka podigla svoju ružnu glavu, a pored nje su se koprčali rakovi i sitnije ribe. Jegoruška je spustio ruku na dno kofe i uzburkao vodu; štuka je nestala ispod rakova, a umjesto nje na površini su se pojavili grgeč i linjak. I Vasja je zavirio u kofu. Njegove oči su zasjale, a lice postalo nježno kao i onda kada je vidio lisicu. Izvadio je nešto iz kofe, prinio ustima i počeo da žvače. Začulo se krckanje.

- Momci - začudio se Stjopka. - Vasja jede živu krkušu! Fuj!

- Nije to krkušo nego dabrić - nastavljajući da žvače mirno je odgovorio Vasja.

On je izvadio iz usta riblji repić, nježno ga pogledao i opet ga gurnuo u usta. Dok je on tako žvakao i krckao zubima, Jegoruški se činilo da pred sobom vidi nešto drugo a ne čovjeka. Njegova otekla brada, njegove mutne oči, neobično oštar vid, riblji rep u ustima i nježnost sa kojom je on žvakao krkušu činili su ga sličnim životinji.

Jegoruški je postalo dosadno pored njega. A i ribolov se već završio. On je prošetao duž reda kola, porazmislio malo i od dosade krenuo prema selu.

Malo kasnije on je već bio u crkvi i, stavivši čelo na nečija leđa koja su mirisala na konoplju, slušao je kako hor pjeva.

Liturgija se već bližila kraju. Jegoruška se uopće nije razumio u crkveno pjevanje i bio je ravnodušan prema njemu. Slušao je malo, a onda je zijevnuo i počeo da razgleda potiljke i leđa. Po jednom potiljku, ridem i mokrom od nedavnog kupanja, poznao je Jemeljana. Taj zatiljak je bio ravno podiššan i mnogo više nego što treba; kosa na sljepoočnicama je, također, bila više podrezana nego što treba, i crvene Jemeljanove uši su stršale kao dva lokvanja i činilo se da osjećaju da nisu na svom mjestu. Posmatrajuci taj potiljak i uši, Jegoruška je ko zna zašto pomislio da je Jemeljan, vjerovatno, veoma nesretan čovjek. On se sjetio njegovog dirigovanja, promuklog glasa, plašljivog izgleda za vrijeme kupanja, i osjetio je prema njemu veliko sažaljenje. Za-želio je da mu kaže nešto nježno.

- A ja sam ovdje! - rekao je trgnuvši ga za rukav. Ljudi koji u horu pjevaju tenor ili bas, a naročito oni koji su bar jednom u životu dirigovali, navikli su da na dječake gle-daju strogo i nedruželjubivo. Tu naviku oni ne zaboravljaju ni kasnije kad prestanu da budu pjevači. Okrenuvši se prema Je-goruški, Jemeljan ga poprijeko pogleda i reče:

- Ne igraј se u crkvi!

Zatim se Jegoruška provukao naprijed, bliže ikonostasu. Tu je on vidio zanimljivih ljudi. Ispred svih s desne strane na ćilimu stajali su nekakav gospodin i gospođa. Iza njih su stajale dvije stolice. Gospodin je bio odjeven u svježe ispeglašano tanko odijelo, stajao je nepomično kao vojnik koji pozdravlja i visoko je držao svoju modru izbrijanu bradu. Njegov kruti okovratnik, modra brada, mala čela i štap odisali su velikim dostojanstvom. Od prevelikog dostojanstva vrat mu je bio napregnut, a glava je bila podignuta takvom snagom da je izgledalo da se glava može svakog trenutka otkinuti i poletjeti uvis. A gospođa, gojazna i u godinama, sa bijelim svilenim šalom, nagnula je glavu ustranu i gledala tako kao da je maločas nekome učinila neku uslugu i htjela da kaže: "Ah, nemojte mi zahvaljivati! Ja to ne volim..." Oko tog ćilima, kao neki zid, stajali su Ukrajinci.

Jegoruška je prišao ikonostasu i počeo da ljubi ikone. Pred svakom ikonom on se lagahno spuštao na koljena i, ne ustajući sa zemlje, pogledao bi ljude oko sebe, zatim bi ustao i ljubio ikone. Kada je iz oltara izišao crkvenjak sa dugačkim kliješćima da gasi svijeće, Jegoruška je hitro skočio sa zemlje i potrčao prema njemu.

- Jesu li već dijelili naforu? - pitao je crkvenjaka.

- Nema, nema... - sumorno je progundao crkvenjak.

Liturgija je bila završena. Jegoruška je polahko izišao iz crkve i pošao da luta po trgu. U svom životu on je vidio dosta sela, trgova i muzika, i sve to što je sada vidio nimalo ga nije interesovalo. Od dosade, da bar nekako utuče vrijeme, svratio je u radnju nad čijim je vratima visila široka crvena traka. Radnja je imala dvije prostrane i slabo osvjetljene prostorije: u jednoj se prodavao tekstil i bakalska roba, a u drugoj su stajale bačve sa katranom i s tavanice su visili hamovi; iz te druge prostorije dopirao je jak miris kože i katrana. Pod u radnji je bio poliven i po svoј prilici polivao ga je neki veliki fantasta i slobodoumnik jer je čitav pod bio prekriven šarama i zagonetnim znacima. Za tezgom, naslonjen na pult, stajao je ugojeni bakalin, čovjek širo-kog lica i okrugle brade, po svoј prilici neki Rus. On je pio čaj grickajući šećer i poslije svakog gutljaja bi uzdahnuo. Lice mu je izražavalo potpunu ravnodušnost, ali u svakom njegovom uz-dahu se čulo: "Čekaj, pokazaću ja tebi!"

- Daj mi za kopjeјku sjemenki suncokreta! - obratio mu se Jegoruška.

Bakalin je podigao obrve, izišao iza tezge i nasuo mu u džep za kopjeјku sjemenki - mjera mu je bila prazna teglica od pomade. Jegoruški se nije išlo iz radnje. On je dugo razgledao kutije sa medenjacima. Razmislivši malo i pokazuјuci na male vjazemske medenjake na kojima se već pojavila buđ, upitao je:

- Pošto su ovi medenjaci?

- Dva komada - kopješka.

Jegoruška je izvukao iz džepa medenjaka koji mu je juče poklonila Jevrejka i upitao:

- A pošto su kod tebe ovakvi medenjaci?

Bakalin je uzeo u ruku medenjaka, pogledao ga sa svih strana i podigao obrvu.

- Ovakvi? - upitao je.

Zatim je podigao drugu obrvu, porazmislio i odgovorio:

- Dva komada - tri kopješke... Nastala je šutnja.

- Čiji ste vi? - upitao je bakalin nalivajući sebi čaj iz crve-nog bakarnog čajnika.

- Ja sam sinovac Ivana Ivaniča.

- Ima raznih Ivana Ivaniča - uzdahnuo je bakalin; pogledavši na vrata preko Jegoruškine glave i pošutjevši malo, upitao je - Hoćete li čaja?

- Pa može... - složio se Jegoruška malo nerado, iako je osjećao silnu želju za jutarnjim čajem.

Bakalin mu je nalio čašu i pružio zajedno sa ogrizanim komadićem šećera. Jegoruška je sjeo na sklopivu stolicu i počeo da pije. Htio je još da upita koliko stoji pola kile badema u šećeru i tek što je počeo o tome, ušao je neki kupac i gazda se, ostavivši svoju čašu ustranu, prihvatio posla. Odveo je kupca u prostoriju gdje je mirisalo na katran i dugo je nešto razgovarao s njim. Kupac, koji je očigledno bio tvrdoglav i svojevoljan, stalno je nezadovoljno odmahivao glavom i poleđuške se povla-ćio prema vratima. Bakalin ga je uvjerio u nešto i počeo da mu sipa zob u veliku vreću.

- Pa zar je to zob? - tužnim glasom je rekao kupac. - To nije zob nego pljeva, to je sramota... Neću, idem Bondarenku!

Kada se Jegoruška vratio, na obali se već dimila mala vatra. To su vozari kuhali sebi ručak. U dimu je stajao Stjopka i velikom zupčastom kašikom miješao čorbu u kotlu. Nešto postrani, s očima crvenim od dima, sjedili su Kirjuha i Vasja i čistili ribu.

Pred njima je ležala mreža prekrivena muljem i algama, a na njoj se svjetlucala riba i puzali rakovi.

Jemeljan, koji se tek nedavno vratio iz crkve, sjedio je pored Panteleja, pomahivao rukom i jedva čujno pjevušio promuklim glasićem: "Tebi pjevam..." Dimov je lunjao oko konja.

Kada su Kirjuha i Vasja završili čišćenje ribe, oni su u koru skupili ribe i žive rakove, proprali ih i sve iz kofe istresli u ključalu vodu.

- Da metnemo slanine? - pitao je Stjopka skidajući kaši-kom pjenu.

- Zašto? Riba će svoj sok pustiti - odgovorio je Kirjuha. Prije nego što će sa vatre skinuti kotao, Stjopka je u vodu sasuo tri pregršti prekrupe prosa i kašiku soli; zatim je probao, počmakao usnama, oblizao kašiku i zadovoljno kašljucnuo - to je značilo da je kaša već gotova.

Svi osim Panteleja, sjeli su oko kotla i počeli da posluju kašikama.

- Ej, vi, dajte mališanu kašiku! - strogo se oglasio Pantelej. - Pa valjda i on hoće da jede!

- Naša hrana je mužička!... uzdahnuo je Kirjuha.

- I mužička hrana će mu dobro doći, ako ima volje da jede. Dali su Jegoruški kašiku. On je počeo da jede, ali nije sjeo, nego je stajao pored samog kotla i gledao u njega kao u neku jamu. Kaša je mirisala na riblju vlagu, svaki čas se u prekrupi susretala riblja krljušt; rakovi se nisu mogli kašikom zahvatiti i ljudi su ih pravo rukama vadili iz kotla; u tom pogledu Vasja se najmanje snebivao - on je u tu kašu zamakao ne samo ruke nego i rukave. Ali kaša se ipak Jegoruški učinila vrlo ukusnom i podsjećala ga je na čorbu od rakova koju je kod kuće u posne dane kuhala njegova mama. Pantelej je sjedio postrani i žvakao hljeb.

- Djeda, što ti ne jedeš? - pitao ga je Jemeljan.

- Ne jedem ja rakove... Neka ih tamo! - odgovorio je starac i gadljivo se zakrenuo.

Za vrijeme jela je tekao uobičajeni razgovor. Iz tog razgovora Jegoruška je shvatio da ti svi njegovi novi poznanici, bez obzira na razlike u godinama i karakterima, imaju nešto za-jedničko što ih čini sličnim: sve su to bili ljudi sa prekrasnom prošlošću i vrlo hrđavom sadašnjošću; svi do jednoga su o svojoj prošlosti govorili sa oduševljenjem, a prema sadašnjici su se odnosili gotovo sa prezirom. Ruski čovjek voli da se sjeća, ali ne voli da živi. Jegoruška to još nije znao i prije nego što je kaša bila pojedena, on je već duboko vjerovao da oko tog kotla sjede ljudi koje je sudbina uvrijedila i ponizila. Pantelej je pričao da je nekad, dok još nije bilo željeznice, on s komorom išao u Moskvu i Nižnji Novgorod i toliko zaradivao da nije znao šta će s novcem. A kakvi su u to doba bili trgovci, kakva roba i kako je sve bilo jeftino! Sada su putevi postali kraći, trgovci škrtiji, narod siromašniji, hljeb skuplji, sve je

postalo sitno i do krajnosti jadno. Jemeljan je pričao da je ranije služio u Luganskoj fabrici, bio pjevač, imao izvandredan glas i odlično čitao note. A sada se on pretvorio u muzika i živi od milosti svoga brata koji ga šalje sa svojim konjima i za to uzima polovinu zarade. Vasja je nekad radio u tvornici šibica. Kirjuha je služio kao kočijaš kod nekih dobrih ljudi i smatrali su ga u čitavom okrugu najboljim vozačem trojke. Dimov je bio sin bogatog seljaka, živio je i uživao, provodio se i nije znao za tugu, ali čim je navršio dvadeset godina, njegov strogi i kruti otac, želeći da ga nauči na posao i bojeći se da se kod kuće ne razmazi, počeo je da ga šalje na vozarenje kao samohrana radnika. Jedino je Stjop-ka šutio, ali se i po njegovom golobradom licu vidjelo da je i on ranije živio mnogo bolje.

Sjetivši se oca, Dimov je prestao da jede i namrgodio se. On je ispod oka pogledao drugove i svoj pogled zadržao na Jegoruški.

- Ti, nevjerniče, skini kapu! - rekao je grubo. - Zar se može u kapi jesti? A još mi je neki gospodin!

Jegoruška je skinuo kapu i ni riječi nije rekao, ali više nije osjećao ukus niti je čuo kako su se za njega zauzeli Pantelej i Vasja. U njegovim grudima je planula teška zloba protiv tog mangupa i on je odlučio da mu pod svaku cijenu učini neku pakost.

Poslije ručka svi su otišli kolima i polijegali u sjenku.

- Djeda, hoćemo li skoro krenuti? - pitao je Jegoruška starog Panteleja.

- Kad Bog da, onda ćemo krenuti... Sada se ne može, vrućina je... Oh, gospode, tvoja volja... Lezi, momče!

Uskoro se ispod kola začulo hrkanje. Jegoruška je opet htio da pođe u selo, ali se predomislio, zijevnuo je i legao pored starca.

IV

Komora je čitav dan prestajala pored rijeke i krenula je tek kada je sunce zalazilo.

Jegoruška je opet ležao na bali, kola su tiho škripala i klatila se, a dolje je išao Pantelej, cupkao nogama, udario se po bedrima i nešto gundao; u vazduhu je kao i juče treštala stepska muzika.

Stavivši ruke pod glavu, Jegoruška je ležao na leđima i gledao u nebo. Vidio je kako se palilo večernje rumenilo i kako se kasnije lagahno gasilo; zakrivajući vidik svojim zlatnim kri-lima, anđeli-čuvari su se razmještali za počinak; danje protekao sretno, nastala je tiha, mirna noć i oni su mogli da bezbrižno sjede kod kuće na nebu... Vidio je Jegoruška kako se nebo po-stepeno tamni, kako se izmaglica spušta na zemlju i kako se zvijezde pale jedna za drugom...

Kada dugo netremice gledaš u dubinu neba, onda se ko zna zašto misli i duša stapaju u svijest o usamljenosti. Čovjek počinje da se osjeća beznačajno usamljen i sve to što je ranije smatrao kao blisko i rođeno postaje beskonačno daleko i bezvrijedno.

Zvijezde, koje već hiljadama godina gledaju s neba, nerazumljivo nebo i izmaglica koji su tako ravnodušni prema kratkom ljudskom životu, kad se nađeš s njima u četiri oka i nastojiš da shvatiš njihov smisao, oni ti pritiskuju dušu svojom šutnjom, na pamet ti pada ona usamljenost koja svakog od nas čeka u grobu i suština života ti izgleda očajnički i užasno...

Jegoruška je mislio na baku, koja sada spava na groblju pod višnjama; on se sjetio kako je ona ležala u sanduku sa bakarnim petparcima na očnim kopcima, kako su je zatim pokrili poklop-cem i spustili u grob; sjetio se potmulih udaraca grumenja zemlje o poklopac... Zamislio je baku u tijesnom i tamnom sanduku, baku koja je sada bila napuštena i bespomoćna. U njegovoj uo-brazilji najednom je baka oživjela i, ne shvatajući gdje se nalazi, ona udara u poklopac, zove upomoć i, najzad, iznemogla od užasa, opet umire. Zatim je zamislio mrtvu mamu, oca Hristofora, groficu Dranicku i Solomona. Ali ma koliko da je nastojao da sebe samog zamisli u tamnom grobu, daleko od kuće, na-puštenog, bespomoćnog i mrtvog, to nikako nije uspijevaao; ona za sebe lično nije dopuštao mogućnost da može umrijeti i osjećao je da nikada neće umrijeti...

A Pantelej, kome je već bilo vrijeme da umre, koračao je dolje i vodio razgovor sa svojim mislima.

- Neka... dobra je to gospoda... - gundao je Pantelej. - Odvezli su dječaka na školovanje, a kako je tamo s njim, ništa ne čuje... U Slavjanoserbsku, kažem, nema takve škole koja bi veću pamet davala... Nema, to je tačno... A momčić je dobar, nema šta... Odrašće, ocu će pomagati. Ti si, Jegorije, sada malešan, ali kada odrasteš, hranićeš oca i majku. Tako je Bog odre-dio... Poštuj oca svog i majku svoju... I ja sam imao dječicu, ali su izgorjela... I žena i djeca su izgorjela... Tako je to, noću, uoči samog Bogojavljenja planula je kuća... Mene nije bilo, u Orel sam otišao. U Orel... Marija je iskočila, ali se sjetila da u kući djeca spavaju pa je potrčala natrag i izgorjela zajedno s dječicom... Ja... Sutradan su samo kosti našli.

Oko ponoći vozač i Jegoruška su opet sjedili pored logorske vatre. Dok se burjan razgarao, Kirjuha i Vasja su išli u jarugu po vodu; oni su nestali u mraku, ali se stalno čulo kako zveckaju kofama i pričaju - jaruga je, znači, bila negdje nedaleko. Odsjaj vatre pružao se po zemlji kao velika treperava mrlja; mada je bila mjesečina, iza te crvene mrlje sve je izgledalo neprozirno crno. Vozarima je svjetlost udarala u oči, i oni su vidjeli samo dio druma; u mraku su se u obliku brda neodređene forme jedva primjetno ocrtavala kola

sa balama i konji. Dvadesetak koraka od vatre, tamo gdje se drum spajao s poljem, nalazio se nakrivljen drveni krst. Dok još nije bilo vatre i dok se moglo daleko vidjeti, Jegoruška je primjetio da se isti takav star i nakrivljen krst nalazio i s druge strane druma.

Kada su se Kirjuha i Vasja vratili sa vodom, nalili su pun kotao i postavili ga na vatru. Stjopka je sa svojom škrbavom kašikom u ruci zauzeo svoje mjesto u dimu pored kotla i, gledajući zamišljeno u vodu, stao je da čeka da se pojavi pjena. Pantelej i Jemeljan su sjedili jedan pored drugoga i šutke o nečem razmišljali. Dimov je ležao potrbuške i, poduprijevši glavu ška-rama, posmatrao je vatru. Stjopkina sjenka je skakutala po njemu, pa bi se njegovo lice čas prekrile sjenkom, čas opet zablistalo... Kirjuha i Vasja su se vrzmali malo dalje i skupljali burjan i brezovinu za vatru. Gurnuvši ruke u džepove, Jegoruška je stao pored Panteleja i gledao kako vatra guta travu.

Svi su se odmarali, o nečemu razmišljali i bacali pogled na krst na kome su poigravale crvene mrlje. Usamljeni grob predstavlja nešto tužno, sanjarsko i poetično... Čuje se kako on šuti i u toj šutnji se osjeća prisustvo nepoznatog čovjeka koji leži pod tim krstom. Kako je toj duši ovdje u stepi? Tuguje li ona noću kad je mjesečina? A stepa pored groba izgleda tužna, su-morna i zamišljena, trava je još ružnija i čini se da i zrikavci obzirnije zriču... I nema takvog namjernika koji ne bi pomenuo tu usamljenu dušu i koji se ne bi osvrtao na grob sve dok on ne ostane daleko pozadi i prekrije ga izmaglica...

- Djede, zašto je onaj krst tamo? - pitao je Jegoruška.

Pantelej je pogledao na krst, zatim na Dimova i upitao je:

- Mikola, da to nije ovo mjesto gdje su kosci trgovca ubili?

Dimov se preko volje pridiže na laktove, pogleda na drum i odgovori:

- Jest, to je...

Nastala je šutnja. Zapucketala je suha trava - zgužvavši je u hrpu, Kirjuha je tu travu gurnuo pod kotao. Vatra je planula još jače; Stjopku je obavio crni dim, a u mraku je, drumom, pored kola, promakla sjenka od krsta.

- Jesu, ubili su... - nerado je rekao Dimov. - Trgovci, otac i sin, išli su da prodaju ikone. Odsjeli su tu nedaleko u hanu što ga sad Ignjat Fomin drži. Stari je popio malo više i počeo da se hvali kako nosi mnogo para. Zna se, trgovci su ti hvalisavi ljudi, sačuvaj Bože... Ne može izdržati a da se pred rajom ne pokaže u boljem svjetlu. A u to vrijeme u taj han su kosci dolazili na spavanje. Čuli oni kako se trgovac hvali, i upamtiti to.

- Gospode... Carice nebeska! - uzdahnu je Pantelej.

- Sutradan, čim je svanulo - nastavio je Dimov - trgovci se spremili na put a kosci s njima. "Hajdemo, vaše gospodstvo, zajedno. Manje je dosadno, a i opasnosti je manje, jer ovo je mjesto zabito..." Trgovci su, da ne bi polupali ikone, polahko vozili, a koscima je to dobro došlo...

Dimov se digao na koljena i protegao se.

- Ja - nastavio je zijevajući. - Sve je išlo dobro, ali čim su trgovci stigli do ovog mjesta, kosci su na njih kosama navalili. Sin je bio junačina, zgrabio je od jednoga kosu, pa i on počeo da čisti... Ali oni su, dabome, nadvladali jer ih je bilo osmero. Sasjekli su trgovce tako da od njih čitavog komada nije ostalo; kad su završili svoj posao, obojicu su svukli sa druma, oca na jednu, a sina na drugu stranu. S druge strane druma ima još jedan krst... je li čitav... ne znam... Odavde se ne vidi.

- Čitav je - rekao je Kirjuha.

- Kažu da su para malo našli.

- Malo - potvrdio je Pantelej. - Nešto oko sto rubalja.

- Ja, trojica od njih su kasnije umrli, jer i trgovac je dobro kosom kosio... Izgubili su mnogo krvi. Jednome je trgovac otkario ruku, pa je taj, pričaju, četiri vrste bez ruke trčao i našli su ga na nekom brežuljku kraj samog Kurikova. Čuči, glavu na koljena oborio kao da se zamislio, a kad su bolje pogledali - ispustio dušu, umro...

- Našli su ga po krvavom tragu - rekao je Pantelej.

Svi su pogledali u krst i opet je zavladao tišina. Odnekle, vjerovatno iz jaruge, dopro je tužan krik ptice: "Spavam! Spa-vam! Spavam!..."

- Mnogo je opakih ljudi na svijetu - rekao je Jemeljan.

- Mnogo, mnogo! - potvrdio je Pantelej i primakao se vatri s takvim izrazom kao da ga je jeza hvatala. - Mnogo - nastavio je poluglasno. - Čitavu silesiju sam ih ja vidio za svog života... Tih opakih ljudi... Svetih i pravednih sam vidio mnogo, ali grešnima ni broja nema... Spasi i pomiluj, Carice nebeska... Sjećam se, jednom, prije tridesetak godina, a možda i više, vozio sam trgovca iz Moršanska. Taj trgovac je bio dobar čovjek, naočit i s parama... taj trgovac... Dobar je bio, nemaš šta reći... I eto tako, putovali kao zaustavili se da konačimo u nekom svra-tištu. A u Rusiji nisu konačišta kao u ovom kraju. Tamo su avlije pokrivene kao staje ili, recimo, sušara na dobrim imanjima. Samo su te sušare malo više. Eto tako, zaustavimo se mi i nije loše. Moj trgovac je u sobici a ja

kod konja i sve je kako treba. Eto tako, braćo, ja se pomolim Bogu pred spavanje i podoh da pro-dem avlijom. A noć mračna, prsta pred okom ne vidiš. Prodem ja tako malo, kao odavde do kola, i vidim - bjelaska svjetlost. Šta je to? Koliko sam znao, domaćini su već odavno legli a osim mene i trgovaca nije bilo drugih gostiju... Odakle onda ta svjetlost? Obuze me neka sumnja... Pridem bliže... toj svjetlosti... Gospode, pomiluj i spasi, Carice nebeska! Gledam - nad samom zemljom prozorčići sa rešetkom... na kući... Legnem ja na zemlju i pogledam, pogledam i čitavam tijelom mi žmarci prodoše...

Nastojeći da ne remeti tišinu, Kirjuha je oprezno gurnuo snopić burjana u vratru. Sačekavši da burjan prestane pucketati i šištati, starac je nastavio:

- Pogledam ja unutra, a tamo podrum, velik podrum, mračan i sumnjiv... Na buretu fenjer gori. Usred podruma desetak ljudi u crvenim košuljama, zasukali rukave i oštre dugačke noževе... Ehe! Znači, zapali smo u bandu, među razbojнике... Šta da se radi? Trknem ja do trgovca, probudim ga polahko i kažem: "Ti, velim, trgovče, ne boj se, ali stvari slabo stoje... Zapali smo, kažem, u razbojničko gnijezdo." On pobjedio i pita: "Pan-telej, šta da radimo sada? Kod mene je mnogo sirotinjskih para... Što se tiče moje duše, veli, to je Božija volja i ne bojim se smrti, ali, veli, strah me da upropastim sirotinjske pare..." Šta tu da se radi? Kapija je zaključana, ne možeš ni tamo ni ovamo... Da ali je tu neka ograda, lahko bismo preko nje prešli, ali tu je avlija pokrivena!... "E, velim ja, trgovče, nemoj da se plašiš, nego se pomoli Bogu. Možda Bog neće poželjeti da ucvili siročad. Ostani ti ovdje, kažem ja, i šuti, a ja ću dotle možda nešto smisliti." E, pa dobro... Pomolim se ja Bogu i Bog me pouči... Popnem se ja na svoj tarantas i tiho... tiho, da me niko ne čuje, počnem da skidam slamu sa strehe, napravim rupu i izvučem se napolje. Napolje... Potom skočim s krova i potrčim drumom koliko imam snage... Pet vrsta sam u jednom dahu projurio, a možda i više... Kad, Bogu hvala, vidim - selo. Pritrčim ti jednoj kući i počnem lupati u prozor, "Braćo pravoslavna, kažem ja, tako i tako, velim, ne dajte da propadne hrišćanska duša..." Probudio sam sve... Sabrali se seljaci i pošli sa mnomo... Nosili su neko kolač, neko konopac a neko vile... Prolomimo kapiju na svratištu, i odmah u podrum... Kad tamo, razbojnici su već svoje noževе naoštrili i spremili se da kolju trgovca. Seljaci su ih pokupili sve koliko ih je bilo, povezali ih i vlastima predali. Trgovac im je od radosti tri stotinjarke poklonio, a meni je pet dukata dao i za uspomenu zapisao moje ime. Kažu da su kasnije u tom podrumu našli čitavu silesiju ljudskih kostiju. Baš kostiju... Oni su, znači, pljačkali narod, a zatim zakopavali da ne bi traga bilo... E, a kasnije su ih u Moršansku dželatli pogubili.

Pantelej je završio priču i pogledao svoje slušaoce. Oni su šutjeli i gledali u njega. Voda je već ključala, i Stjopka je skidao pjenu.

- Jesi li pripremio salo? - šapatom je pitao Kirjuha.

- Pričekaj malo... Sad ću.

Ne skidajući očiju sa Panteleja, kao da se bojava da on ne počne da priča bez njega, Stjopka je otrčao prema kolima i ubrzo se vratio sa omanjom drvenom zdjelicom da u njoj miješa svinj-sku mast.

- Još jednom sam isto tako putovao s jednim trgovcem... - nastavio je Pantelej opet onako poluglasno i ne trepćući. - Zvao se, sjećam se kao danas, Petar Grigorić. Dobar bješe čovjek... taj trgovac... Isto tako smo se zaustavili u jednom svratištu... On u sobi a ja kod konja... Domaćini, muž i žena, rekao bih dobri ljudi, ljubazni, radni, nema šta, ali samo, braćo, ne mogu da spavam, srce mi nešto osjeća! Osjeća, pa to ti je. I kapija je otvorena, i svijeta okolo mnogo, ali sve me nekako neki strah podilazi, nekako mi nije dobro. Svi su davno pospali, noć je, uskoro i ustajati treba, a samo ja ležim u svojim kolima i kao neka buljina ne sklapam oči. Najednom, braćo čujem ti ja: tup! tup! tup! Neko se prikrada kolima: Promolim glavu i gledam - stoji žena u samoj košulji, bosa... "Šta je, kažem, ženo?" A ona se trese i sva je izobličena... "Ustaj, veli, dobri čovječe! Nevolja... Domaćini su zlo naumili... Hoće da ubiju tvog trgovca. Sama sam čula kako se gazda i gazdarica sašaptavaju... "E, nije srce uzalud žigalo! "A ko si ti?" - pitam je ja. "Ja sam, veli, njihova kuharica..." Dobro... Izadem ja iz kola i pođem do trgovca. Probudim ga i kažem: "Tako i tako, velim, Petre Grigoriću, stvar nije čista... Stići ćete, vaše gospodstvo, da se naspavate, a sada, dok je još vremena, oblačite se, velim, pa bježite od nesreće dok ste još čitavi..." Samo što je on počeo da se oblači, vrata se otvoriše i imaš šta da vidiš - Majko Božija - u sobu ulaze gazda i gazdarica i tri radnika... Znači, i radnike su podgovorili... U trgovca je bilo mnogo para, pa ko vele - hajde, podijelićemo... Sve petero drže u rukama po nožinu... Po nožinu... Gazda zaključa vrata pa kaže: "Putnici, pomolite se Bogu... A ako počnete da vičete, neću vam dati ni da se pomolite pred smrt..." Kako ćeš tu da vičeš? Nama se od straha grlo, steglo, nije nam do vike... Trgovac zaplaka i kaže: "Ljudi pravoslavni! Vi ste, veli, odlučili da mene ubijete zato što ste se polakomili na moje pare. Pa neka bude, nisam ja ni prvi ni posljednji; mnogo je nas trgovaca zaklano po prenočištima. Ali zašto vi, veli, braćo pravoslavna, mog kočijaša da ubijete? Zašto da on zbog mojih para podnosi muke?" I tako to on žalovito govori! A gazda će ti njemu: "Ako mi njega, veli ostavimo živa, on će nas prvi prijaviti. Svejedno je, veli, ubili jednoga ili dvo-jicu. Pola grijeha je što i čitav... Molite se Bogu i tačka, nema tu šta da se razgovara!" Ja i trgovac kleknemo, zaplaćemo i počnemo da se Bogu molimo. On spominje dječicu, a ja sam tada bio još mlad, htio sam da živim... Gledamo mi ikone i molimo se, molimo se tako žalostivo da mi i sada suze teku... A gazdarica nas gleda i kaže: "Vi, dobri ljudi, nemojte nas na ovom svijetu po zlu spominjati i ne molite Boga da nas kazni, jer mi to iz nevolje činimo." Molili smo se tako, plakali i plakali i Bog nas je uslišio. Znači, sažalio se... Baš u času kad je gazda uhvatio trgovca za bradu da mu, znači, nožem preko vrata mahne, najednom je neko iz dvorišta udario u prozor! Nama su se noge potkosile, a gazdine ruke su pale... Udario je neko u prozor i povikao: "Petre Grigoriću, viče, jesi li tu? Spremaj se, krećemo!" Vide domaćini da je neko došao po trgovca, uplaše se i - vatra tabanima... A mi ti brže-bolje u avliju, upregnemo i - kliznemo bez traga...

- A ko je to lupao na prozor? - upitao je Dimov.

- U prozor? Mora da je neki svetac ili anđeo. Niko drugi nije mogao biti... Kad smo izašli iz avlije, napolju nije bilo ni žive duše... Tu su Božiji prsti!

Pantelej je pričao još koješta i u svim njegovim pričama podjednako su ulogu igrale "nožine" i podjednako se osjećala tvorevina mašte. Da li je on te priče čuo od nekoga ili ih je sam nekad izmislio, pa kad mu je pamćenje oslabilo, pomiješao do-življeno sa izmišljenim i više nije mogao da razlikuje jedno od drugoga? Sve može da bude, ali je jedno bilo čudno - on je sada za vrijeme čitavog putovanja otvoreno davao prednost izmišljenom i ako nije govorio o doživljenom. Sada je Jegoruška sve primao za čistu istinu i

vjerovao je svakoj njegovoj riječi, a kasnije mu se činilo čudnovato da čovjek koji je za svog života prošao čitavu Rusiju, koji je mnogo vidio i znao, čovjek kome su izgorjela i žena i djeca, toliko potcjenjuje svoj bogati život da svaki put, kada sjedi tako pored vatre, ili šuti ili priča nešto čega nije bilo.

Jedući sada kašu svi su šutjeli i razmišljali o tome što su maločas čuli. Život je strašan i čudesan i zato, ma kakvu strašnu priču da ispričaš u Rusiji i ma kako da je ukrasiš razbojničkim gnijezdima, nožinama i čudesima, ona će u duši slušaoca uvijek odjeknuti kao stvarnost i možda će samo učevan čovjek s ne-povjerenjem pogledati, ali će i on ošutjeti. Krst pored druma, tamne bale, prostranstvo i sudbine ljudi koji su se skupili tu oko vatre, sve je to već samo po sebi bilo tako čudno i strašno da je i fantastičnost izmišljotine ili bajke tu blijedjela i stapala se sa životom.

Svi su jeli iz kotla, samo je Pantelej sjedio postrance i jeo kašu iz drvenog čanka. I kašika mu je bila drukčija - od čempresovog drveta i sa krstićem. Gledajući ga, Jegoruška se sjetio čašice od kandila i tiho je upitao Stjepku: "Zašto to djeda sjedi odvojeno?"

- On je starovjerac - odgovorili su mu šapatom Stjopka i Vasja i pri tom su gledali kao da govore o nekoj slabosti ili tajnom poroku.

Svi su šutjeli i razmišljali. Poslije onih strašnih priča niko nije želio da govori o običnim stvarima. Najednom se, usred te tišine, Vasja ispravi, uperi svoje mutne oči u jednu tačku i na'uli uši.

- Šta je? - pitao je Dimov.

- Ide neki čovjek - odgovorio je Vasja.

- Gdje ga vidiš?

- E-en-o-ga! Jedva se bijeli...

Tamo kuda je gledao Vasja nije se vidjelo ništa osim mraka: svi su osluškivali, ali se koraci nisu čuli.

- Ide li drumom? - pitao je Dimov.

- Ne, poljem... Ovamo ide. Čitava minuta je prošla u šutnji.

- A možda to po stepi hoda trgovac što je ovdje pokopan - rekao je Dimov.

Svi su kosimice pogledali u krst, zagledali se i najednom su se zasmijali - zastidjeli su se svog straha.

- A zašto da hoda? rekao je Pantelej. - Po noći hodaju samo oni što ih zemlja ne prima. A trgovci nisu hrđavi ljudi... Oni su mučeničkom smrću umrli...

Najednom su se začuli koraci. Neko je žurno išao.

- Nešto nosi - rekao je Vasja.

Začulo se kako pod nogama toga šušti trava i pucketa burjan, ali se niko nije vidio iza svjetlosti vatre. Najzad su se koraci začuli sasvim blizu, neko se nakašljao; treperava svjetlost kao da se rasturila, s očiju je spala koprena i vozari su najednom ugledali čovjeka.

Da li je vatra tako zatreperila ili je to bilo zato što su svi htjeli da prvo vide lice tog čovjeka, tek ispalo je tako čudno da su svi pri prvom pogledu ugledali ne lice i ne odijelo, nego prije svega - njegov osmijeh. Bio je to neobično dobar, dobrodušan i blag osmijeh kao kod djeteta koje se probudilo, jedan od onih zaraznih osmijeha na koji je teško ne odgovoriti također osmi-jehom. Kad su ga bolje sagledali, vidjeli su da je neznanac čovjek tridesetih godina, nimalo lijep i sasvim neupadljiv. Bio je to visok Ukrajinac koji je imao dugačak nos, dugačke ruke i dugačke noge; uopće, sve je na njemu izgledalo dugačko i samo mu je šija bila tako kratka da je izgledao pogrbljeno. Bio je odjeven u čistu bijelu košulju sa vezanim okovratnikom, u bijele šaljvare i nove čizme i u poređenju sa vozarima izgledao je pravi kicoš. U rukama je držao nešto veliko, bijelo i na prvi pogled čudnovato, a iza leđa mu je virila puščana cijev, isto tako du-gačka.

Kada je iz mraka ušao u krug svjetlosti, on se zaustavio kao ukopan i pola minute je gledao u vozare kao da je htio reći: "Pogledajte, kakav je u mene osmijeh!" Zatim je koraknuo prema vatri, nasmiješio se još vedrije i rekao:

- Prijatno, braćo!

- Izvolite! - Pantelej mu je odgovorio u ime svih. Neznanac je spustio pored vatre ono što je držao u rukama - bila je to ubijena droplja - i još jednom se pozdravio.

Svi su prišli droplji i počeli da je razgledaju.

- Velika ptica! Čime si je to ubio? - upitao je Dimov.

- Krupnom sačmom... Sitnom je ne obori, ne dopušta... Kupite, braćo! Za dvadeset kopječki ću je dati.

- A šta će nam ona? Ona je pečena dobra, ali kuhana je, bezbeli, tako tvrda da ni zagristi ne možeš...

- E, šteta! Trebalo bi da je odnesem gospodi na imanje, oni bi dali pedeset kopječki, ali je daleko - petnaest vrsta!

Neznanac sjede, skinu pušku i stavi je pored sebe. Izgledao je sanjiv, umoran; smiješio se i žmirkao od vatre i, izgleda, mislio na nešto veoma prijatno. Dali su mu kašiku, i on je počeo da jede.

- A ko si ti? - pitao ga je Dimov.

Neznanac nije čuo to pitanje, pa ne samo da nije odgovorio nego nije ni pogledao u Dimova. Vjerovatno, taj nasmiješeni čovjek nije osjećao ni ukus kaše jer je žvakao nekako mehanički i lijeno, prinoseći ustima čas punu, čas sasvim praznu kašiku. Nije bio pijan, ali u glavi mu se plelo nešto nerazumljivo.

- Pitam te: ko si? - ponovio je Dimov.

- Je l' ja? - prenuo se nepoznati. - Konstantin Zvonik, iz Rovna. Četiri vrste odavde.

I, želeći da odmah pokaže da se on razlikuje od ostalih seljaka, Konstantin je požurio da doda:

- Držim pčelinjak i tovim svinje.

- Živiš li s ocem ili sam?

- Ne, sada sam živim. Odijelio sam se. Ovog mjeseca, po-slije Petrovdana, oženio sam se. Sad sam oženjen!... Danas je osamnaesti dan kako sam se vjenčao.

- Dobro je to! - rekao je Pantelej. - Dobro je imati ženu... To je Bog blagoslovio...

- Mlada žena kod kuće spava, a on po stepi luta - nasmijao se Kirjuha. - Čudan čovjek!

Konstantin se trže kao da ga neko u ranu dirnuo, nasmija se i planu...

- Bože moj, nije ona kod kuće! - odgovori Konstantin, brzo vadeći kašiku iz usta i posmatrajući sve radosno i začuđeno. - Nije! Otišla je materi na dva dana! Bogami, otišla je i ja sam kao neženja...

Konstantin je odmahnuo rukom i zavrtio glavom; htio je da nastavi sa razmišljanjem, ali mu je smetala radost što mu je titrala na licu. Kao da mu je bilo nezgodno da tako sjedi, on se premjesti, nasmija se i opet odmahnu rukom. Bilo ga je stid da tuđim ljudima otkriva svoje privatne misli, a u isto vrijeme nešto ga je neodoljivo gonilo da s nekim podijeli svoju radost.

- Otišla je u Demidovo materi! - rekao je crveneći se i premještajući pušku na drugo mjesto. - Sutra će se vratiti... Rekla je da će se do ručka vratiti.

- Pa je li ti dosadno? - upitao ga je Dimov.

- Bože, kako ne bi bilo dosadno? Tek što sam se oženio, a ona već otišla... A? Uh, a što je živa, da Bog sačuva! Tako je dobra i draga, tako voli da se smije i da pjeva, pravi barut! Uz nju mi glava ko sat radi, a bez nje, evo kao da sam nešto izgubio i kao budala lutam po ovoj stepi. Sve od ručka ovako hodam, došlo mi da vičem.

Konstantin je protrljao oči, pogledao u vatru i nasmijao se.

- Znači, voliš je... - rekao je Pantelej.

- Tako je dobra i draga - ponovio je Konstantin ne slušajući Panteleja. - Takva domaćica, tako je pametna i razumna da joj u čitavoj guberniji među običnim narodom nećeš ravne naći. Otišla je... A teško joj je, znam ja! Znam ja nju, vragolanku jednu! Rekla je da će se sutra do ručka vratiti... A kako je to bilo! - gotovo da viknu Konstantin podižući ton i mijenjajući položaj. - Sada me voli i neće bez mene, a, eto, nije htjela da pođe za mene!

- Ama jedi ti, čovječe! - rekao mu je Kirjuha.

- Nije htjela da pođe za mene! - nastavio je Konstantin ne slušajući ga. - Tri godine sam oko nje oblijetao! Prvi put sam je vidio na vašaru u Kalačiku, i smrtno se zaljubio, da svisnem... Ja u Rovnu, ona u Demidovu, dvadeset i pet vrsta jedno od drugog, i nemam snage da izdržim. Šaljem joj proscje, a ona meni: neću! Vragolanka! Onda sam ti ja i ovako i onako, i minduše, i medenjake, i pola puda meda, a ona - neću! I šta da radiš? A ako se pravo uzme - zar sam ja za nju? Ona je mlada, lijepa, živa, a ja sam star, uskoro će mi trideset, a mnogo sam i lijep - brada šiljata, pa i lice čisto - puno nekih čvoruga. Kako ću se ja s njom porediti! Možda samo time što smo imućni, ali i oni, Bahramenkovi, dobro žive. Tri para volova i dva radnika drže. Zavolio je, braćo, i pošaošavio... Ne spavam, ne jedem, u glavi sve neke misli, kao da sam ošamućen, da Bog sačuva! Htio bih da je vidim, a ona u Demidovu... I šta vi mislite? Bog me ubio ako lažem, tri puta sam tamo nedjeljno pješačio samo da je vidim. I posao sam zabacio! Tako mi se bilo smrklo da sam htio da idem u Demidovo i da se kao nadničar najmim samo da njoj bliže budem. Izmučio sam se! Mati je vračaru zvala, a otac je desetak puta htio da me tuče. Eto, tako sam se ja tri godine mučio i najzad odlučio: neka je sve triput prokleteo, idem u grad u kočijaše... Znači nije suđeno! O prazniku pođem u Demidovo da je posljednji put vidim...

Konstantin zabaci glavu i prasnu u takav sitan i veseo smijeh kao da je upravo nekoga lukavo nasamario.

- Gledam ti ja, a ona s momkom pored rječice - nastavio je Konstantin. - Pozovem je ja ustranu i možda cijeli sat sam joj govorio razne riječi... I zavoljela me! Tri godine me nije voljela, a za te riječi me zavoljela!...

- A kakve su to bile riječi? - pitao ga Dimov.

- Riječi? I ne sjećam se više... A kako i da se sjetiš? Tada je to bilo kao da voda iz oluka lije, bez prestanka: ta-ta-ta-ta! A sada ne bih mogao ni riječ da kažem. I pošla je za me... A sada je, vragolanka, materi otišla, a ja evo, bez nje po stepi lutam. Ne mogu da sjedim kod kuće. Ne mogu da izdržim!

Konstantin je nespretno izvukao noge ispod sebe, ispružio se po zemlji, podupro glavu šakama, a onda se opet digao i sjeo. Svi su sada vrlo dobro shvatili da se pred njima nalazi zaljubljen i sretan, beskrajno sretan čovjek, njegov osmijeh, oči i svaki njegov pokret izražavali su sreću punu strepnje. On nije nalazio sebi mjesto, nije znao kako da sjedne i šta da radi da ga ne bi zamaralo obilje prijatnih misli. Davši duši oduška pred tuđim ljudima, on je najzad mirno sjeo i zamislio se gledajući u vatru.

Gledajući tog sretnog čovjeka, svima je postalo teško na duši i svi su priželjkivali da i oni budu sretni. Svi su se zamislili. Dimov se digao, tiho prošao pored vatre, po njegovom koraku i po pokretima njegovih ramena vidjelo se da i njega muči strepnja i čežnja. Gledajući u Konstantina, on je stajao neko vrijeme a onda je sjeo.

Vatra se već gasila. Nije više treperila svjetlost, a i crvena mrlja već se suzila i potamnijela... I što se vatra više gasila, utoliko je na mjesečini postajalo sve vidnije. Sada se već drum vidio u svojoj široj širini, vidjele se bale vune, rude na kolima i konji koji žvaču; a s one strane drumu nejasno se ocrtao drugi krst...

Dimov se obrazom naslonio na ruku i tiho zapjevao neku tužnu pjesmu. Konstantin se sanjivo nasmiješio i počeo da ga prati svojim tankim glasom. Pjevali su tako pola minute i pre-stali... Jemeljan se trgnuo, počeo da pokreće laktovima i prstima.

- Braćo - molećivo se obratio družini - hajde da zapjevamo nešto pobožno!

Suze mu udariše na oči i on ponovi stavlajući ruku na srce:

- Braćo! Hajde da otpjevamo nešto pobožno!

- Ja ne umijem - rekao je Konstantin.

Niko nije htio da pjeva, i Jemeljan je sam zapjevao. Počeo je da maše rukama, da otvara usta, ali iz njegovog grla se čulo samo hripavo i bezvučno dahtanje. On je pjevao i rukama, i glavom, i očima i čak svojom čvorugom, pjevao je strasno i patnički i što je više naprezao grudi da iz njih istisne bar jednu notu, njegovog dahtanje je postajalo sve muklije...

I Jergušku je obuzela zebnja. Pošao je prema svojim kolima, popeo se na bale s vunom i legao. Posmatrao je nebo i mislio o sretnom Konstantinu i njegovoj ženi. Zašto se ljudi žene? Zašto su žene na ovom svijetu? Jerguška je postavljao sebi ta nejasna pitanja i dolazio do zaključka da se muškarac, vjerovamo, dobro osjeća ako kraj njega stalno živi umiljata, vesela i lijepa žena. Sjetio se nešto grofice Dranicke i pomislio da je, vjerovamo, vrlo prijatno živjeti s takvom ženom; on bi se, možda, sa zado-voljstvom i oženio njome kada to ne bi bilo nezgodno. Sjetio se njenih obrva, zjenica, kočije i sata s jahačem... Tiha, topla noć spuštala se na njega i šaputala mu nešto na uho, a njemu se činilo da se to ona lijepa žena naginje nad njega, gleda ga smi-ješeći se i hoće da ga poljubi...

Od čitave vatre ostala su samo još dva crvena oka koja su postajala sve manja i manja. Vozari i Konstantin su sjedili pored njih tamni i nepomični i činilo se da ih je sada bilo mnogo više. Oba krsta su se sada podjednako vidjela, a negdje daleko, daleko na drumu svjetlucao je crveni plamičak - vjerovatno je i tamo neko kuhao kašu.

"Naša majka Rusija cijelom svijetu je gla-a-va!" - najednom je divljim glasom zapjevao Kirjuha, a onda se zagrcnuo i zašutio. Stepski odjek je prihvatio njegov glas, ponio ga i činilo se da se sama glupost na teškim točkovima počela kotrljati po stepi.

- Vrijeme je da se kreće! - rekao je Pantelej. - Dižite se, momci.

Dok su vozari uprezali konje, Konstantin je obilazio oko kola i u mislima se divio svojoj ženi.

- Zbogom, braćo! - doviknuo je kad je komora krenula. - Hvala za čast! A ja ću opet prema nekoj vatri! Ne mogu ovako!

On se uskoro izgubio u sumaglici i još dugo se čulo kako korača u pravcu svjetlosti da bi i tamo pričao ljudima o svojoj sreći.

Kada se Jegoruška sutradan probudio, bilo je rano jutro, i sunce još nije bilo izišlo. Komora je stajala, a neki čovjek u bijelom kačketu i odjelu od jeftine sive tkanine, sjedeći na ko-začkom ždrebetu pored prvih kola, razgovarao je nešto sa Dimovom i Kirjuhom. Naprijed, oko dvije vrste od komore, bijeljeli su se dugački oniski hambari i kućice crijepom pokrivena, a oko tih kućica nije bilo ni dvorišta ni drveća.

- Djede, kakvo je ono selo? - upitao je Jegoruška.

- Ono su ti, momče, jermenska sela - odgovorio je Pantelej. - Tamo Jermeni žive. Dobar narod... ti Jermeni.

Čovjek u sivom odijelu završio je razgovor sa Dimovom i Kirjuhom, zategnuo je uzde svom konjiću i pogledao na selo.

- Kako je to, pomisli samo! - ježeći se od jutarnje svježine, uzdahnuo je Pantelej također gledajući u selo. - Poslao čovjeka u selo po nekakav spis, a njega nema... Trebalo je Stjopka po-slati!

- Djede, a ko je ono? - pitao ga je Jegoruška.

- Varlamov.

- Bože moj! - Jegoruška se brzo digao, kleknuo i pogledao na bijeli kačket. U omalenom sivom čovječuljku obuvenom u velike čizme, koji je sjedio na ružnom konju i razgovarao sa mužićima u vrijeme kada svi čestiti ljudi spavaju, teško je bilo prepoznati tajanstvenog i nedostižnog Varlamova koga svi traže, koji stalno "kruži" i koji ima mnogo više novaca nego grofica Dranicka.

- Nema šta, dobar je to čovjek... - govorio je Pantelej gledajući u selo. - Neka ga Bog pozivi, dobar je gospodin... taj Varlamov, Semjon Aleksandrič... Na takvim ljudima, brate moj, zemlja se drži. Tako je to... Eto, još pijetli ne pjevaju, a on je već na nogama... Drugi bi spavao ili kod kuće sa gostima na-klapao, a on ti po čitav dan po stepi kruži... Taj neće propustiti posao... Ne-eće! Halal mu vjera...

Varlamov nije skidao očiju sa sela i nešto je govorio, dok je njegov konjić nestrpljivo stupao a jedne noge na drugu.

- Semjone Aleksandriču - doviknuo mu je Pantelej ski-dajući šešir. - Dozvolite da Stjopku pošaljemo! Jemeljane, vikni neka Stjopku pošalju!

Najzad se iz sela pojavio konjanik. Nagnuvši se sasvim uštranu i mašući nagajkom iznad glave kao da učestvuje u ja-hačkom nadmetanju i hoće da sve zadivi svojom smjelošću, on je kao ptica pojurio prema komori.

- Mora da je to njegov glasnik - rekao je Pantelej. - Ima on tih glasnika stotinu, a možda i više.

Stigavši do prvih, kola, konjanik zaustavi konja, skide kapu i pruži Varlamovu nekakvu knjižicu. Varlamov iz te knjižice izvadi neke papire, pročita ih i povika:

- A gdje je Ivančukova cedulja?

Konjanik je uzeo nazad knjižicu, pregledao papire i slegnuo ramenima; počeo je da nešto govori, vjerovatno da se pravda, i tražio je dopuštenje da još jednom odjaše u selo. Varlamovljevi konj najednom počeo da se vrpolji kao da je njegov jahač postao teži. I Varlamov se trže.

- Gubi se! - prodera se i zamahnu nagajkom na konjanika.

Zatim on okrenu konja nazad i, razgledajući papire u knji-žici, pođe korakom duž komore. Kad se približavao zadnjim kolima, Jegoruška je napregnuo oči da ga bolje vidi. Varlamov je već bio star. Njegovo lice sa sijedom bradicom, obično rusko preplanulo lice, bilo je crveno, vlažno od rose i prekriveno plavim žilicama; ono je izražavalo istu poslovnu suhoparnost kao i lice Ivana Ivaniča, onaj isti poslovni fanatizam. Ali ipak kakva se razlika osjećala između njega i Ivana Ivaniča! Kod strica Kuzmičova, pored poslovne suhoparnosti, uvijek su bili prisutni strah i bojazan da neće naći Varlamova, da će zakasniti i da će mu izmaknuti dobra cijena; ništa od onoga što je svojstveno sitnim ljudima koji zavise od drugih nije se zapazalo ni na licu ni u pojavi Varlamova. Taj čovjek je sam određivao cijene, nikoga nije tražio i ni od koga nije zavisio; ma kako obična bila njegova sopljašnost, ipak se u svemu, pa čak i u načinu kako drži nagajku, osjećalo da je svjestan svoje snage i da je navikao na vlast nad stepom.

Prolazeći pored Jegoruške, on ga nije ni pogledao; samo je njegov konjić udostojio Jegorušku svojom pažnjom i pogledao ga krupnim, glupim očima, ali i on sasvim ravnodušno. Pantelej se poklonio Varlamovu; on je to primijetio i, ne odvajajući po-gled od spisa, otpozdravio je razvlačeći:

- Zdravo, stari!

Varlamovljevi razgovor sa konjanikom i prijatna nagajkom izgleda da su ostvarili mučan utisak na čitavu komoru. Svi su imali ozbiljan izraz lica. Konjanik, obeshabren gnjevom moćnog čovjeka, gologlav i spustivši uzde, stajao je kraj prednjih kola i šutio i kao da još nije vjerovao da mu je dan započeo tako loše.

- Strog je stari... - gundao je Pantelej. - Užas kako je strog! A tako - dobar čovjek... Neće nikoga bez razloga na-pasti... Dobar je...

Pregledavši papire, Varlamov gurnu knjižicu u džep; njegov konjić, kao da je pogađao misli svoga gospodara, ne čekajući njegovo naređenje, trgnu se i pojuri drumom.

I sljedeće noći vozači su se zaustavili i kuhali kašu. Ovaj put se od samog početka u svemu osjećala neka neodređena tuga. Bilo je zagušljivo, i svi su mnogo pili i nikako nisu mogli da utole žeđ. Mjesec je izišao neobično crven i natmuren kao da je bolestan; i zvijezde su bile natmurene, izmaglica je bila još gušća a vidik još tmurniji. Činilo se da je priroda nešto predosjećala i da je to mučilo.

Večeras pored vatre nije više bilo one jučerašnje živahnosti i pričanja. Sve je mučila neka tuga i govorili su nehajno i bez volje. Pantelej je samo uzdisao, žalio se na svoje noge i sve započinjao razgovor o drzovitoj smrti.

Dinov je ležao potruške, šutio je i žvakao slamku; izraz lica mu je bio gadljiv kao da je ta slamka zaudarala, izgledao je ljutit i umoran... Vasja se žalio da ga bole vilice i proricao je nevolje; Jemljan nije mahao rukama nego je nepokretno sjedio i sumorno gledao u vatru. Jegoruška je bio izmučen. Zamo-rila ga je lagahna vožnja, a od dnevne žege ga je boljela glava.

Kada je kaša bila gotova, Dimov je od dosade počeo da zadirkuje drugove.

- Izvalio se, čvoruga, i prvi se gura sa svojom kašikom! - rekao je gledajući ljutito u Jemljana. - Kako je samo pohlepan! Samo gleda kako bi prvi sjeo kod kotla. Bio pjevač pa već uobrazio da je gospodin! Mnogo je takvih pjevača koji po drumu milostinju prose!

- Šta si me se dovezao? - okrenu se Jemljan gledajući ga isto tako ljutito.

- To što se prvi kotlu guraš. Nemoj da dižeš nos!

- Budala si, to je sve što mogu da kažem - prošišta Je-meljan.

Znajući iz iskustva, čime se najčešće završavaju takvi razgovori, Pantelej i Vasja se umješaše i počеше da savjetuju Dimova da se ne svada bez razloga.

- Pjevač... - nastavljao je obješenjak uz prezrivi osmijeh. - Tako svak može da pjeva. Sjedi na crkvene stepenice i pjevaj: "Udijelite siromahu, Bog vam pomogao!" Eh vi!

Jemljan ošutje. Ali na Dimova je njegova šutnja razdražujuće djelovala. On je sa još većom mržnjom pogledao bivšeg pjevača i rekao:

- Neću da imam posla s tobom, a ja bih tebi pokazao tvoju uobraženost!

- Ma šta si me se dovezao, pogani jedna! - plano je Je-meljan. - Diram li ja tebe?

- Kako si ti to mene nazvao? - upitao je Dimov uspravljajući se zakravljenih očiju. - Kako? Ja - pogan? Je li? E, evo ti! Idi pa je traži!

Dimov je istrgnuo iz Jemljanove ruke kašiku i bacio je daleko ustranu. Kirjuha, Vasja i Stjopka su skočili i potrčali da je traže, a Jemljan je molećivo i upitno pogledao u Panteleja. Njegovo lice se najednom smanjilo, naboralo i zadržtalo i bivši pjevač je zaplakao kao dijete.

Jegoruška, koji je već odavno zamrzio Dimova, sada je osjetio kako je u vazduhu najednom postalo neizdrživo sparno i kako mu plamen vatre peče lice: htio je da potrči što brže u mrak prema kolima, ali su ga zlobne i nemirne oči tog mangupa vukle sebi. Strasno je želio da mu kaže nešto što uvredljivije, zato je koraknuo prema Dimovu i rekao mu zadišući se:

- Ti si gori od svih! Ne mogu da te vidim!

Poslije toga je trebalo da potrči prema komori, a on nije mogao da se pomakne s mjesta i nastavljao je:

- Na ovom svijetu ti ćeš u paklu gorjeti! Tužiću te Ivanu Ivaniću! Ne smiješ da vrijeđaš Jemljana!

- Ah, nemoj molim te! - podsmjehnu se Dimov. - Prase, još ti se ni mlijeko na ustima nije osušilo, a već hoćeš da komanduješ. A što ako te za uho uhvatim?

Jegoruška je osjetio da se zadiše; nikada se to ranije s njim nije dogodilo, a sada se najednom zatresao, zalupao nogama i povikao prodorno:

- Udrite ga! Udrite ga!

Najednom su mu suze udarile na oči; zastidio se i, teturajući je potrčao prema komori. Kakav je utisak izazvao njegov krik - on nije vidio. Ležeći na balijama i plačući, on je mlatarao rukama i nogama i šaptao:

- Mama! Mama!

I ti ljudi, i sjenke oko vatre, i tamne bale vune, i daleka munja koja je svaki čas sijevala u daljini - sve mu je to sada izgledalo tuđe i strašno. On se užasavao i u očajanju pitao sebe kako je i zašto dospio u ovaj nepoznati kraj i među ove strašne mužike? Gdje su sada stric, otac, Hristofor i Deniska? Zašto ih tako dugo nema? Nisu li ga zaboravili? Pomisao da je zaboravljen i bačen na milost i nemilost sudbine izazvala je u njemu jezu i on se tako uplašio da je nekoliko puta htio da skoči s bale i da glavačke i bezobzirce potrči

drumom nazad, ali pomisao na tamne i strašne krstove koji će mu se neizbježno naći na putu i na munje koje su sijevale u daljini zadržavala ga je na mjestu... I samo kada je šaputao: "Mama! Mama!" - bilo mu je nekako lakše...

Mora da je i vozare obuzeo neki strah. Kad je Jegoruška pobjegao od vatre, oni su prvo dugo šutjeli, a onda su poluglasno i prigušeno počeli razgovarati o nečemu što se približava i da se treba što prije spremirati i umaknuti od njega... Oni su nabrzinu večerali, ugasili vatru i šutke počeli uprezati konje. Po njihovoj užurbanosti i iskidanim rečenicama moglo se vidjeti da pred-vidaju neku nesreću.

Prije nego što će krenuti, Dimov je prišao Panteleju i tiho upitao:

- Kako mu je ime?

- Jegorij... - odgovorio je Pantelej.

Dimov je jednom nogom stao na točak, uhvatio se za kono-pac kojim je bila vezana bala i popeo se. Jegoruška je ugledao njegovo lice i kudravu glavu. Lice mu je bilo blijedo, umorno i ozbiljno, ali na njemu više nije bilo onog zlobnog izraza.

- Jera! - rekao je tiho. - Hajde, udri!

Jegoruška ga je začuđeno pogledao; u tom trenutku je bljesnula munja.

- Neka, udri - ponovio je Dimov.

I, ne sačekavši da ga Jegoruška udari ili da mu nešto kaže, on je skočio s kola i rekao:

- Čama me mori!

Zatim je, gegajući se i pokrećući ramenima, tromo zaljumao duž komore ponavljajući nekim plačnim ili zlovoljnim glasom:

- Čama me mori! Gospode! A ti se ne ljuti, Jemelja - rekao je prolazeći pored njega. - Naš život je težak i beznadan!

Desno je bljesnula munja i, kao da se u ogledalu odrazila, odmah je bljesnula i negdje u daljini.

- Jegorije, uzmi! - doviknuo mu je Pantelej pružajući mu nešto veliko i tamno.

- Šta je to? - pitao ga je Jegoruška.

- Hasura! Kada udar kiša, da se pokriješ.

Jegoruška se pridigao i pogledao oko sebe. Daljina je već primjetno pocrnjela i ne bi prošla ni jedna minuta a ona bi, kao očnim kopcima, bljesnula bljedom svjetlošću. Njeno crnilo se spuštalo udesno kao da je otežalo.

- Djede, hoće li to oluja? - pitao je Jegoruška.

- Ah, noge moje bolesne, ozeble! - cupkajući nogama, ote-zao je Pantelej ne čujući Jegoruškino pitanje.

Na lijevoj strani, kao da je neko šibicu kresnuo, promakla je blijeda fosforna traka i ugasila se. Čulo se kao da neko daleko prede preko limenog krova. I činilo se da je taj neko bos prešao preko krova, jer je lim muklo odjeknuo.

- Ide sa svih strana! - viknuo je Kirjuha.

Između daljine i vidika s desne strane bljesnula je munja tako jarko da je obasjala dio stepe i mjesto gdje je vedro nebo graničilo s crnim oblacima. Kao neka zbijena masa polahko se primicao strašni oblak: na kraju su mu visile velike crne tralje; takve iste tralje, gazeći jedna preko druge, gomilale su se na desnoj i lijevoj strani vidika. Taj traljavi i razbarušeni oblik tog crvenog oblaka davao mu je nekakav pijan i raspojasan izgled. Sada je jasno i razgovijetno zabrundao grom. Jegoruška se pre-krstio i požurio da obuče svoj dugački kaput.

- Čama me mori! - od prednjih kola čuo se Dimovljev uzvik i po njegovom glasu moglo se zaključiti da je on opet počeo da se ljuti. - Čama!

Najednom je vjetar puhnuo tako snažno da umalo iz Jegoruškinih ruku nije istrkao i zavežljaj i hasuru: hasura se trgla, poletjela na sve strane i počela da udara po bali i Jegoruškinom licu. Vjetar je s fijkom jurio po stepi, razuzdano se zavilao i s travom podigao takvu huku da se od nje više nije čula ni grmljavina ni škripa točkova. On je puhao sa crnog oblaka i nosio sa sobom ogromne kovitlace prašine, miris kiše i vlažne zemlje. Mjesečina se zamaglila kao da je postala prljava, zvijezde su se još više natmurile i vidjelo se kako su krajem druma nekud nazad žurili oblaci prašine i njihove sjenke. Kovitlajući se tako i dižući sa zemlje prašinu, suhu travu i perje, sada su se po svojoj prilici ti vihuri dizali do samoga neba. Vjerovatno su vjetrovi letjeli pored samog crnog oblaka i mora da im je bilo strašno! Ali kroz prašinu, koja je lijepila oči, nije se vidjelo ništa osim blijeska munja.

Misleći da će istog trenutka udariti kiša, Jegoruška je kle-knuo i pokrio se hasurom.

- Pante-le-ej! - viknuo je neko sprijeda. - A... a... va!

- Ne čuje se! - odgovorio je Pantelej glasno i otegnuto.

- A...a...a! Aha...a!

Grmljavina je srdito zatutnjala, zakotrljala se po nebu zdesna nalijevo, a onda nazad i zamrla negdje pored prednjih kola.

- Svjat, svjat, svjat, Gospod Savaot - prošaptao je Jegoruška krsteći se - ispolni nebo i zemlju slavi tvojeja...

Crnina na nebu rastvori usta i dahnu bijelim ognjem; istog trenutka opet zatutnja grmljavina; tek što se ona stišala, munja bijesnu tako široko da je Jegoruška kroz šupljine na hasuri na-jednom ugledao čitav drum sve do kraja vidika, sve vozare, pa čak i Kirjuhin prsluk. Crne tralje s lijeve strane već su se dizale, i jedna od njih, gruba i nezgrapna, slična šapi s kandžama, pružala se prema mjesecu. Jegoruška je odlučio da čvrsto zatvori oči, da ni na što ne obraća pažnju i da čeka da se to sve završi.

Kiša nešto dugo nije počinjala. U nadi da će oblak možda proći, Jegoruška je provirio ispod hasure. Bilo je strašno tamno. Jegoruška nije vidio ni Panteleja, ni balu s vunom, ni sebe; pogledao je kosimice tamo gdje je bio mjesec, ali i tamo je sada bio isti takav mrkli mrak kao i na kolima. A munje su u mraku bile toliko bjelje i sjajnije da su ga oči zaboljele.

- Pantelej! - zovnuo je Jegoruška.

Odgovora nije bilo. Ali, eto, najzad, vjetar je posljednji put trgnuo hasuru i pobjegao nekuda. Začuo se ujednačen i miran šum. Velika i hladna kaplja pala je na Jegoruškino koljeno, a druga je kliznula niz ruku. Sada je opazio da mu koljena nisu pokrivena i htio je da popravi hasuru, ali se u tom trenutku nešto posulo i zabubnjalo po drumu, zatim po rudama i po bali vune. To je bila kiša. Ona i hasura, kao da su razumjele jednu drugu, počele su o nečemu da razgovaraju brzo, razdragano i odurno kao dvije svrake.

Jegoruška je klečao ili, tačnije, čučao na čizmama. Kada je kiša počela da bubnja po hasuri, on se čitavim tijelom nagnuo naprijed da bi sobom zaklonio koljena koja su najednom postala mokra: uspio je da sakrije koljena, ali je samo trenutak kasnije osjetio prodornu i neprijatnu mokrinu niže leđa i na listovima nogu. On je zauzeo pređašnji položaj, isturio koljena na kišu i počeo da razmišlja šta da radi i kako u mraku da popravi ne-vidljivu hasuru. Ali ruke su mu već bile mokre, voda mu je curila u rukave i za ovratnik, a leđa su zebila. Odlučio je da ništa ne radi, nego da nepomično sjedi i čeka kada će se to sve završiti.

- Svaj, svjat, svjat... - šaptao je neprekidno.

Najednom se nad samom njegovom glavom, sa strahovitim i zaglušnim treskom, prolomilo nebo; on se povio i zadržao dah u očekivanju kada će mu na potiljak i leđa početi padati krotine. Njegove oči su se nehotice otvorile, i on je vidio kako na nje-govim prstima, mokrim rukavima i mlazovima niz hasuru, na bali i dolje na zemlji bijesnu i valjda pet puta zatreperi zasljepljujuće oštra svjetlost. Odjeknuo je novi udar groma, isto tako zaglušan i užasan. Sada nebo nije više grmjelo, nije rumjalo, ono je treštalo suhim i praskavim zvucima sličnim prasku suhog drveta.

"Trah! Tah! Tah! Tah!" - jasno je treštao grom, valjao se nebom, spoticao se i stropoštao se negdje kraj prednjih kola ili daleko pozadi uz gnjevno i oštro - trrah!...

Ranije su munje bile samo strašne, a uz ovu grmljavinu one su zloslutno djelovale. Njihova madijska svjetlost prodirala je kroz zatvorene očne kapke i ledila čitavo tijelo. Šta da radi da ih ne vidi? Jegoruška je odlučio da se okrene nazad. Oprezno, kao da se plašio da ga neko prati, on se četveronoške i klizeći dlanovima po bali, okrenuo nazad.

"Trah! Tah! Tah! - odjeknuo je nad njegovom glavom, palo pod kola i rasprsnulo se - rrrrah!"

Oči su se opet nehotice otvorile, i Jegoruška je ugledao novu opasnost - za kolima su išla tri ogromna gorostasa sa dugačkim kopljima. Munja je bljesnula na vrhovima njihovih koplja i sas-vim jasno osvjetlila njihove figure. To su bili ljudi ogromne veličine, lica im se nisu vidjela, išli su oborenih glava i teškim korakom. Činilo se da su tužni i utučeni, utonuli u razmišljanje. Možda oni nisu ni išli za komorom da nanesu neku štetu, ali ipak njihova blizina je izazivala užas.

Jegoruška se hitno okrenuo naprijed i, drhteći čitavim ti-jelom, viknuo:

- Pantelej! Djede!

"Trah! Tah! Tah!" - odgovorilo mu je nebo.

Jegoruška je otvorio oči da vidi jesu li tu vozari. Munja je sijevnula na dva mjesta i obasjala drum sve do horizonta, čitavu komoru i sve vozare. Drumom su tekli potočići i skakali mje-hurići. Pantelej je koračao pored kola, njegov visoki šešir i ra-mena bili su pokriveni malom hasurom; na njemu se nisu zapažali ni strah ni nemir, kao da je od grmljavine ogluhnuo i oslijepio od munja.

- Djede, gorostasi! - viknuo mu je Jegoruška plačući. Ali djed ga nije čuo. Malo dalje je koračao Jemeljan. On je od glave do nogu bio pokriven velikom hasurom i sada je imao oblik trougla. Vasja, koji se ničim nije pokrio, koračao je isto onako drveno kao i uvijek - visoko podižući noge i ne savijajući koljena. Pri bljesku munje činilo se da se komora ne kreće, da su se vozari ukočili i da se kod Vasje ukrotila podignuta noga...

Jegoruška je još jednom pozvao djeda. Kada nije dobio od-govor, on je sjeo i više nije čekao kada će se to sve završiti. Bio je uvjeren da ga svakog trenutka može ubiti grom, da će mu se oči nehotice otvoriti i da će ugledati one strašne gorostase. On se više nije krstio, nije dozivao djeda niti je mislio o majci, on se samo kočio od hladnoće i uvjerenosti da oluja nikada neće ni prestati.

Međutim, najednom su se začuli glasovi.

- Jegorije, ti spavaš, šta li? - viknuo je odozdo Pantelej. - Silazi! Ogluhnuo, ludice jedna!...

- Baš je oluja! - izgovorio je neki nepoznat bas i graknuo kao da je ispio dobru čašu votke.

Jegoruška je otvorio oči. Dolje pored kola stajali su Pantelej, trougao - Jemeljan i oni gorostasi. Ovi posljednji sada su bili mnogo manji i kada se Jegoruška u njih bolje zagledao, vidio je da su to obični mušiči na čijim ramenima nisu bila koplja nego gvozdene vile. Između Panteleja i trougla svijetlio se prozor oniske drvene kuće. Znači, komora je stigla u neko selo. Jegoruška je zbacio sa sebe hasuru, uzeo svoj zavežljaj i požurio da side s kola. Sada, kada su u blizini govorili ljudi i svijetlio se prozor, više se nije plašio, iako je još uvijek tutnjala grmljavina i munje parale čitavo nebo.

- Dobra oluja, nema šta... - gundao je Pantelej. - Slava Bogu... Noge mi se od kiše nakvasile, ali ništa... Sišao, a, Jegorije? E, hajde u kuću... Dobro je...

- Svjat, svjat, svjat... - prokreštao je Temeljan. - Sigurno je negdje udarilo... Jeste li vi ovdašnji? - upitao je gorostase.

- Nismo, iz Glinova... Glinovljani. Radimo kod gospode Platera.

- Vršete, šta li?

- Razne poslove radimo. Sada pšenicu žanjemo. A sijevali, sijevali! Već odavno ovakve oluje nije bilo.

Jegoruška je ušao u kuću. Dočekala ga je mršava i pogrbljena starica oštre brade. U ruci je držala lojanu svijeću, žmirkala je i otegnuto uzdisala:

- Kakvu je samo oluju Bog poslao! - govorila je ona. - A naši u stepi zakonačili, al' će se napatiti, jadnici! Skidaj se, sinko, skidaj se... ,

Drhteći od hladnoće i gadljivo se ježeći, Jegoruška je svukao sa sebe mokri kaput, a onda je raširio i noge i dugo se nije micao. I najmanji pokret izazivao je u njemu neprijatno osjećanje mokrine i hladnoće. Rukavi i košulja na leđima bili su mokri, hlače su se prilijepile uz noge a s glave je curila voda...

- Šta je momče, hoćeš li tako raskrečen stajati? - rekla je starica. - Hajde, sjedi!

Šireći noge, Jegoruška je prišao stolu i sjeo pored nečije glave. Glava se pokrenula, kroz nos pustila mlaz vazduha, požvakala malo i umirila se. Od glave duž klupe pružala se neka humka pokrivena ovčijim kožuhom. To je spavala neka žena.

Sve uzdišući, starica je izišla i uskoro se vratila s lubenicom i dinjom.

- Jedi, dragi! Nemam ništa drugo da te počastim... - rekla je zijevajući, zatim je nešto potražila u stolu i izvadila dugačak i oštar nož, veoma sličan noževima kojima razbojnici u pre-noćistima kolju trgovce. - Jedi, dragi!

Drhteći kao u groznici, Jegoruška je pojeo krišku dinje sa crnim hljebom a onda i krišku lubenice i od toga mu je postalo još hladnije.

- Naši u stepi zakonačili... - uzdisala je starica dok je on. jeo. - Muke Gospodnje... Svijeću bih pred ikonom zapalila, a ne znam gdje je Stjepanida zaturila. Jedi, dragi jedi...

Starica je zijevnula i, zabacivši desnu ruku, počela je lijevo rame.

- Mora da je sada oko dva - rekla je ona. - Skoro će vrijeme ustajanju. A naši u stepi zakonačili... Bezbeli ih je posve nakvasilo...

- Bako - rekao je Jegoruška - hoću da spavam.

- Lezi, dragi, lezi... - uzdahnula je starica zijevajući. - Gospode Isuse Hriste! Ja tako spavam i čujem kao da neko kuca. Probudim se, pogledam, kad to Bog oluju poslao... Svijeću bih zapalila, al' nikako da je nađem.

Razgovarajući sama sa sobom, ona je s klupe svukla nekakve dronjke, vjerovatno svoju posteljinu, skinula je sa čavla kraj peći dva kožuha i stala da sprema postelju za Jegorušku.

- A oluja ne prestaje - gundala je ona. - Samo da se ne bi, ne daj Bože, štogod zapalilo. A naši u stepi zakonačili... Lezi, sinko, spavaj... Bog neka te čuva, sinko... Dinju neću sklanjati, možda ćeš još uzeti kad ustaneš.

Staričini uzdasi i zijevanje, odmjereno disanje zaspale žene, mrak u kući i šum kiše napolju gonili su na san. Jegorušku je bilo stid da se skida pred staricom. Skinuo je samo čizme i legao pokrivši se ovčijim kožuhom.

- Je li momčić legao? - čuo se malo kasnije Pantelejev šapat.

- Lego je! - šapatom je odgovorila starica. - Pokaranje, pokaranje Gospodnje! Grmi, grmi i nema mu kraja...

- Sad će ono proći - prošištao je Pantelej sjedajući. - Smiruje se... Momci su se razišli po kućama, a dvojica su ostali kod konja... dvojica. Ne može drukčije... Odvešće konje... Posjediću malo pa ću poći da ih smijenim... Ne može se drukčije, odvešće ih...

Pantelej i starica su sjedili kraj Jegoruških nogu i razgo-varali šištavim šapatom prekidajući svoj govor uzdasima i zijevanjem. A Jegoruška nikako nije mogao da se zagrije. Na njemu je bio topli teški kožuh, ali čitavo tijelo mu se treslo, ruke i noge su se grčile, utroba drhturila... Skinuo se onako pod kožuhom, ali ni to nije pomoglo. Drhtavica je bila sve jača.

Pantelej je otišao na smjenu i opet se vratio, a Jegoruška još nije spavao i tresao se čitavim tijelom. Nešto mu je pritiskalo glavu i grudi, tištalo ga i on nije znao šta je to: šaputanje tih starih ljudi ili teški zadah ovčije kože? Od pojedenih kriški lube-nice i dinje u ustima mu je ostao neki neprijatan metalni ukus. A uz to su ga još i buhe grizle.

- Djede, hladno mi je! - rekao je i nije poznao svoj glas.

- Spavaj, sinko, spavaj... - uzdahnula je starica.

Tit je na tankim nožicama prišao postelji i počeo da maše rukama, zatim je narastao do same tavanice i pretvorio se u vjetrenjaču. Otac Hristofor je, ali ne onakav kakav je sjedio u kolima, nego u punoj odeždi, sa škropionicom u ruci, obišao oko vjetrenjače, poškropio je svetom vodom i ona je prestala da maše. Jegoruška je znao da je to bunilo, i otvorio je oči.

- Djede! Daj mi vode!

Niko se nije odazvao. Jegoruški je postalo neizdrživo zagušljivo i nezgodno da leži. Ustao je, obukao se i izišao iz kuće. Bilo je već jutro. Nebo je bilo oblačno, ali kiše više nije bilo. Drhteći i ogrčući se mokrim kaputom, Jegoruška pređe preko blatnjavog dvorišta i oslušnu; ugledao je malu staju sa poluotvo-renim vratnicama od trske. On se zagledao u tu staju, ušao u nju i sjeo u tamnom uglu na gomilu suhog đubreta.

U njegovoj otežaljoj glavi brkale su se misli, u ustima je bilo suho i neprijatno od onog metalnog ukusa. On pogleda svoj šešir, popravi na njemu paunovo pero i sjeti se kako je išao sa mamom da kupuju taj šešir. Gurnuo je ruku u džep i otuda izvukao grudvu smeđe ljeppljive mase. Kako je ta masa dospjela u njegov džep? On se zamisli i pomirisa je: mirisala je na med. Aha, to je onaj jevrejski medenjak! Kako se, jadnik, raskvasio!

Jegoruška sada pogleda svoj kaput. Kaput mu je bio sive boje, sa velikim koštanim dugmetima, sašiven kao redengot. Kao nova i skupocjena stvar, kod kuće nije visio u predsoblju, nego u spavaćoj sobi pored maminih haljina. Samo na praznik su mu dozvoljavali da ga obuče. Pogledavši ga sada, Jegoruška osjeti sažaljenje prema njemu i sjeti se da su i on i kaput bačeni na milost i nemilost sudbine i da se više neće vratiti kući, i on zaplaka tako da umalo ne pade sa gomile suhog đubreta.

Veliki bijeli pas, mokr od kiše, s kovrdžama na njušci, ušao je u staju i znatizljivo se zagledao u Jegorušku. Izgleda da je razmišljao da li da zalaje ili ne. Odlučivši da nije potrebno lajati, on je oprezno prišao Jegoruški, pojeo onu ljeppljivu masu i izišao.

- To su Varlamovljevi! - viknuo je neko napolju. Naplakavši se, Jegoruška je izišao iz staje i, obišavši lokvu, pošao napolje. Upravo pred kapijom je naišao na kola. Mokri vozari, blatnjavih nogu, tromi i sanjivi kao jesenje muhe, muhali su se okolo ili su sjedili na rudama. Pogledavši ih, Jegoruška pomisli: "Kako je to tužno i neprijatno biti mužik!" On pride Panteleju i sjede pored njega na rudu.

- Djede, meni je hladno! - rekao je drščući i uvlačeći ruke u rukave.

- Neka, uskoro ćemo stići - zjevnuo je Pantelej. - Ništa, ugrijaćeš se.

Komora je krenula rano jer nije bilo vrućine. Jegoruška je ležao na bali i drhtao od hladnoće, iako se sunce uskoro pojavilo i osušilo i njegovu odjeću, i balu, i zemlju. Tek što je zatvorio oči, opet su se pred njim pojavili Tit i vjetrenjača. Osjećajući mućninu i slabost u čitavom tijelu, on je naprezao sve snage da otjera od sebe te slike, ali čim bi one nestale, na Jegorušku bi s urlikom naletio propalica Dimov, crvenih očiju i podignutih pesnica, ili bi ga čuo kako jadikuje: "Čama me mori!" Onda bi na svom kozačkom konjiću projahao Varlamov; prošao bi sretni Konstantin sa svojim osmijehom i dropljom. I kako su svi ti ljudi bili teški, nesnosni i dosadni!

Jednom je - bilo je to već predveče - podigao glavu da zamoli vode. Kola su stajala na velikom mostu koji se pružio preko široke rijeke. Dolje nad rijekom crnio se dim, a kroz njega se vidjela lađa koja je teglila šlep. Naprijed iznad rijeke šarenjelo se veliko brdo načičkano kućama i crkvama; u podnožju tog brda pored teretnih vagona je jurila lokomotiva...

Jegoruška nikada ranije nije vidio ni brodove, ni lokomotive ni široke rijeke. Ugledavši ih sada, on se nije ni uplašio ni začu-dio; na njegovom licu se nije vidjelo čak ništa što bi ličilo na radoznalost. On je samo osjetio mućninu i požurio da legne potrbuške na kraj bale. Jegoruška je počeo povraćati. Vidjevši to, Pantelej je kašljucnuo i odmahnuo glavom.

- Razbolio se naš momčić! - rekao je. - Mora da je stomak prehladio... naš momčić... U tuđem kraju... Ne valja!

Komora se zaustavila u blizini pristaništa u velikom trgo-vačkom svratištu. Silazeći s kola, Jegoruška je čuo nečiji veoma poznat glas. Neko mu je pomogao da side i govorio je:

- A mi smo još sinoć stigli... Čitav dan smo vas danas čekali. Htjeli smo jučer da vas stignemo, ali nam nije bilo naruku, drugim putem smo krenuli. Oh, kako si kaput izgužvao! Dobićeš ti već od strica!

Jegoruška se zagledao u mramorno lice čovjeka koji je go-vorio i sjetio se da je to Deniska.

- Stric i otac Hristofor su u sobi - nastavlja je Deniska - čaj piju. Hajdemo!

I on je poveo Jegorušku prema velikoj jednospratnoj zgradi, mračnoj i tmurnoj, koja je ličila na bolnicu u N. Prošavši kroz trijem, mračne stepenice i dugački i uski hodnik, oni su ušli u malu sobu u kojoj su stvarno za čajnim stolom sjedili Ivan Ivanič i otac Hristofor. Kada su opazili dječaka, na licima oba starca pojavio se izraz čuđenja i radosti.

- A-a, Jegor Nikolajič! - zapjevušio je otac Hristofor. - Gospodin Lomonosov!

- O, gospodo plemići! rekao je Kuzmičov. - Izvolite. Jegoruška je skinuo kaput, poljubio ruku stricu i ocu Hristoforu i sjeo za sto.

- E, kako si doputovao, puer bone?! zasuo je pitanjima otac Hristofor nalivajući mu čaj i, kao i obično, smiješeci se razdragano. - Biće da ti je dosadilo? Ne daj Bože voziti se s komorom ili volovima! Voziš se, voziš, Bog da prosti, pogledaš naprijed, a stepa se u beskraj oteгла kao što je i bila: nema joj ni kraja ni konca! To nije vožnja, nego pravo mučenje. Što ti čaj ne piješ? Pij! A mi smo ovdje dok si ti s komorom kaskao, sve poslove skinuli s vrata. Hvala Bogu! Vunu smo prodali Čerepahinu - daj Bog svakome tako... Dobro smo obavili posao.

I Dobri dječak. (Lat).

Čim je ugledao svoje, Jegoruška je osjetio neodoljivu po-trebu da se žali. On nije ni slušao oca Hristofora, nego je smišljao kako da počne i na što, zapravo, da se žali. Ali oštri i neprijatni glas oca Hristofora smetao mu je da se koncentriše i brkao mu je misli. Nije sjedio ni pet minuta, a već je ustao, pošao prema divanu i legao.

- Gle sada! - začudio se otac Hristofor. - A šta ćemo sa čajem?

Smišljajući na što bi se požalio, Jegoruška je priljubio čelo uz naslon divana i najednom je zaplakao.

- Gle sada! - ponovio je otac Hristofor ustajući i prilazeći divanu. - Georgije, šta je s tobom? Zašto plačeš?

- Ja... ja sam bolestan! - odgovorio je Jegoruška.

- Bolestan? - zbnio se otac Hristofor. - E, brate, to ti ne valja... Zar se može na putu bolovati? Ah, ah, kakav si to, brate... a?

Stavio je ruku na Jegoruškino čelo, opipao mu obraz i rekao:

- Da, glava ti gori... Mora da si se prehladio ili nešto pojeo... Bogu se pomoli.

- Treba mu dati kinine... - zbnjeno je rekao Ivan Ivanič.

- Ne, treba mu dati da pojede nešto toplo... Georgije, hoćeš li supice? A?

- Ne... neću... - odgovorio je Jegoruška.

- Imaš groznicu, šta li?

- Ranije me jeza hvatala, a sada... sada imam vatru. Čitavo me tijelo boli...

Ivan Ivanič je prišao divanu, opipao Jegoruškinu glavu, zbu-njeno kašljucnuo i vratio se stolu.

- Znaš šta, skidaj se i lezi da spavaš - rekao je otac Hris-tofor - tebi treba da se ispavaš.

On je pomogao Jegoruški da se svuče, dao mu je jastuk i pokrio ga jorganom, a po jorganu je prostro dugački kaput Ivana Ivaniča, zatim se na prstima odmakao i sjeo za sto. Jegoruška je zatvorio oči odmah mu se učinilo da nije u sobi, nego na drumu pored vatre! Jemeljan mu je mahnuo rukom, a Dimov je crvenih očiju ležao potrbuške i podsmješljivo ga gledao.

- Udrite ga! Udrite ga! - povikao je Jegoruška.

- Bunca... - poluglasno je rekao otac Hristofor.

- Eto ti brige! - uzdahnu je Ivan Ivanič.

- Moraćemo ga namazati uljem i sirćetom. Daće Bog, ozdraviće do sutra.

Da bi se oslobodio nesnosnih prividenja, Jegoruška je otvo-rio oči i počeo gledati u vatru. Otac Hristofor i Ivan Ivanič već su popili svoj čaj i nešto su šaputali. Otac Hristofor se zdo-voljno smiješio i, izgleda, nikako nije mogao da zaboravi kako je na vuni dobro zaradio; nije ga toliko veselila sama dobit koliko misao da će, kad stigne kući, sabrati čitavu svoju veliku porodicu, lukavo joj podmignuti i prasnuti u smijeh; prvo će sve prevariti i reći im da je vunu prodao mnogo jeftinije, a onda će svom zetu Mihailu dati debeli novčanik i reći: "Na, uzmi! Eto kako se posao pravi!" A Kuzmičov nije izgledao zadovoljan. Na nje-govom licu još uvijek je bio onaj njegov izraz poslovne hladnoće i brižljivosti.

- Eh, da sam znao da će Črepahin dati takvu cijenu - govorio je poluglasno - ne bih kod kuće Makaravu prodao one tri stotine pudova! Ali ko je znao da su ovdje digli cijenu?

Čovjek u bijeloj košulji sklonio je samovar i u uglu pred ikonom upalio kandilo. Otac Hristofor mu je nešto šapnuo na uho, i on je, napravivši zavjerenički tajanstven izraz lica - biva, razumijem - izišao i, vrativši se malo kasnije, pod divan stavio noćnu posudu. Ivan Ivanič je spremio sebi postelju na podu, nekoliko puta zijevnuo, lijeno se pomolio i legao.

- Spremam se sutra u crkvu... - rekao je otac Hristofor.

- Imam tamo poznatog crkvenjaka. Trebalo bi da poslije liturgije svratim vladici, ali kažu da je bolestan.

On je zijevnuo i ugasio lampu. Sada je svijetlilo samo kan-dilo.

- Vele da ne prima - nastavio je otac Hristofor skidajući se. - Tako ću se i vratiti a da ga ne vidim.

On je skinuo kaftan i Jegoruška je pred sobom ugledao Robinzona Krusoa. Robinzon je nešto razmutio u tanjiriću, a onda je prišao Jegoruški i počeo da šapuće:

- Lomonosove, spavaš li? Ustani-der! Namazaću te uljem sa sirćetom. To je dobro, samo se Bogu moli.

Jegoruška se brzo digao i sjeo. Otac Hristofor je skinuo s njega košulju i, ježeći se i dišući ubrzano kao da to njega golica, počeo je trljati Jegoruškine grudi.

- U ime oca i sina i svjatog duha... - šaputao je on. - Lezi potruške!... Eto tako. Sutra ćeš biti zdrav, samo nemoj više da griješiš. Vreo si kao vatra! Sigurno ste za oluje na putu bili?

- Jesmo.

- Pa kako da se ne razboliš! U ime oca i sina i svjatago duha! Kako da se ne razboliš!

Kada je namazao Jegorušku, otac Hristofor mu je navukao košulju, pokrio ga, prekrstio i otišao. Jegoruška je zatim vidio kako se on molio Bogu. Starac je vjerovatno znao mnogo moli-tava napamet, jer je dugo stajao pred ikonom i šaputao. Pomolivši se, on je prekrstio prozore, vrata, Jegorušku i Ivana Ivaniča, a onda je bez jastuka legao na divančić i pokrio se svojim kaftanom. U hodniku je sat otkucao deset. Jegoruška se sada sjetio kako je još mnogo vremena ostalo do jutra i, tako ojađen, pri-tisnuo je čelo uz naslon divana i sada više nije nastojao da se oslobodi maglovitih i neprijatnih prividenja. Ali je jutro došlo mnogo ranije nego što je on mislio.

Njemu se činilo da je, onako pritisnuvši čelo uz naslon divana, kratko vrijeme spavao, ali kada je otvorio oči, kroz oba sobna prozora već su se prema podu pružale kose sunčeve zrake. Oca Hristofora i Ivana Ivaniča nije bilo, a soba je bila pospremljena. U sobi je bilo svijetlo, prijatno i mirisalo je na oca Hris-tofora, oko koga se uvijek širio miris čempresa i suhog bosioka (kod kuće je on od bosioka pravio škropila i ukrase za kijote i zato je sav mirisao na bosioak). Jegoruška je pogledao na jastuk, na kose sunčeve zrake i na svoje, pored divana, sada očišćene čizme, i nasmijao se. Bilo mu je čudno što nije na bali, što je oko njega sve suho i što na tavanici nema ni munja ni grmljavine.

Skočio je s divana i počeo da se oblači. Odlično se osjećao. Od jučerašnje bolesti ostala je samo mala slabost u nogama i vratu. Znači, pomogli su ulje i sirće. Sjetio se parobroda, loko-motiva i široke rijeke, koje je juče kao kroz maglu vidio, i sada je žurio da se što prije obuče da trči na pristanište i da ih gleda. Kada se umio i obukao crvenu košulju, najednom je škljocnula brava na vratima i na pragu se pojavio otac Hristofor u svom cilindru, sa štapom i u svilenoj mantiji mrke boje preko platnenog kaputa. Smiješeći se i blistajući (stari uvijek blistaju kad se vraćaju iz crkve), on je na sto stavio naforu i nekakav svitak, pomolio se i rekao:

- Bog je milost poslao! E, kako je sa zdravljem?

- Sada je dobro - odgovorio je Jegoruška ljubeći mu ruku.

- Hvala Bogu... A ja sa liturgije... Išao sam da se vidim sa poznatim crkvenjakom. On me zvao sebi na čaj, ali nisam pošao. Ne volim da idem u goste rano ujutro. Neka ih!

On je svukao mantiju, pogladio se po grudima i ne žureći se razmetao svitak. Jegoruška je ugledao limenku sa kavijarom, komadić sušene morune i bijeli hljeb.

- Evo, prolazio sam pored ribarnice i kupio - rekao je otac Hristofor. - Običan dan nije za raskoš, ali pomislio sam da kod kuće imam bolesnika, pa je to i oprostivo. A kavijar je dobar, od morune...

Čovjek u bijeloj košulji donio je samovar i poslužavnik sa šoljama.

- Jedi! - rekao je otac Hristofor namazavši kavijar na krišku hljeba i pružajući ga Jegoruški. - Sada jedi i uživaj, a kada bude vrijeme, onda ćeš da učiš. Ali pazi, uči pažljivo i budi marljiv da bude koristi od tog učenja. Što treba učiti napamet, uči na-pamet, a gdje treba da svojim riječima ispričaš unutarnji smisao, ne dotičući se spoljašnosti, onda to ispričaj svojim riječima. I nastoj da naučiš sve nauke. Poneko odlično zna matematiku a ni pojma nema o Petru Mogili (Kijevski mitropolit koji je mnogo učinio na kulturnom zbližavanju Rusije i Ukrajine.) , a poneko zna o Petru Mogili, a o Mjesecu ništa ne umije da kaže. Ne, ti tako uči da sve razumiješ! Nauči latinski, francuski, njemački... geografiju i, naravno, historiju, vjeronauku, filozofiju, matematiku... A kada sve naučiš, onda polahko, s molitvom i marljivošću, pođi u služ-bu. Kad sve budeš znao, na svakom putu tebi će lahko biti. Ti samo uči i skupljaj blagoslove, a Bog će ti već pokazati šta treba da budeš - doktor, sudija ili inženjer...

Otac Hristofor je na komadić hljeba namazao malo kavijara, stavio ga na usta i rekao:

- Apostol Pavle kaže: nemojte da se hvatate nauke čudne i svakojake. Naravno, ako je to čarobnjaštvo, prazno naklapanje ili dozivanje duhova s onog svijeta, kao što je to činio Saul, ili učenje nauka od kojih nemaš koristi ni ti ni drugi, onda je bolje da se i ne uči. Treba prihvatiti samo ono što je Bog blagoslovio. Tu se snadi... Sveti apostoli su govorili na svim jezicima - uči i ti jezike; Vasilije Veliki je učio matematiku i filozofiju - i ti uči, sveti Nestor je pisao historiju - i ti uči i piši historiju. Svecima se prilagođavaj...

Otac Hristofor je srknuo iz tanjirića, obrisao brkove i od-mahnuo glavom.

- Dobro! - rekao je on. - Ja sam na starinski način učio, mnogo štošta sam već zaboravio, a i živim drukčije nego drugi. Ne može se čak ni porediti. Naprimjer, negdje u velikom društvu, na ručku ili na nekom skupu kažem nešto na latinskom ili nave-dem štogod iz historije ili filozofije, i ljudima je prijatno, a i meni je drago... Ili, evo isto, kada izade okružni sud i treba zakletve polagati, svi se drugi sveštenici snebivaju, a ja sam sa sudijama, tužiocima i advokatima kao svoj sa svojim: učeno porazgovaram, čaj s njima popijem, pošalim se, pa i upitam što ne znam... I njima je to prijatno. Tako ti je to, brate... Znanje je svjetlost, a neznanje tama. Uči! Naravno, jest da je teško: sada učenje skupo dođe... Tvoja mama je udovica, od penzije živi, ali...

Otac Hristofor bojažljivo pogleda na vrata i nastavi šapatom:

- Ivan Ivanič će pomagati. On tebe neće ostaviti. On nema svoje djece, i tebe će pomagati. Ne brini se.

On napravi ozbiljno lice i prošapta još tiše:

- Samo pazi, Georgije, nemoj, Bože sačuvaj, da zaboraviš majku i Ivana Ivaniča. Božija zapovijest veli da treba poštovati majku, a Ivan Ivanič je tvoj dobrotvor i zamjenjuje ti oca. Ako postaneš učen čovjek i, ne dao Bog, počneš odbijati i prezirati ljude zato što su gluplji od tebe, onda teško, teško tebi!

Otac Hristofor je podigao ruku i ponovio tankim glasom:

- Teško, teško tebi!

Otac Hristofor se raspričao i, kao što se kaže, pao u vatru; on do ručka ne bi prestao da se nisu otvorila vrata i ušao Ivan Ivanič. Stric se užurbano pozdravio, sjeo za sto i počeo brzo da srče čaj.

- Eto, sve sam poslove svršio - rekao je Ivan Ivanič. - Danas bih već mogao kući, ali eto još s Jegorom imam brigu. Treba ga zbrinuti. Sestra mi je rekla da tu negdje živi njena prijateljica Nastasja Petrovna i da će ga ona sebi na stan primiti.

On poče da kopa po svom novčaniku, izvuče otuda zgužvano pismo i pročita:

- "Mala donja ulica, Nastasji Petrovni Toskunovoj, u vlasti-toj kući." Sada treba da pođem i da je potražim. Brige!

Ubrzo poslije čaja Ivan Ivanič i Jegoruška su već izlazili iz svratišta.

- Brige! - gundao je stric. - Prikačio si mi se kao čičak, hajde s milim Bogom! Vama treba nauka i otmjenost, a ja se samo mučim s vama...

Kada su prolazili preko dvorišta, kola i vozara više nije bilo, oni su još u rano jutro otišli na pristanište. U udaljenom uglu dvorišta crnjela su se poznata kola: pored njih su stajali dorati i jeli zob.

"Zbogom kola!" - pomislio je Jegoruška.

Prvo su morali dugo da se penju uz bulevar, a onda su krenuli preko velike pijace; tu je Ivan Ivanič pitao policajca gdje se nalazi Mala donja ulica.

- Ehe! - nasmješio se policajac. - Daleko je ona, tamo prema pašnjaku!

Na putu su nailazili na fijakere, ali takav luksuz kao što je vožnja u fijakeru stric je sebi dopuštao samo u izuzetnim slu-čajevima i na veliki praznik. On i Jegoruška su dugo išli kaldrmisanim ulicama, zatim ulicama gdje su bili samo trotoari bez kolovoza i najzad su

dospjeli u ulice gdje nije bilo ni kolovoza ni trotoara. Kada su ih noge i jezik doveli do Male donje ulice, oni su se već zajapurili i skidali su šešire da obrisu znoj.

- Recite mi, molim vas - obratio se Ivan Ivanič jednom starčiću koji je sjedio na klupici pored kapije - gdje je ovdje kuća Nastasje Petrovne Toskunove?

- Nema ovdje nikakve Toskunove - zamislivši se malo, odgovorio mu je starac. - Možda, Timošenko?

- Ne, Toskunova...

- Izvinite, ovdje nema Toskunove...

Ivan Ivanič je slegao ramenima i krenuo dalje.

- Ma ne tražite! - doviknuo mu je starac. - Kad vam kažem da nema, znači - nema!

- Slušaj, tetka - obratio se Ivan Ivanič starici koja je na uglu na tezgi prodavala sjemenke suncokreta i kruške - gdje je ovdje kuća Nastasje Petrovne Toskunove?

Starica ga je začuđeno pogledala i nasmijala se.

- Pa zar Nastasja Petrovna sada živi u svojoj kući? - upitala ga je ona. - Gospode Bože, već je osam godina kako je udala kćer i svoju kuću zetu ostavila! Sada tamo zet živi.

A oči su joj govorile: "Kako to vi, budale, ne znate takvu koještariju?"

- A gdje ona sada živi? - pitao je Ivan Ivanič.

- Bože moj! - začudila se starica i pljesnula rukama. - Ona već odavno u stanu živi! Ima već osam godina kako je svoju kuću zetu ostavila. Šta vam je!

Ona je vjerovatno očekivala da će se i Ivan Ivanič začuditi i uzviknuti: "Ma ne može biti!" - ali on je veoma mirno upitao:

- A gdje joj je stan?

Trgovkinja je zasukala rukave i, pokazujući golom rukom, počela da viče tankim i prodornim glasom:

- Idite sve pravo, pravo, pravo... A kad prodete crvenu kućicu, onda će vam s lijeve strane biti sokak. Skrenite onda u taj sokak i idite do trećih vrata na desnoj strani...

Ivan Ivanič i Jegoruška su došli do crvene kućice, skrenuli u sokak s lijeve strane i uputili se prema trećoj kapiji na desnoj strani. S obje strane te sive i veoma stare kapije pružale su se sive tarabe sa širokim pukotinama; desni dio taraba jako se nag-nuo naprijed i prijetio da padne, a lijevi se iskrivio nazad u dvorište; međutim, kapija je stajala pravo i izgledalo je da još bira kuda joj je lakše da padne - naprijed ili nazad. Ivan Ivanič je otvorio vrata i zajedno sa Jegoruškom ugledao veliko dvorište zaraslo u korov i čičak. Sto koraka od kapije nalazila se omanja kuća sa crvenim krovom i zelenim kopcima na prozorima. Ne-kakva punija žena sa zasukanim rukavima i podignutom prega-čom stajala je nasred dvorišta, sipala nešto na zemlju i vikala onim istim prodornim i tankim glasom kao i trgovkinja:

- Pi-pi-pi!

Iza nje je sjedio riđ pas šiljatih ušiju. Ugledavši goste, on je potrčao prema kapiji i zalajao u tenoru (svi riđi psi laju u tenoru).

- Koga tražite - doviknula je žena zaklanjajući rukom oči od sunca.

- Dobar dan! - i Ivan Ivanič je njoj doviknuo mašući šta-pom na riđeg psa. - Recite, molim vas, živi li ovdje Nastasja Petrovna Toskunova?

- Živi! A šta će vam?

Ivan Ivanič i Jegoruška su joj prišli, a ona ih je podozrivo pogledala i ponovila:

- A šta će vam?

- A možda ste vi Nastasja Petrovna?

- Pa i jesam!

- Baš mi je drago... Vidite, pozdravila vas je vaša dav-našnja prijateljica Olga Ivanovna Knjazeva. Evo, ovo je njezin sinčić. A ja sam, ako se sjećate, njezin rođeni brat Ivan Ivanič... Pa vi ste naša mještanka... Vi ste se kod nas i rodili i udali se...

Nastala je šutnja. Punačka žena je besmisleno zurila u Ivana Ivaniča kao da mu ne vjeruje ili ga ne razumije, a onda je na jednom pocrvenjela i pljesnula rukama; iz njene pregaće se pro-sula zob, a iz očiju su udarile suze.

- Olga Ivanovna! - uzvignula je ona teško dišući od uzbuđenja. - Mila moja, rođena! Ah, Bože moj, pa što sam stala kao neka luda? Anđelčicu moj lijepi...

Ona je zagrlila Jegorušku, suzama pokvasila njegovo lice i sasvim briznula u plač.

- Gospode! - oteglja je kršćei ruke. - Olječkin sinčić! Kakva radost! Sasvim je na majku! Prava mati! Pa šta stojite tu u dvorištu? Izvolite u kuću!

Plaćući, zadišući se i govoreći usput, ona je požurila prema kući. Gosti su krenuli za njom.

- Kuća mi nije pospremljena! - govorila je uvodeći goste u malu zagušljivu odaju prepunu ikona i saksija sa cvijećem. - Ah, Bogorodice! Vasilisa, idi bar kapke otvori! Anđelčicu moj! Ljepoto moja neopisana! Nisam ni znala da Oljačka ima takvog sinčića!

Kada se ona umirila i navikla na goste, Ivan Ivanič je zamolio da porazgovaraju nasamo. Jegoruška je izišao u susjednu sobu; tamo se nalazila šivača mašina, na prozoru je visio kafez sa čvorkom i bilo je isto tako mnogo ikona i cvijeća kao i u prvoj sobi. Pored mašine je nepokretno stajala neka djevojčica, preplanula, s punačkim obrazima kao kod Tita i u čistoj cicanjoj haljinici. Ona je netremice zurila u Jegorušku i, očevidno, osjećala se vrlo neprijatno. Jegoruška je pogledao, malo pošutio i onda upitao:

- Kako ti je ime?

Djevojčica je pokrenula usne, napravila plačljiv izraz lica i tiho progovorila:

- Aćka...

To je značilo: Kaćka.

- On bi kod vas stanovao - šaptao je u odaji Ivan Ivanič, ako budete tako dobri, a mi ćemo vam svakog mjeseca plaćati deset rubalja. On nije razmažen, miran dječak...

- Ne znam ni šta da vam kažem, Ivane Ivaniču! - plačljivo je uzdimala Nastasja Petrovna. - Deset rubalja su dobre pare, ali je strašno uzimati tuđe dijete! Najednom se razboli ili nešto tako...

Kad su Jegorušku opet pozvali u odaju, Ivan Ivanič je već stajao sa šeširom u ruci i opraštao se.

- Pa eto, neka i ostane kod vas - govorio je on. - Ostajte mi zbogom! Eto, ostani, Jegore! - rekao je obraćajući se sinovcu. - Budi dobar, slušaj Nastasju Petrovnu... Zbogom! Ja ću i sutra doći.

Ivan Ivanič je otišao. Nastasja Petrovna je još jednom za-grlila Jegorušku, nazvala ga anđelčićem i, onako uplakana, počela je postavljati sto. Tri minute kasnije Jegoruška je već sjedio pored nje, odgovarao na njena beskonačna pitanja i jeo masnu i vrelu šći-ćorbu.

A uveće on je opet sjedio za tim istim stolom i, naslonivši glavu na ruku, slušao Nastasju Petrovnu. Ona mu je, ćas smijući se a ćas plaćući, pričala o mladim danima njegove majke, o svojoj udaji i svojoj djeci... U peći je zrikavac zrikao a petrolejka je jedva ćujno šumjela. Gazdarica je poluglasno govorila, od uzbuđenja joj je svaki ćas spadao naprstak, i Kaća, njena unuka, zavláčila se pod sto da ga dohvati i svaki put je dugo sjedila pod stolom, vjerovatno razgledajući Jegoruškine noge. A Je-goruška je slušao, drijemao i razgledao starićino lice, njenu dla-kavu bradicu i tragove suza. Bio je tužan, veoma tužan! Smjestili su ga da spava na sanduku i upozorili ga - ako mu se noću prohtije da jede, neka sam izađe u hodnik i tamo na prozoru uzme pile tanjirom pokriveno.

Ujutro su došli da se oprostite s njim Ivan Ivanič i otac Hristofor. Nastasja Petrovna se obradovala i spremila se da postavi samovar, ali Ivan Ivanič je jako žurio i odmahnuo je rukom:

- Nemamo mi vremena za ćavrljanje! Mi odmah idemo. Prije nego što će se oprostiti, svi su sjeli i trenutak šćtjeli.

Nastasja Petrovna je duboko uzdahnula i plaćnim očima po-gledala u ikone.

- Eto - počeo je Ivan Ivanič ustajući - znaći, ti ostaješ... Sa njegovog lica najednom je išćezla ona njegova poslovna hladnoća, on se malo zacrvenio, tužno se nasmiješio i rekao:

- Pazi, ući... Ne zaboravljaj mater i slušaj Nastasju Petrovnu... Ako budeš, Jegore, dobro ućio, ja te neću ostaviti.

On je iz džepa izvadio novćanik, zakrenuo se i dugo prebirao sitninu, a kad je našao deset kopjejk, okrenuo se i dao ih Jegoruški. Otac Hristofer je uzdahnuo i bez žurbe blagoslovio Jegorušku.

- U ime oca i sina i svjatago duha... Ući - rekao je Jegoruški. - Trudi se, brate... Ako umrem, sjeti me se. Evo ti i od mene deset kopjejk...

Jegoruška mu je poljubio ruku i zaplakao. Nešto mu je u duši šapnulo da nikada više neće vidjeti tog starca.

- Ja sam, Nastasja Petrovna, već predao molbu u gimnaziju - rekao je Ivan Ivanič takvim glasom kao da je u odaji bio pokojnik. Sedmog avgusta odvešćete ga na ispit... Eh, eto, zbo-gom! Ostajte mi zbogom. Zbogom, Jegore!

- Mogli ste bar čaj da popijete! - uzdahnula je Nastasja Petrovna.

Od suza u očima Jegoruška nije ni vidio kako su izišli njegov stric i Hristofor. On je potrčao na prozor, ali njih više ni u dvorištu nije bilo; od kapije se već vraćao riđi pas koji je malo-prije lajao, vraćao se ,sa izrazom zadovoljstva zbog ispunjene dužnosti. Ne znajući ni sam zašto, Jegoruška se trgnuo i potrčao iz sobe. Kada je istrčao iz kapije, Ivan Ivanič i otac Hristofor, pomahujući svojim štapovima, već su skretali za ugao. Jegoruška je sada osjetio da se zajedno s tim ljudima, kao dim, zauvijek gubi sve što je dotle preživio; onako malaksao, on se spustio na klupicu i gorkim suzama pozdravljao novi, nepoznati život koji je za njega upravo sada počinjao...

Kakav li će biti taj život?

PAVILJON BR. 6

I

U bolničkom dvorištu nalazi se omanja kuća zarasla u čitavu šumu čičaka, koprive i divlje konoplje. Krov joj je zahrđao, dimnjak se napola srušio, stepenice na ulazu istrulile i zarasle u travu, a od maltera su ostali samo tragovi. Prednjom stranom kućica je bila okrenuta prema bolnici, a zadnjom je gledala u polje, od koga ju je dijelila siva bolnička ograda s ekserima. Ti ekseri, okrenuti uvis, i ograda, pa i sama kućica, imaju onaj osobit turoban i prokletnički izgled kakav kod nas imaju samo bolničke i tamničke zgrade.

Ako se ne bojite da ćete se ozariti o koprive, hajdemo onda uskom stazom koja vodi kućici pa da vidimo šta se u njoj zbiva. Otvorivši prva vrata, ulazimo u predsoblje. Ovdje su pored zi-dova i peći nabacana čitava brda bolničkih prnja. Strunjače, stari poderani ogrtači, pantalone, košulje sa plavim prugama i pode-rana i neupotrebljiva obuća - sve te prnje, nabacane u gomile, izgužvane i spletene, truhnu i šire zagušljiv smrad.

Na tim prnjama, uvijek sa lulom u ustima, leži čuvar Nikita, stari isluženi vojnik s olinjalim širitima. On ima grubo i ispijeno lice, spuštene obrve, koje mu daju izgled stepskog ovčarskog psa, i crveni nos; srednjeg je rasta, naoko suhonjav i košutnjav, ali njegova pojava proizvodi utisak, i ima ogromne pesnice. Spa-da u red onih prostodušnih, pozitivnih, poslušnih i zatucanih ljudi koji najviše na svijetu vole red i zato su uvjereni da treba tući. I on tuče po glavi, po grudima, po leđima i po čemu stigne, i uvjeren je da ovdje bez toga ne bi bilo reda.

Dalje se ulazi u veliku, prostranu sobu koja zauzima čitavu kućicu, ako izuzmemo predsoblje. Ovdje su zidovi premazani sivoplavom bojom, tavanica je pokrivena čađu kao u krovinjari bez dimnjaka - vidi se da ovdje zimi dime peći i da ima ugljen-monoksida. Prozori su iznutra unakaženi željeznim rešetkama. Pod je prljav i hrapav. Sve zaudara na kiseo kupus, na čađ od lampe, na stjenice i amonijak, i taj smrad u prvom trenutku čini na vas utisak kao da ulazite u zvjerinjak.

Duž sobe su poredani kreveti, prišarafljeni za pod. Na njima sjede i leže ljudi u plavim bolničkim ogrtačima i, kao u staro vrijeme, s kalpacima na glavi. To su - umobolnici.

U sobi ih je bilo petero. Samo jedan je bio plemićkog porijekla, a ostali su bili srednjeg staleža. Prvi do vrata, visok, mršav građanin, sa riđim, glatkim brkovima i uplakanim očima, sjedi podnimivši se i stalno gleda u jednu tačku. I dan i noć on tuguje, klima glavom, uzdiše i gorko se smiješi. On rijetko učestvuje u razgovorima i na pitanja obično uopće ne odgovara. Jede i pije potpuno mehanički, onako, kad mu donesu da jede. Sudeći po njegovom teškom i oštrom kašlju, mršavosti i rumenilu na obra-zima, kod njega je začetak tuberkuloze.

Do njega je sitan, živahan i vrlo pokretan starac šiljate bra-dice i crne, kao kod crnca, kovrdave kose. Danju on šeta po sobi od prozora do prozora, ili sjedi na svom krevetu po turski, savi-jenih nogu, i neumorno, kao zimovka, fućka ili tiho pjeva i smijulji se. Svoju dječiju veselost i živahnost on ispoljava i noću kad ustaje da se pomoli Bogu, to jest da se lupa šakama u grudi i čačka prstom po vratima. To je Jevrej in Mojseljka, luđak koji je pomjerio pameću još prije dvadesetak godina, kad mu je izgor-jela kaparska radionica.

Od svih žitelja paviljona br. 6 samo je njemu dozvoljeno da izlazi iz kuće, pa čak i iz bolničkog dvorišta na ulicu. Tu privilegiju on uživa već odavno, vjerovatno kao bolnički staro-sjedilac i kao miran i neopasan luđak, gradska budala, koju su već davno navikli da vide na ulicama u krugu djece i pasa. U bolničkom ogrtaču, sa luđačkom kapom na glavi i u papučama, ponekad i bos, pa čak i bez pantalona, on hoda ulicama zaus-tavlajući se pred kapijama i dućanima proseći milostinju. Negdje mu dadu kvasa, negdje hljeba, a negdje opet kopejku, tako da se on obično vraća sit i s parama u džepu. Ali sve što on donese Nikita oduzima. I to on čini grubo, srdito, izvraćajući mu džepove i kunući se Bogom da nikad više Čifuta neće pustiti na ulicu i da je nered za njega najgora stvar na svijetu.

Mojseljka voli da učini uslugu. On daje drugovima vodu, pokriva ih kada spavaju, svakom obećaje da će mu s ulice donijeti kopejku i sašili novu kapu; on kašikom hrani paraličara, svoga susjeda s lijeve strane. To on ne čini iz nekog sažaljenja ili humanizma, nego podražava i nehotice se potčinjava Gromovu, svom susjedu s desne strane.

Ivan Dmitrič Gromov, je čovjek od svojih trideset tri godine, plemićkog porijekla, bivši sudski izvršitelj i gubernijski sekretar, koji pati od manije gonjenja. On ili leži sklupčan na postelji ili pak hoda po sobi tamo-amo kao radi okrepe, ali vrlo rijetko sjedi. On je uvijek uzbuđen, uznemiren i u nekom napregnutom i neodređenom očekivanju. Dovoljno je da nešto samo malo sušne u predsoblju ili da neke vikne u dvorištu, pa da on podigne glavu i počne da osluškuje: da možda po njega ne dolaze? Možda baš njega traže? I u tom trenutku na njegovom licu se pojavljuje krajnja uznemirenost i gađenje.

Meni se sviđa njegovo široko lice, krupnih jagodica, uvijek blijedo i potišteno, koje kao ogledalo odražava njegovu dušu, izmučenu borbom i dugotrajnim strahovanjem. Njegove grimase su čudne i nenormalne, ali nježne crte njegovog lica, ti tragovi dubokog i iskrenog bola, djeluju razumno i inteligentno, a u očima mu tinja topao i plemenit sjaj. Sviđa mi se on, onako učtiv, uslužan i neobično delikatan u ponašanju prema svima, izuzimajući Nikitu. Kad nekome padne dugme ili kašika, on brzo, skoči sa postelje i podigne. Svako jutro svojim drugovima zaželi dobro jutro, a pred spavanje zaželi im laku noć.

Osim stalno napregnutog stanja i kreveljenja, njegovo ludilo se ispoljava i u ovome. Ponekad uveče on se ogrne svojim ogr-tačem i, tresući se čitavim tijelom i cvokočući zubima, počinje brzo da hoda tamo-amo po sobi između kreveta, i izgleda kao da ima jaku groznicu. Sudeći po tome kako se iznenada zaus-tavlja i gleda u drugove, vidi se da bi želio da kaže nešto vrlo važno, ali očevdno, zaključujući da ga neće slušati a ni shvatiti, on nestrpljivo vrti glavom i nastavlja da korača. Ali uskoro želja da govori pobjeđuje sve njegove razloge, i on popušta sam sebi, i počinje da govori vatreno i strasno. Govor mu je zbrkan, grozni-čav, nešto kao bunilo, u zaletima i ne uvijek razumljiv, ali se zato u njemu osjeća, i u riječima i u glasu, nešto izvanredno lijepo. Po njegovim riječima vi ćete u njemu odmah poznati luđaka i čovjeka. Teško je opisati njegov luđački govor. On govori o ljudskoj podlosti, o nasilju nad pravdom, o prekršnom životu koji će jednom zavladati na svijetu, govori o rešetkama na prozorima koje ga stalno podsjećaju na glupost i svirepost nasilnika. Sve to zvuči kao haotičan i neharmoničan potpuri starih, ali još nedopjevanih pjesama.

II

Prije nekih dvanaest-petnaest godina živio je u vlastitoj kući u gradu, u glavnoj ulici, činovnik Gromov, čovjek solidan i imućan. Imao je dva sina: Sergija i Ivana. Već kao student četvrte godine Sergije je dobio galopirajuću tuberkulozu i umro. Nje-gova smrt kao da je bila početak čitavog niza nesreća koje su najednom zaredale u porodici Gromovih. Nedjelju dana poslije sahrane Sergija otac-starac predan je sudu pod optužbom da je izvršio neke falsifikate i pronevjeru, i uskoro je od tifusa umro u tamničkoj bolnici. Kuća i sva pokretna imovina bili su prodani na licitaciji, a Ivan Dmitrič je zajedno sa svojom majkom ostao bez ikakvih sredstava za život.

Ranije, dok mu je otac bio živ, Ivan Dmitrič je, živeći u Peterburgu, gdje je studirao na univerzitetu, primao po šezdeset-sedamdeset rabalja mjesečno, i ni pojma nije imao o nekoj oskudici, a sada je morao iz osnovna promijeniti svoj način života. Od jutra do mraka je morao budžašto davati časove i baviti se prepisivanjem, pa ipak je bio prisiljen gladovati, jer je svu svoju zaradu slao materi da bi se nakako prehranila. Takav život Ivan Dmitrič nije mogao dugo izdržati - klonuo je duhom i malaksao, pa je napustio univerzitet i vratio se kući. Tu, u toj varošici, po protekciji, bio je primljen za nastavnika sreskog učilišta, ali se nije slagao s kolegama niti se on dopao učenicima, pa je ubrzo napustio tu dužnost. Uskoro mu je umrla majka. Oko šest mjeseci je bio bez posla, i jeo je samo hljeb i pio vodu. A onda je počeo da radi kao sudski izvršitelj. Tu dužnost je vršio sve dok ga nisu otpustili zbog bolesti.

On nikada nije imao izgled zdravog čovjeka, pa čak ni u mlade studentske dane. Uvijek je bio blijed, mršav i sklon nazebu, malo je jeo i slabo spavao. Od jedne jedine čašice votke vrtjelo mu se u glavi i dobijao je histerični napad. Uvijek ga je vuklo u društvo ljudi, ali pošto je bio razdražljiv i nepovjerljiv, on ni s kim nije imao bliskih veza, pa nije imao ni prijatelja. O stanovnicima svoga grada uvijek je govorio s prezirom, govorio da mu je odurna i odvratna njihova krajnja nekulturnost i njihov dremaljivi, životinjski način života. Govorio je iz tenora, gromko, vatreno, uvijek negodujući i s ogorčenjem ili, naprotiv, s odušev-ljenjem i divljenjem, i to uvijek sasvim iskreno. Ma o čemu počeo s njim razgovarati, on sve svodi na jedno: u gradu je teško i dosadno živjeti, društvo nema ideala, ono živi bezbojnim i besmislenim životom obogaćujući ga samo nasiljem, grubim razvratom i licemjerstvom. Nitkovi su siti i obučeni, a poštteni ljudi se hrane otpacima sa stola. Potrebne su škole, poštene lokalne novine, pozorište, javna predavanja i jedinstvo inteligencije. Po-trebno je da društvo upozna sebe i da se zgrozi. Govoreći o ljudima, on ih je uvijek slikao bijelom ili crnom bojom i nije priznavao nikakve nijanse. Kod njega su se ljudi dijelili na pošte-ne i nitkove - sredine kod njega nije bilo. O ženama i ljubavi uvijek je govorio vatreno i sa oduševljenjem, ali on sam nikada nije bio zaljubljen.

Bez obzira što je bio nervozan i oštar u svojim ocjenama, u gradu su ga voljeli i iz nježnosti zvali - Vanja. Njegova urođena delikatnost, uslužnost, časnost, moralna čistota i njegov pohabani kaput, bolešljivi izgled i porodične nesreće izazvali su dobra, topla i

tužna osjećanja. Osim toga, on je bio temeljito obrazovan i načitan i po mišljenju građana, znao je sve, i u gradu je slovio nekom vrstom živog leksikona.

Čitao je veoma mnogo. Često je sjedio u klubu i, nervozno čupkajući svoju bradicu, prelistavao časopise i knjige; već i po njegovom licu se vidjelo da on ne čita nego prosto guta ne stižući ni da sažvače pročitano. Po svoj prilici, čitanje je bilo jedna od njegovih nezdravih navika, jer on se podjednako halapljivo bacao na sve što mu je dolazilo do ruku, pa čak na novine i kalendare iz prošle godine. A kod kuće je uvijek čitao ležeći.

III

Jednog jesenjeg jutra, podigavši okovratnik svog zimskog kaputa i gacajući po blatu, sokacima i dvorištima, išao je Ivan Dmitrič nekom građaninu da izvrši naplatu u vezi sa pljenidbenim nalogom. Bio je potišten kao i uvijek ujutro. U jednom sokaku je sreo dva vezana zatvorenika u pratnji četiri stražara sa puškama. I ranije je Ivan Dmitrič vrlo često sretao zatvorenike, i svaki put su oni kod njega izazivali osjećaje sažaljenja i neke nelagodnosti, ali sada je taj susret kod njega izazvao neki osobit i čudan utisak. Njemu je najednom došlo u glavu da i njega isto tako mogu vezati i isto tako po blatu voditi u tamicu. Izvršivši naplatu i vraćajući se kući, kod pošte je sreo poznatog policijskog nadzornika; on ga je pozdravio i išao s njim nekoliko koraka, i to se Ivanu Dmitriču učinilo nekako sumnjivim. Kod kuće mu čitav dan nisu iz glave izlazili oni zatvorenici i stražari s puškama, i neki neshvatljivi duševni nemir nije mu dao da čita i da se pribere. Uveče nije palio svjetlo u kući, a noću nije mogao da spava, i stalno je mislio na to da i njega mogu uhapsiti, okovati i strpati u zatvor. On nije osjećao nikakve krivice i mogao je jamčiti da ni ubuduće nikada neće biti ubica, palikuća ili kradljivac. Ali zar je teško počinuti neki zločin nehotice, slučajno, i zar je nemoguća kleveta, pa najzad i sudska greška? Nije to bez razloga da vijekovima živi poslovice - nikad se ne kuni da nećeš dopasti prosjačke torbe i tamicu. A u sadašnjem sudskom postupku sudska greška je sasvim moguća, i nema tu ništa čudnovato. Ljudi koji po službenoj dužnosti imaju posla sa tuđim jadima, naprimjer sudije, policajci, ljekari, usljed navi-ke, toliko otupe da oni, i kad bi htjeli, prema svojim klijentima se i ne mogu drukčije držati nego zvanično. U tom pogledu oni se nimalo ne razlikuju od muzika koji po dvorištima kolje ovnove i telad, a krv ne primjećuje. U službenom i bezdušnom odnosu prema čovjekovoj ličnosti, da bi nevinog čovjeka lišio svih prava i osudio na robiju, sudiji treba samo jedno: vrijeme. I to samo toliko vremena da bi se ispunile izvjesne formalnosti za koje su sudije plaćene, a poslije toga - sve je svršeno. Traži ti onda pravdu i zaštitu u ovom malom i prljavom gradiću, dvjesto vrsta od željezničke pruge! I zar nije smiješno misliti na pravdu kada u svakom nasilju društvo vidi pametnu i svrshodnu mjeru, a svaki gest milosrđa, naprimjer oslobađajuća presuda izaziva či-tavu provalu nezadovoljenog, osvetoljubivog osjećanja?

Ujutro Ivan Dmitrič se digao iz postelje sav obuzet stravom, s hladnim znojem na čelu, već sasvim uvjeren da ga svakog trenutka mogu uhapsiti. Ako ga jučerašnje teške misli tako dugo ne mogu ostaviti na miru - mislio je Ivan Dmitrič - znači da u njima ima i nešto istine. Nisu one mogle da mu dođu u glavu bez ikakvog razloga.

Policajac je, ne žureći se, prošao pored njegovih prozora: nije to tek tako. Eno, dva čovjeka su se zaustavila pored kuće i šute. Zašto šute?

I za Ivana Dmitriča počeli su mučni dani i noći. Svi koji su prolazili pored njegovih prozora ili ulazili u dvorište ličili su mu na špijune i detektive. U podne je obično načelnik okružne policije prolazio u kočiji; to je on išao u upravu policije sa svog imanja u okolini grada, ali se Ivanu Dmitriču svaki put činilo da se on vozi nekako isuviše brzo i s nekim naročitim izrazom na licu: očevidno, hita da objavi da se u gradu pojavio neki veliki zločinac. Ivan Dmitrič bi se stresao svaki put čim bi čuo kućanje ili zvonce na vratima; za njega je bilo mučenje kad bi se kod gazdarice sreo s nekim nepoznatim čovjekom; prilikom susreta s policajcima i žandarima on se smiješio i zviždukao da bi izgledao ravnodušan. Očekujući hapšenje, on po čitave noći nije spavao, ali je gromko hrkao i uzdisao kao da nešto sanja, samo da bi gazdarica mislila da on spava; jer ako ne spava, znači da ga grize savjest - opasan dokaz! Činjenice i trezvena logika govorili su mu da su sva ta strahovanja - gluposti i duševna rastrojenost, da u samom hapšenju i tammici, ako se stvar posmatra šire i suštinski, nema ničeg strašnog - glavno je da je savjest mirna. Ali ukoliko je on razumnije i logičnije rezonovao, utoliko je jači i teži postajao njegov duševni nemir. To je pod-sjećalo na slučaj pustinjaka koji je htio da u prašumi raskrči sebi mjesto: ukoliko je više sjekao, utoliko je šuma postajala gušća. Videći, na kraju krajeva, da je to sve uzaludno, Ivan Dmitrič je napustio svako rezonovanje i sav se predao očajanju i strahu.

Počeo je da se usamljuje i izbjegava ljude. I ranije mu je njegova dužnost bila odvrtna, a sada mu je već postala ne-podnošljiva. On se bojao da mu nekako ne podvale, da mu neprimijetno ne ubace u džep mito, a zatim da ga ne uhvate na djelu, ili da u zvaničnim aktima sam nehotice ne učini neku grešku koju bi pretvorili u falsifikat ili, možda, da ne izgubi tuđe novce. Čudno je da nikada ranije njegove misli nisu bile tako elastične i pronicljive - svaki dan je izmišljao hiljade raznih povoda da mora strahovati za svoju slobodu i čast. Ali zato je on u znatnoj mjeri izgubio interesovanje za spoljašnji svijet, pa i za knjige, a i pamćenje je jako počelo da ga izdaje.

U proljeće, kada se snijeg otopio, u jaruzi pored groblja pronađena su dva polutruhla leša - starice i dječaka - sa znacima nasilne smrti. U gradu se pričalo samo o tim leševima i nepozna-tim ubicama. Da ne bi pomislili da je on taj ubica, Ivan Dmitrič se smiješio kada je izlazio na ulicu, a pri susretu sa poznanicima on bi pobjedio, pocrvenio i počeo da govori kako nema podlijeg zločina od ubistva slabih i bespomoćnih. Međutim, on se uskoro umorio od tog laganja i, poslije kraćeg razmišljanja odlučio je da je u njegovom slučaju najbolje da se sakrije u gazdaričin podrum. U podrumu je prosjedio čitav dan, a onda noć, pa drugi dan, i sav je promrzao, pa se, dočekavši mrak, kao neki lopov, potajno prokrao u svoju sobu. Ne mičući se i osluškujući, tako je sve do zore preostajao nasred sobe. Ujutro, prije izlaska sunca, gazdarici su došli pećari. Ivan Dmitrič je vrlo dobro znao da su došli da preziduju peć u kuhinji, ali u strahu on je povjerovao da su to policajci preobučeni u pećare. On je oprezno izašao iz stana i, obuzet strahom, bez kape i kaputa,

potrčao je ulicom. Za njim su jurili i lajali psi, neki mužik mu je nešto doviknuo iza leđa, a u ušima mu je fujukao vazduh, i njemu se činilo da se to sjatilo nasilje čitavog svijeta i sad juri za njim.

Mještani su ga zaustavili, odveli kući i njegovu gazdaricu poslali po ljekara. Doktor Andrej Jefimič, o kome će kasnije biti riječi, propisao mu je hladne obloge na glavu i kapljice, sažaljivo klimnuo glavom i otišao rekavši gazdarici da više neće dolaziti, jer da ljudima ne treba smetati da lude. Ali kako Ivan Dmitrič nije imao sredstava za život i liječenje, njega su uputili u bolnicu i smjestili u odjeljenje za venerične bolesnike. On po čitave noći nije spavao, provodio je svoje hirove i uznemiravao bolesnike, i uskoro je, po naređenju Andreja Jefimiča, bio premješten u paviljon br. 6.

Godinu dana kasnije u gradu su već svi zaboravili Ivana Dmitriča, a njegove knjige, koje je gazdarica iznijela na saonice pod nadstrešnicom, razvukla su djeca.

IV

Lijevi susjed Ivana Dmitriča, kao što rekoš, bio je Jevrej Mojsejka, a desno od njega je bio mužik sav u loju, kao bure okrugao, sa glupim i potpuno besmislenim izrazom lica. To je nepokretna, proždrljiva i prljava životinja koja je već odavno izgubila sposobnost da misli i osjeća. Od njega se stalno širi oštar i zagušljiv smrad.

Pospremajući oko njega, Nikita ga nemilosrdno tuče, tuče iz sve snage i ne štedeći svoje šake. I nije jezivo to što ga tako tuče - na to se može naviknuti - nego to što ta otupjela životinja uopšte ne reagira na batine, ne reagira ni zvukom, ni pokretom, pa ni izrazom očiju, nego se samo pomalo klata kao neko teško bure.

Peti i posljednji žitelj paviljona br. 6 je čovjek koji je nekad razvrstavao poštu, malen, mršav, plave kose, s dobrodušnim, ali pomalo lukavim izgledom lica. Sudeći po njegovim pametnim i mirnim očima, koje gledaju vedro i veselo, on ne zaboravlja na sebe i ima neku vrlo važnu i prijatnu tajnu. Pod jastukom i pod strunjačom ima nešto što nikome ne pokazuje, ali ne iz straha da mu to ne otmu ili ukradu, nego iz sramežljivosti. On ponekad pride prozoru i, okrenut leđima prema drugovima, stavlja sebi nešto na grudni i obori glavu pa gleda u to. Ako mu tada prideš, on se zastidi i skine to s grudni. Ali nije teško odgonetnuti njegovu tajnu.

- Čestitajte mi - često on kaže Ivanu Dmitriču - predložen sam za odlikovanje Stanislavljevim ordenom drugog stepena sa zvijezdom. Drugi stepen sa zvijezdom daju samo strancima, ali iz nekog razloga za mene hoće da naprave izuzetak - smiješi se on i u neodumici sliježe ramenima. - Moram da priznam, tako nešto nisam očekivao!

- Ja se u te stvari ne razumijem - mrzovoljno odgovara Ivan Dmitrič.

- A znate li vi šta ću ja prije ili kasnije izboriti za sebe? - nastavlja nekadašnji poštarić lukavo žmirkajući. - Ja bezuslovno moram dobiti švedsku Polarnu zvijezdu. Za takav orden isplati se potruditi. Bijeli krst i crna traka. Vrlo lijepa stvar.

Vjerovatno, nigdje na svijetu nije život tako jednoličan kao u ovom paviljonu. Izuzev paraličara i debelog mužika, ujutro se bolesnici umivaju u predsoblju iz velikog čabra i brišu peševima svojih ogrtača. Zatim iz olovnih šolja piju čaj koji im Nikita donosi iz glavne bolničke zgrade. Svakom daje po jednu šolju čaja. U podne jedu šči od kiselog kupusa i kašu, a uveče opet jedu kašu koja je ostala od ručka. U međuvremenu, oni leže, spavaju, gledaju kroz prozore i hodaju po sobi tamo-amo. I tako iz dana u dan. Čak bivši poštarić stalno govori sve o jednim te istim ordenima.

U paviljonu br. 6 rijetko se viđaju novi ljudi. Doktor već odavno ne prima nove ludake, a na ovom svijetu malo je ljubitelja koji vole da posjećuju ludnice. Jednom u dva mjeseca odjeljenje posjeti brijuč Semjon Lazarič. Nećemo ni govoriti o tome kako on šiša ludake, kako mu Nikita pomaže i kako se bolesnici svaki put uznemire kad se brijuč pojavi pijan i veseo.

Osim brijuč, niko ne zaviruje u ovo odjeljenje. Bolesnici su osuđeni da iz dana u dan vide samo Nikitu.

Uostalom, nedavno se po bolnici prenijela prilično čudno-vata vijest.

Pronio se glas da je doktor počeo posjećivati paviljon br. 6.

V

Čudnovat glas!

Doktor Andrej Jefimič Ragin je na svoj način interesantan čovjek. Kažu da je u ranoj mladosti bio veoma pobožan, da se spremio za sveštenički poziv i daje htio, kada je 1863. godine završio gimnaziju, da ide na duhovnu akademiju, ali da ga je otac, doktor medicine i kirurg, žestoko ismijao i kategorično izjavio da ga neće smatrati svojim sinom ako ode u popove. Koliko je u tome istine, ja ne znam, ali znam da je Andrej Jefimič više puta priznao da nikada nije osjećao sklonosti za medicinu ni uopće za neku užu specijalnost.

Bilo kako bilo, ali po svršetku medicinskog fakulteta Andrej Jefimič nije otišao u sveštenike. Nije ispoljavao neku pobožnost, a na duhovno lice je u početku svoje ljekarske karijere isto toliko malo ličio koliko i sada.

Po svojoj spoljašnosti on je nezgrapan, grub, pravi mužik, a svojim licem, bradom, ravnom kosom i svojom snažnom i trapavom tjelesnom građom podsjeća na drumskog krčmara, za-driglog, naprasitog i osornog. Lice mu je bilo namrgodeno, pre-kriveno plavkastim žilicama, oči sitne, a nos crven. Uz visoki stas i široka pleća, imao je i ogromne noge i ruke; činilo se - samo da lupi pesnicom - duša bi na nos izletjela. Ali on se uvijek kretao lagahno, a korak mu je bio oprezan i neodlučan. Prilikom susreta u nekom uzanom hodniku, on se uvijek prvi zaustavi da propusti čovjeka i kaže, i to ne basom kao što bi se očekivalo, nego tankim i nježnim tenorom: "Oprostite!" Na vratu ima neki manji tumor, koji mu smeta da nosi tvrdu, uštirkanu kragnu, i zato je uvijek u mehkoj platnenoj ili cicanaj košulji. Kratko govoreći, on nije odjeven kao što su odjeveni ljekari. Jedno te isto odijelo, koje on obično kupi u nekoj jevrejskoj starinarnici, izgleda isto tako izlizano i izgužvano kao i staro. U jednom te istom kaputu on prima bolesnike, i ručava, i ide u goste, ali nije to iz škrtosti, nego iz potpunog nemara prema svojoj spoljašnjosti.

Kada je Andrej Jefimič stigao ovamo da primi dužnost, ova "dobrotvorna ustanova" se nalazila u užasnom stanju. U odjelje-njima, hodnicima i bolničkom dvorištu nije moglo da se diše od smrada. Bolničari, bolničarke, pa i njihova djeca, spavali su po sobama zajedno sa bolesnicima. Svi su se žalili da se ne može živjeti od bubašvaba, stjenica i miševa. U hirurškom odjeljenju stalno je vladao crveni vjetar. Čitava bolnica je imala samo dva skalpela i nijednog termometra, a u kadama su držali krompir. Nadzornik, magacionerka i ljekarski pomoćnik pljačkali su bolesnike, a za bivšeg ljekara, prethodnika Andreja Jefimiča, pričali su da se bavio potajnom prodajom bolničkog špiritusa, a od bolničarki i bolesnica stvorio čitav harem. U gradu su vrlo dobro znali za taj nered, pa čak se i pretjerivalo u tome, ali su to sve mirno tolerisali. Jedni su to opravdavali time što u bolnici leže samo prosti građani i seljaci, koji ne mogu biti nezadovoljni jer kod kuće žive mnogo gore nego u bolnici - neće ih valjda tu šumskim jarebicama hraniti! Drugi su, opet, to opravdavali time da sam grad, bez pomoći zemstva (zemstvo - lokalna samouprava u carskoj Rusiji. Prim. prev.) ne može izdržavati odgovara-rajuće uređenu bolnicu - hvala Bogu da postoji i ovakva! A novouspostavljeno zemstvo nije otvaralo bolnice ni u gradu ni u njegovoj okolini, a sve pod izgovorom da grad već ima svoju bolnicu.

Kada je pregledao bolnicu, Andrej Jefimič je došao do zaključka da je to nemoralna ustanova i krajnje štetna po zdravlje stanovnika. Po njegovom mišljenju najpametnije što se moglo uraditi bilo je - otpustiti sve bolesnike, a bolnicu zatvoriti. Ali on je istovremeno došao do zaključka da za to nije dovoljna samo njegova želja i da od toga ne bi bilo nikakve koristi. Ako fizičku i moralnu prljavštinu otjeraš s jednog mjesta, ona će preći na drugo: treba čekati da se ona sama po sebi izvjetri.

Osim toga, ako su ljudi već otvorili tu bolnicu i mire se s njom, znači da im je ona potrebna. Potrebne su i predrasude i sve te gadosti i gnusobe života, jer one se vremenom pretvaraju u nešto što valja, isto tako kao što od đubreta postaje plodna zemlja. Na ovom svijetu ne postoji ništa tako savršeno što u svom začetku ne bi sadržavalo i nešto prljavo.

Primivši dužnost Andrej Jefimič se, izgleda, prilično ravno-dušno odnosio prema tom neredu. On je samo zamolio bolničarke i bolničare da više ne spavaju po bolesničkim krevetima i posta-vio dva ormara za svoje instrumente. Što se, pak, tiče nadzornika, magacionerke, ljekarskog pomoćnika i crvenog vjetra u hirur-škom odjeljenju - sve je ostalo kako je i bilo.

Andrej Jefimič je neobično cijenio pamet i poštenje, ali da bi oko sebe organizovao pametan i pošten život, nedostajala mu je čvrsta volja i uvjerenost u svoje pravo. On apsolutno nije umio da naređuje, zabranjuje i da bude uporan. Izgleda kao da se zavjetovao da nikad neće povisiti glas i u svom rječniku upotrijebiti zapovjedni način. Njemu je teško da kaže "daj" ili "donesi". Kad je gladan on neodlučno kašljeva i govori kuharici: "Kako bih ja malo čaja..." ili "Kako bih ja ručao." A da kaže nadzorniku da prestane da krađe, da ga najuri ili sasvim ukine tu nepotrebnu parazitsku dužnost - za to nije ima snage. Kada ga varaju, kada mu laskaju ili mu daju da potpiše očito lažan račun, Andrej Jefimič pocrveni kao rak i osjeća se kao krivac, ali ipak račun potpiše. Kada mu se bolesnici žale na gladovanje ili grubost bolničarki, on se zbuni i tonom krivca progunda:

- Dobro, dobro, ja ću to već izvidjeti... Po svoj prilici, tu je neki nesporazum...

U početku je Andrej Jefimič radio vrlo marljivo. Od jutra do podne je primao bolesnike, vršio operacije i čak se bavio akušerskom praksom. Dame su govorile da je vrlo pažljiv i da odlično pogađa bolesti, naročito dječije i ženske. Ali vremenom mu je posao dosadio zbog jednoličnosti i očevodne nekorisnosti. Danas primiš trideset bolesnika, sutra dođe trideset i pet, a prekosutra i četrdeset, i tako iz dana u dan, iz godine u godinu, a miranje u gradu se ne smanjuje i bolesnici ne prestaju da dolaze. Da pružiš ozbiljnu pomoć četrdesetorici bolesnika koji dođu od jutra do ručka, nema fizičke mogućnosti, znači - i nehotice se sve pretvera u varku. U protekloj godini je primljeno dvanaest hiljada bolesnika, prosto rečeno, to znači da je prevareno dva-naest hiljada ljudi. A da smjестиš u bolnicu teže bolesnike i da ih liječiš po pravilima nauke također je nemoguće, jer pravila postoje, ali nauke nema. Ako, pak, odbaciš filozofiju i, kao i drugi ljekari, pedantno se držiš pravila, i u tom slučaju, prije svega, potrebna je čistoća i ventilacija, a ne prljavština, potrebna je zdrava hrana a ne šči od smrdljivog kiselog kupusa, potrebni su dobri pomoćnici, a ne lopovi.

A i zašto da smetaš ljudima da umiru kada smrt predstavlja normalan i prirodan kraj svakog živog? Kakva je korist od toga da neki sitničar ili činovnik pozivi još nekih pet ili deset godina? Ako, pak, uzmemo da je cilj medicine da pomoću lijekova olak-šava mučenje, onda se i nehotice nameće pitanje: a zašto da ga olakšavamo? Prvo, kažu da upravo kroz patnje čovjek ide savr-šenstvu; drugo, ako se čovječanstvo zaista nauči da pomoću pilula i kapljica olakšava svoje stanje, onda će ono potpuno zanemariti i religiju i filozofiju, a u njima je ono dosad nalazilo ne samo zaštitu od svake nevolje nego čak i svoju sreću. Puškin je pred smrt pretrpio strašno mučenje, a jadni Hajne je nekoliko godina ležao okovan paralizom, pa zašto onda da ne poboluje i neki Andrej Jefimič ili Matrjona Savišna, čiji je život bez sadr-žaja, i bio bi potpuno pust i ličio na život amebe kad ne bi postojale patnje?

Utučen takvim razmišljanjima, Andrej Jefimič je klonuo du-hom i prestao da svaki dan dolazi u bolnicu.

VI

Njegov život tekao je ovako. Obično je ustajao oko osam sati ujutro, oblačio se i pio čaj. Zatim bi sjedio u svom kabinetu ili bi otišao u bolnicu. U uskom i mračnom bolničkom hodniku sjede ambulantni bolesnici i čekaju da budu primljeni. Pored njih, lupajući čizmama po podu od cigle, trčkaraju bolničari i bolničarke, prolaze mršavi bolesnici u bolesničkim ogrtačima, pronose mrtvace i sudove s izmetinom, plaču djeca i puše promaha. Andrej Jefimič vrlo dobro zna da su za grozničave, tu-berkulozne i uopće osjetljive bolesnike ovakvi uslovi pravo mu-čenje, ali šta da se radi? U ordinaciji ga dočekuje ljekarski po-moćnik Sergej Sergejič, omalen, gojazan čovjek, obrijanog, čisto umivenog, bucmastog lica, sa lagahnim i ravnomjernim pok-retima i u novom širokom odijelu, koji je više ličio na nekog senatora nego na ljekarskog pomoćnika. U gradu on ima ogro-mnu praksu, nosi bijelu mašnu i smatra da zna mnogo više nego doktor, koji se uopće ne bavi privatnom praksom. U uglu ordi-nacije nalazi se velika uramljena ikona i pred njom teško kandilo; tu je i analoj zastrt bijelim pokrivačem. Po zidovima vise slike arhijereja, slika Svetogorskog manastira i vijenci od suhog različka. Sergej Sergejič je pobožan i voli ukrase. Ikonu je nabavio o svom trošku. Nedeljom, po njegovom naređenju, neko od bo-lesnika u ordinaciji čita naglas akatist, a zatim Sergej Sergejič lično obilazi sa kadionicom sva odjeljenja i kad i tamjanom.

Bolesnika je uvijek mnogo, a vremena malo, i zato se pre-gled svodi samo na kratko pitanje i propisivanje nekog lijeka kao što su razne masti i ricinusovo ulje. Podnimivši se, Andrej Jefimič sjedi zamišljeno i mahinalno postavlja pitanja. I Sergej Sergejič sjedi, trlja ruke i ponekad se umiješa.

- Bolujemo i u oskudici živimo - govori on - zato što Bogu milosrdnom slabo molimo. Tako je to!

Za vrijeme primanja Andrej Jefimič ne vrši nikakve ope-racije; on se već odavno odvikao od njih i neprijatno se osjećao kada bi vidio krv. Kada mora da otvori djetetu usta da pregleda grlo, a dijete se dere i brani ručicama, od brujanja u ušima njega hvata vrtoglavica i suze udaraju na oči. On žuri da propiše lijek i odmahuje rukama da žena što prije iznese dijete.

Za vrijeme ordiniranja brzo mu dosade snebljivost bolesnika i njihova zatucanost, prisustvo nalickanog Sergeja Sergejiča, sli-ke po zidovima i njegova vlastita pitanja koja on stalno postavlja evo već više od dvadeset godina. I zato on primi pet-šest boles-nika i odlazi. Ostale bolesnike pregleda pomoćnik.

S prijatnim osjećanjem da se već odavno, hvala Bogu, ne bavi privatnom praksom i da ga niko neće uznemiravati, Andrej Jefimič, čim stigne kući, odmah sjedne za sto u svom kabinetu i počinje čitati. Čita on vrlo mnogo i uvijek čita s velikim zado-voljstvom. Pola plate troši na kupovinu knjiga, a od šest soba njegovog stana tri su zatrpane knjigama i starim časopisima. Najviše voli historijska i filozofska djela. Iz oblasti medicine pretplaćen je samo na časopis "Ljekar", koji uvijek počinje čitati s kraja. On čita po nekoliko sati neprekidno, i to ga ne umara. Ne čita tako brzo i strastveno kao što je nekad čitao Ivan Dmitrič, nego čita polahko, s udubljanjem, često se zadržava na mjes-tima koja mu se dopadaju ili su nerazumljiva. Pored knjige uvijek se nalazi stona boca s votkom i pored nje kiseli krastavac ili ukiseljena jabuka, onako na čohi, bez tanjira. Ne skidajući očiju s knjige, on svakih pola sata nalije čašicu votkom i ispije, a onda, ne gledajući, napipa krastavicu i odgrize komadić.

U tri sata on neodlučno prilazi kuhinjskim vratima, kašljuce i kaže:

- Darjuška, kako bih ja to ručao...

Poslije ručka, prilično slabog i neurednog, Andrej Jefimič seta svojim sobama i, prekrstivši ruke na grudima, razmišlja. Sat otkuca četiri sata, a onda i pet, a on još uvijek šetka i razmišlja. Ponekad škripnu kuhinjska vrata i iz njih se pomoli crveno i pospano Darjino lice.

- Andreja Jefimiču, je li vrijeme da popijete pivo? - pita zabrinuto.

- Nije, još nije... - odgovara on. - Pričekaću... pričekaću...

Predveče obično dođe upravnik pošte Mihail Averjanič, je-dini čovjek u čitavom gradu čije društvo za Andreja Jefimiča nije bilo neugodno. Mihail Averjanič je nekad bio bogat spahija i služio u konjici, ali je propao, pa je pod stare dane morao da stupi u poštansku službu. On je bio bodar i zdrav, imao je bujne sijede zaliske, lijepo držanje i jak i prijatan glas. On je dobar i mehka srca, ali plahovit. Kada neko od posjetilaca u pošti protestuje, ne pristaje na nešto ili prosto počinje da mudruje, Mihail Averjanič sav pocrveni, trese se čitavim tijelom i gromoglasno urla: "Tišina!" Zato poštu već odavno smatraju za ustanovu koju nije tako bezopasno posjećivati. Mihail Averjanič poštuje i voli Andreja Jefimiča zbog njegove obrazovanosti i plemenite duše, a na ostale palančane gleda s visine kao na svoje podređene.

- Evo i mene! - kaže on ulazeći Andreju Jefimiču. - Dobar dan, dragoviću! Sigurno sam vam već dosadio, a?

- Naprotiv, baš mi je drago - odgovara doktor. - Uvijek mi je drago kad dodete.

Prijatelji sjedaju na kanabe u kabinetu i neko vrijeme šutke puše.

- Darjuška, kako bi nam malo piva! - dovikne Andrej Je-fimič.

Prvu bocu popiju također šutke: doktor - zamišljen, a Mihail Averjanič - veseo i živahan, kao čovjek koji ima da ispriča nešto vrlo zanimljivo. Razgovor uvijek počinje doktor.

- Kako je žalosno - počne on polahko, vrteći glavom i ne gledajući u oči sagovorniku (on nikada ne gleda u oči) - zaista je to veoma žalosno, poštovani Mihaile Averjaniču, da u našem gradu uopće nema ljudi koji bi umjeli i voljeli da vode pametan i interesantan razgovor. To je za nas veliki gubitak, čak se ni inteligencija nije oslobodila prostakluka: nivo njenog razvitka, budite uvjereni, nije ništa više nego kod nižeg staleža.

- Apsolutno tačno. Slažem se.

- I vi sami vrlo dobro znate - nastavlja doktor tiho i odmjereno - da je na ovom svijetu sve mizerno i neinteresantno, sve, osim visokih duhovnih manifestacija ljudskog razuma. Ra-zum je upravo ono što duboko odvaja čovjeka od životinje, što nagovještava njegovu božanstvenost i čak donekle mu nadokna-đuje besmrtnost, koje inače nema. Polazeći s tog stanovišta, ra-zum predstavlja jedino moguć izvor zadovoljstva. A mi niti ču-jemo niti vidimo oko sebe manifestacije razuma, a to znači da smo lišeni zadovoljstva. Doduše, mi imamo knjige, ali to uopće nije ono što predstavlja živa riječ i razgovor. Ako mi dopustite ne baš sretno poređenje, onda bih rekao: knjige su - note, a razgovor je - pjesma.

- Apsolutno tačno.

Nastaje šutnja. Iz kuhinje izlazi Darjuška i, s izrazom tuge na licu, zaustavi se na vratima, podnima se i sluša.

- Eh! - uzdahne Mihail Averjanič. - Od ovih sadašnjih tražite pameti!

I on počinje da priča kako se nekad živjelo trezveno, radosno i kako je život bio zanimljiv, kako je Rusija imala pametnu inteligenciju i uzvišene pojmove o čovjeku i prijateljstvu. Pozaj-mljivan je novac bez potpisivanja mjenice i smatralo se za sra-motu da ne pomogneš drugu kad je u nevolji. A kakvih je sve bilo ratnih pohoda, doživljaja, sukoba, kakvih drugova i kakvih žena! Pa Kavkaz - kakva neobična zemlja! A žena jednog ko-mandanta bataljona, čudnovata neka žena, oblačila se kao oficir, i uveče, sama, bez ikakve pratnje odlazila u planine. Pričalo se da je tamo u nekom aulu imala ljubavne odnose sa nekim kne-zom.

- Bogorodice, Majko Božija... - uzdisala bi Darjuška.

- A kako se pilo! Kako se jelo! I kakvih je bilo strastvenih liberala!

Andrej Jefimič je slušao, ali nije čuo; on je pijuckao pivo i razmišljao o nečemu.

- Ja često sanjam pametne ljude i razgovore s njima - on neočekivano prekine Mihaila Averjaniča. - Otac mi je dao pre-krasno obrazovanje, ali pod uticajem ideja šezdesetih godina primorao me da postanem ljekar. Čini mi se, da ga tad nisam poslušao, ja bih se sada nalazio u samom centru intelektualnog pokreta. Vjerovatno bih bio član nekog fakulteta. Naravno, ni pamet nije vječita, nego prolazna stvar, ali vi već znate zašto sam joj ja naklonjen. Život je samo jedna dosadna zamka. Kada čovjek od misli postane zreo i dođe do konačnog saznanja, on i nehotice osjeća kao da se nalazi u klopci iz koje nema izlaza. Doista, njega su neke slučajnosti, protiv njegove volje, iz ne-postojanja dovele u život... A zašto? On bi htio da sazna smisao i cilj svoga postojanja, a njemu ne odgovaraju ili mu govore razne gluposti. On kuca - a niko mu ne otvara. Pa i smrt mu dolazi - opet protiv njegove volje. I kao što se u tammici ljudi, vezani zajedničkom nevoljom, osjećaju bolje kad se nađu za-jedno, tako u životu ne primjećuješ klopku kad se nađeš s ljudima koji vole analiziranje i opće zaključke i koji provode vrijeme u razmjeni gordih i slobodoumnih misli. U tom pogledu razum predstavlja nezamjenljivo zadovoljstvo.

- Apsolutno tačno.

Ne gledajući svom sagovorniku u oči, polahko i sa pre-kidima, Andrej Jefimič nastavlja da govori o pametnim ljudima i razgovorima s njima, a Mihail Averjanič pažljivo ga sluša i ponavlja: "Apsolutno tačno."

- A zar vi ne vjerujete u besmrtnost duše? - iznenada pita upravnik pošte.

- Ne, poštovani Mihaile Averjaniču, ne vjerujem i nemam ni razloga da vjerujem.

- Priznajem, i ja sumnjam u to. Iako, doduše, imam neko osjećanje kao da neću nikad umrijeti. Eh, pomislim nekad, star-keljo jedna, vrijeme je da se umire! A u duši neki glasić se javi: ne vjeruj, nećeš da umreš!

Nešto poslije devet sati Mihail Averjanič odlazi kući. Obla-čeći u predsoblju bundu, on uzdahne:

- Sto mu jada, u kakvu nas je zabit sudbina bacila! A najgore je to što ćemo ovdje morati i umrijeti. Eh!...

VII

Isprativši prijatelja, Andrej Jefimič sjeda za sto i opet počinje da čita. Ništa ne remeti večernju, a zatim ni noćnu tišinu; izgleda da se i vrijeme zaustavilo i utihnulo zajedno sa doktorom nad knjigom, i čini se da ništa više i ne postoji osim te knjige i lampe sa zelenim sjenilom. Grubo i seljačko doktorovo lice polahko osvaja osmijeh tronutosti i ushićenja djelom ljudskog ra-zuma. O, zašto čovjek nije besmrtnan? - razmišlja on. - Zašto postoje moždani centri i vijuge, zašto vid, govor, osjećanje, ge-nije, kad je svemu tome suđeno da ode u zemlju i da se, na kraju krajeva, ohladi zajedno sa zemljinom korom, i da onda milione godina juri oko Sunca bez ikakvog smisla i cilja? Samo da bi se ohladio, a zatim jurio, za to nije potrebno iz nepostojanja izvlačiti čovjeka, sa njegovim velikim i gotovo božanskim razu-mom, a zatim, kao da se radi o izrugivanju, pretvarati ga u ilovaču.

Razmjena materije! Ali kakav je to kukavičluk - tješiti sebe tim surogatom besmrtnosti! Nesvjesni procesi koji se vrše u prirodi nisu ravni ni ljudskoj gluposti, jer i u gluposti ipak ima svijesti i volje, a u tim procesima ništa od toga. Samo kukavica, koja ima više straha od smrti nego dostojanstva, može se tješiti time da će vremenom njegovo tijelo živjeti u travi, u kamenu, žabi... Smatrati da se besmrtnost sastoji u razmjeni materije isto je tako čudnovato kao i proricati sjajnu budućnost futroli pošto se već skupocjena violina razbila i postala neupotrebljiva.

Kada sat otkucava, Andrej Jefimič se zavalj u fotelju i za-tvori oči da malo porazmisli. Pod uticajem lijepih misli iz knjiga, on i nehotice baca pogled na svoju prošlost i sadašnjost. A proš-lost je odvratna, bolje da je se i ne sjeća, a i sadašnjost je ista kao i prošlost. On zna da u to vrijeme, kada njegove misli zajedno sa ohlađenom Zemljom jure oko Sunca, odmah do doktorskog stana, u velikoj zgradi pate ljudi od raznih bolesti i fizičke prljavštine. Možda neko od njih ne spava i ratuje sa insektima, neko se inficira crvenim vjetrom ili stenje zbog prejako stegnutog zavoja; a može se i to desiti da se bolesnici kartaju i s bolni-čarkama piju votku. Prošle godine je prevareno dvanaest hiljada ljudi. Čitava bolnička organizacija, kao i prije dvadeset godina, počiva na lopovluku, svadi, spletkama, protekciji i šarlatanstvu, i bolnica još uvijek predstavlja nemoralnu ustanovu, krajnje šte-tnu po zdravlje stanovnika. On zna da iza rešetaka u paviljonu br. 6 Nikita tuče bolesnike i da Mojsejka svaki dan lunja po gradu i sabire milostinju.

S druge strane, njemu je vrlo dobro poznato da je posljednjih dvadeset pet godina u medicini došlo do fantastičnih preokreta. Kada je on studirao na univerzitetu, njemu se činilo da će medi-cinu uskoro postići sudbina alhemije i metafizike, a sada, kada noću čita, medicina u njemu izaziva osjećanje divljenja i čak oduševljenja. Zaista, kakav neočekivan bljesak, kakva revolucija! Zahvaljujući antiseptici, vrše se operacije koje veliki Pirogov nije smatrao za moguće čak in spe (u budućnosti - lat.) Najobičniji zemski ljekari sada se usuđuju da vrše resekciju zgloba u koljenu, na sto trbušnih operacija dolazi samo jedan smrtni slučaj, a kamenci se smatraju takvom sitnicom da o njima čak i ne pišu. Radikalno se liječi sifilis. A teorija nasljednosti, hipnotizam, pronalasci Pastera i Koha, higijena sa statistikom, pa naša ruska zemska medicina? Psihijatrija sa njenom sadašnjom klasifikacijom bo-lesti, sa metodama dijagnostičiranja i liječenja, u poređenju s onim što je bilo, to je čitav Elbrus. Sada više luđacima ne liju hladnu vodu na glavu, niti im navlače luđačke košulje; prema njima se čovječanski odnose, i čak, kako pišu novine, za njih organizuju predstave i balove. Andrej Jefimič vrlo dobro zna da, pri sadašnjim pogledima i mjerilima, onakva grdoba kao što je paviljon br. 6 može postojati samo na udaljenosti dvjesta vrsta od željezničke pruge, u gradiću gdje su gradonačelnik i svi grad-ski oči polupismeni palančani, koji u ljekaru vide nekog žreca kome treba vjerovati bez ikakve kritike, pa makar on u usta sipao rastopljeno olovo. U nekom drugom mjestu i ljudi i novine davno bi tu malu Bastilju rastrgali na paramparčad.

"Pa šta?" pitao se Andrej Jefimič otvarajući oči. "Kakva je korist od toga? Imamo i antiseptiku, i Koha i Pastera, a suština same stvari ni za dlaku se nije izmijenila. Bolesti i smrtnost ostale su iste. Za luđake priređuju predstave i balove, a na slo-bodu ih ipak ne puštaju. Znači, sve su to trice i ništavnosti, i u suštini, nikakve razlike nema između najbolje bečke klinike i moje bolnice."

Ali tuga i osjećanje koje liči na zavist smetaju mu da bude ravnodušan. Po svoj prilici, to je od umora. Otežala glava se spušta prema knjizi, on se podnima da mu je glavi lakše i raz-mišlja:

"Ja služim štetnoj stvari, i plaćaju me ljudi koje varam. Ja sam nepošten. Ali sam po sebi ja nisam ništa, ja sam samo djelić neminovnog socijalnog zla: svi sreski činovnici su štetni i nizašto primaju plate... Znači, za svoje nepoštenje nisam kriv ja, nego moje doba... Da sam se rodio dvjesta godina kasnije, ja bih bio drugi čovjek."

Kad izbije tri sata, on gasi lampu i odlazi u spavaću sobu, ali mu se ne spava.

VIII

Prije jedno dvije godine zemstvo je najzad nekako postalo darežljivo i odlučilo da svake godine daje trista rubalja kao po-moć za povećanje medicinskog personala u gradskoj bolnici sve do otvaranja zemske bolnice, pa je kao pomoćnik Andreju Jefimiču bio pozvan sreski ljekar Jevgenij Fjodorič Hobotov. To je još vrlo mlad čovjek - nema ni trideset godina - visok, crnomanjast, širokog lica i sitnih očiju, biće da su mu preci bili pripadnici neke neruske narodnosti. Stigao je u grad bez pare u džepu, s koferetom i mladom ružnom ženom, koju je pred-stavljao za svoju kuharicu. Ta žena je imala dojenče. Jevgenij Fjodorič je nosio kačket, visoke čizme, a zimi i kožuh. On se sprijateljio sa ljekarskim pomoćnikom Sergejem Sergejičem i blagajnikom, a ostale činovnike je odnekud zvao aristokratima i izbjegavao ih. U čitavom stanu on ima samo jednu knjigu - "Najnoviji recepti bečke klinike za 1881.g.". Kada ide

bolesniku, on uvijek sa sobom nosi tu knjigu. Uveče obično u klubu igra bilijara. Ne voli karte. U razgovoru veoma voli da upotrebljava riječi kao što su - petljanje, mantifolija sa sirćetom, ne bacaj prašinu u oči i slično.

U bolnicu on dolazi dvaput sedmično, obilazi odjeljenja i prima bolesnike. Ljutilo ga je što u bolnici nema antiseptike i kupica za puštanje krvi, ali nije uvodio nikakve novine bojeći se da time ne uvrijedi Andreja Jefimiča. Svog kolegu Andreja Jefimiča on smatra starim prepređenjakom, vjeruje da ima velike pare i u duši mu zavidi. Vrlo bi rado zauzeo njegovo mjesto.

IX

Jedne proljetne večeri, krajem marta, kada više nije bilo snijega, a u bolničkoj bašči pjevali čvorci, doktor je izišao da do kapije isprati svog prijatelja upravnika pošte. Upravo u tom trenutku je u dvorište ulazio Jevrej Mojsejka, koji se vraćao sa prosjačenja po gradu. On je bio gologlav i u plitkim kaljačama na bosim nogama, a u rukama je držao kesicu sa milostinjom.

- Daj kopjeju! - obratio se doktoru drhteći od hladnoće i smiješeći se.

Andrej Jefimič, koji nikoga nije umio da odbije, dao mu je deset kopješki.

"Kako je to ružno", pomislio je gledajući njegove bosc noge s pocrvenjelim i suhim člancima. "Takva je mokrina."

Pod uticajem osjećanja, koje je istovremeno ličilo i na saža-ljenje i na gađenje, on odmah za Mojsejkom pođe u odjeljenje pogledajući čas u njegovu čelu, čas u članke. Čim doktor uđe, Nikita skoči sa gomile starih prnja i zauze stav mirno.

- Dobra večer, Nikita - reče blago Andrej Jefimič. - Kako bi bilo da ovom Jevreju damo neke čizme, šta li, inače će se prehladiti.

- Razumijem, vaše visoko blagorođe. Raportiraću nadzor-niku.

- Molim te. Zamoli ga u moje ime. Reci da sam ja molio.

Vrata odjeljenja su bila otvorena. Ležeći u krevetu i podnimivši se, Ivan Dmitrič je uznemireno osluškivao taj novi glas i najednom je prepoznao doktora. On se sav tresao od gnjeva i, zajapurivši se od srdžbe i izbuljivši oči, skočio je iz kreveta i našao se nasred sobe.

- Doktor došao! - povikao je i zakikotao se. - Najzad! Gospodo, čestitam, doktor nas je udostojio svojom posjetom! Prokleti gad! - zaurla i u bijesu, kakav još nisu vidjeli na ovom odjeljenju, lupi nogom. - Ovog gada treba ubiti! Ne, njega je malo ubiti! U nužniku ga treba udaviti!

Čuvši to, Andrej Jefimič pogleda iz predsoblja u odjeljenje i upita blago:

- A zašto?

- Zašto? - prodera se Ivan Dmitrič prilazeći mu s prijetećim izrazom na licu i grčevito se umotavajući u svoj bolnički ogrtač.

- Zašto? Lopove! - prošišta s gađenjem i praveći usne kao da će da pljune. - Šarlatane! Krvniče!

- Umirite se - reče Andrej Jefimič i postideno se nasmiješi.

- Budite uvjereni da ja nikada i ništa nisam krao, a što se tiče ostalog, po svoj prilici, vi to mnogo preuveličavate.

- Ja vidim da se vi na mene ljutite. Molim vas, smirite se ako možete i recite mi spokojno zbog čega se vi ljutite.

- A zašto vi mene ovdje držite?

- Zato što ste bolesni!

- Tako, ja sam bolestan. Ali desetine i stotine ludaka šetaju slobodno zato što vaše neznanje nije u stanju da razlikuje bolesne od zdravih. Pa zašto ja i ovi nesretnici moramo da ležimo tu i da ispaštamo grijeha za sve ostale? I vi, vaš pomoćnik, nadzornik i sva vaša bolnička poganija - svi ste vi u moralnom pogledu neuporedivo gori od nas, i zašto smo onda mi ovdje zatvoreni, a ne vi? Gdje je tu logika?

- Tu se ne radi ni o moralu ni o logici. Sve zavisi od slučaja. Koga zatvore, taj i leži, a koga ne zatvore, taj šeta, u tome je čitava stvar. U tome što sam ja ljekar, a vi duševni bolesnik, nema ni govora o nekom moralu ni logici, to je samo prosta slučajnost.

- Te gluposti ja ne razumijem... - turobnim glasom reče Ivan Dmitrič i sjede na svoj krevet.

Mojsejka, koga Nikita nije mogao da pretrese u doktorovom prisustvu, poredao je po svom krevetu komadiće hljeba, papiriće i kosti i, još uvijek tresući se od hladnoće, poče nešto brzo da pjevucka na jevrejski način. Vjerovatno je uobrazio da je otvorio dućan.

- Pustite vi mene - reče Ivan Dmitrič i glas mu zadrhta.

- Ne mogu.

- A zašto? Zašto?

- Zato što to nije u mojoj vlasti. Pomislite i sami kakvu ćete imati korist od toga ako vas ja pustim. Recimo, odete. Pa vas će odmah zaustaviti građani ili policija, i vratiće vas ovamo.

- Da, da, tako je... - reče Ivan Dmitrič i protrlja čelo. - To je grozno! Pa šta da radim? Šta?

Glas Ivana Dmitriča i njegovo mlado i pametno lice s gri-masama svidjeli su se Andreju Jefimiču. Obuze ga želja da bude nježan prema to mladom čovjeku i da ga umiri. On sjede pored njega na krevet, zamisli se i reče:

- Vi pitate šta da se radi? U vašoj situaciji najbolje je - bježati odavde. Ali nažalost, to je beskorisno. Bićete uhvaćeni. Kada se društvo ograđuje od zločinaca, duševnih bolesnika i uopće nezgodnih ljudi, ono je nepobjedivo. Ostaje vam samo jedno: da se pomirite s mišlju da je vaš boravak ovdje neophodan.

- Nikome on nije potreban.

- Kad već postoje tamnice i ludnice, onda mora da neko i leži u njima. Ako ne vi, onda - ja, ako ne ja, onda neko treći. Čekajte samo, kada u dalekoj budućnosti ne bude više ni tamnica ni ludnica, onda neće biti ni rešetaka na prozorima, a ni bolničkih ogrtača. Naravno, prije ili kasnije, takvo vrijeme će doći.

Ivan Dmitrič se zajedljivo nasmiješi.

- Vi se šegačite - reče i pogleda ga ispod oka. - Takvoj gospodi kao što ste vi i vaš pomoćnik Nikita nije stalo do buduć-nosti, ali budite uvjereni milostivi gospodine, doći će bolja vre-mena! Možda se ja izražavam neduhovito, možete da mi se smi-jete, ali zablistaće zora novog života, pobijediće pravda, pa će i nama granuti sunce! Ja to neću dočekati, crknuću, ali dočekaće nečiji praunuci. Ja ih pozdravljam i od sveg srca radujem se, radujem se zbog njih! Naprijed! Bog vam pomogao, prijatelji!

Ivan Dmitrič se diže užagrenih očiju i, ispruživši ruke prema prozoru, nastavi uzbuđenim glasom:

- Kroz ove rešetke ja vas blagosiljem! Živjela pravda! Ja se radujem!

- A ja ne vidim nekog naročitog razloga za radovanje - reče Andrej Jefimič, kome se taj gest Ivana Dmitriča učinio teatralnim, ali mu se u isto vrijeme i dopao. - Tamnica i ludnica neće biti, i pravda će, kao što ste vi izvoljeli reći, pobijediti, ali sama suština stvari se neće izmijeniti, i dalje će važiti jedni te isti prirodni zakoni. Ljudi će i dalje bolovati, stariti i umirati. Ma kakva veličanstvena zora obasjala vaš život, na kraju krajeva vas će ipak zakovati u sanduk i baciti u jamu.

- U besmrtnost?

- Koješta!

- Vi ne vjerujete, ali ja vjerujem. Kod Dostojevskog ili kod Voltera neko kaže - kad ne bi bilo Boga, ljudi bi ga izmislili. A ja sam duboko uvjeren - ako nema besmrtnosti, nju će prije ili kasnije pronaći veličanstveni ljudski razum.

- Lijepo rečeno - reče Andrej Jefimič smiješeći se od zado-voljstva. - Dobro je to što vi vjerujete. Sa takvom vjerom i zazidan čovjek bi mogao bezbrižno živjeti. Jeste li vi negdje izvoljeli studirati?

- Da, na univerzitetu, ali nisam završio.

- Vi ste čovjek koji misli i koji se udubljuje u stvari. U svakoj situaciji vi možete naći utjehu u samom sebi. Slobodna i duboka misao koja teži da shvati život i potpuno preziranje glupe sujete svijeta - to su dva najveća blaga koje je čovjek ikada poznavao. A vi možete posjedovati ta blaga, pa makar se nalazili iza tri rešetke. Diogen je živio u buretu, ali je bio sretniji od svih zemaljskih careva.

- Vaš Diogen je bio bolestan - mrzovoljno dočeka Ivan Dmitrič. - Šta vi meni tu govorite o Diogenu i nekakvom shvatanju? - najednom on planu i skoči. - Ja volim život, i volim ga strastveno! Patim od manije gonjenja, stalno me muči strah, ali ima trenutaka kada me obuzima žudnja za životom, i tada se plašim da ću poludjeti. Strašno mi se živi, strašno!

Onako uzbuđen, on se prošetala po sobi i, spustivši glas, poče:

- Kada sanjarim, posjećuju me prividenja. Dolaze mi neki ljudi, čujem glasove, muziku, i čini mi se da šetam po nekakvim šumama, po morskoj obali, i onda tako strasno priželjkujem neko poslovanje, brige... Recite mi, šta ima tamo novog? - upita Ivan Dmitrič. - Kako je tamo?

- Želite da čujete o gradu, ili uopće?

- Pa, eto, ispričajte mi prvo o gradu, a onda i o svemu uopće.

- Pa evo. U gradu je iznurujuće dosadno... Nemaš s kim riječi da izmijeniš, niti da poslušаш nekoga. Nema novih ljudi. Zapravo, nedavno je stigao mladi ljekar Hobotov.

- Pa on je stigao još dok sam ja bio napolju. Šta je, neotesanac?

- Da, nekulturan čovjek. Čudnovata stvar, znate... Sudeći po svemu, u našim prijestonicama nema intelektualne stagnacije, naprotiv, primjećuje se napredak, znači - tamo bi moralo biti i savremenih ljudi, ali, eto, ne znam zašto, nama otuda uvijek šalju takve ljude da ih ne možeš gledati. Ovo je nesretan grad!

- Da, baš je nesretan grad! - uzdahnu Ivan Dmitrič i zas-mija se. - A kako je tamo inače? Šta pišu novine i časopisi?

U odjeljenju je već bilo mračno. Doktor ustade i stojeći počeo da priča šta pišu u inostranstvu i u Rusiji, i koje se sada ideje primjećuju. Ivan Dmitrič ga je pažljivo slušao i postavljao pitanja, ali najednom, kao da se sjetio nečeg strašnog, uhvati se za glavu i leže u krevet okrenuvši leđa doktoru.

- Šta vam je? - upita Andrej Jefimič.

- Ni riječi više vi od mene nećete čuti! - grubo odgovori Ivan Dmitrič. - Ostavite me na miru!

- A zašto?

- Kažem vam - ostavite me! Kog vruga tražite?

Andrej Jefimič sleže ramenima, uzdahnu i izađe. Prolazeći kroz predsoblje, on reče:

- Nikita kako bi bilo da se ovdje počisti... Strašno zaudara!

- Razumijem, vaše visoko blagorođe.

"Kako je prijatan taj mladi čovjek!" - razmišljao je Andrej Jefimič vraćajući se u stan. "Za čitavo vrijeme mog boravka ovdje, čini mi se, to je prvi čovjek s kojim se može porazgovarati. On umije da rezonuje i interesuje ga upravo ono što vrijedi."

Dok je čitao, a i kasnije, kad je legao u krevet, on je stalno mislio o Ivanu Dmitriču. A ujutro čim se probudio, sjetio se da se jučer upoznao sa jednim pametnim i interesantnim čovjekom, i odlučio da ga opet posjeti čim mu se za to ukaže prilika.

X

Ivan Dmitrič je ležao u istoj pozi kao i jučer, obuhvatio je glavu rukama i podavio noge. Lice mu se uopće nije vidjelo.

- Dobar dan, prijatelju - reče Andrej Jefimič. - Vi ne spa-vate?

- Prvo, ja vam nisam prijatelj - odgovori Ivan Dmitrič u jastuk - a drugo, uzalud se vi trudite: nećete od mene izvući ni jedne jedine riječi.

- Čudnovato... - zbunjeno progundā Andrej Jefimič. - Ju-čer smo razgovarali tako mirno, ali vi se najednom nadoste uvri-jedeni i odmah prekidoste... Možda sam se nezgodno izrazio ili iskazao neku misao koja se ne slaže sa vašim nazorima...

- Mislite da vam ja vjerujem! - reče Ivan Dmitrič dižući se gledajući doktora podrugljivo i uznemireno svojim pocrvenjelim očima. Možete da idete da špijunirate i iskušavate negdje na drugom mjestu, a ovdje vi nemate šta da radite. Još jučer sam shvatio zašto ste vi dolazili.

- Čudna fantazija! - nasmiješi se doktor. - Znači, vi sma-trate da sam ja špijun?

- Da, smatram... Špijun ili doktor kome su me dali na posmatranje - to je potpuno svejedno.

- Eh, baš ste neki... izvinite... čudak!

Doktor sjede na klupicu pored kreveta i prijekorno klimnu glavom.

- Dobro, dopustimo da ste u pravu - reče on. - Dopustimo da vas ja izdajnički hvatam za riječ da bih vas izdao policiji. I vas onda uhapse i osude. Pa zar će vam u sudu i u tamnici biti gore nego ovdje? Pa da vas i protjeraju ili čak osude na robiju, zar je i to gore nego ležati u ovom kućerku? Čini mi se da nije gore... Čega se onda bojite?

Po svojoj prilici, ove su riječi djelovale na Ivana Dmitriča, i on spokojno sjede.

Bilo je nešto poslije četiri sata - vrijeme kada Andrej Jefimič obično šetka po sobama, a Darjuška ga pita da li je vrijeme za pivo. Napolju je bilo tiho i lijepo vrijeme.

- A ja, evo, kao što vidite, poslije ručka izišao da prošetam, pa, eto, navratio do vas - reče doktor. - Pravo je proljeće.

- Koji je sada mjesec? Mart? - upita Ivan Dmitrič.

- Da, kraj marta.

- Napolju blato?

- Ne, nije baš tako. U bašči su već staze uređene.

- Sada bi dobro bilo u kočiji se izvesti nekud van grada - reče Ivan Dmitrič trljajući pocrvenjele oči kao da se tek probudio - a onda se vratiti kući u topao i prijatan kabinet i... poći nekom pošrenom ljekaru da me liječi od glavobolje... Odavno već nisam živio kao što ljudi žive. A ovdje je tako odvratno! Neizdržljivo odvratno!

Poslije jučerašnjeg uzbuđenja on je bio umoran i apatičan, i nerado je razgovarao. Prsti su mu se tresli, a po licu se vidjelo da ima veliku glavobolju.

- Između toplog i prijatnog kabineta i ove sobe nema ni-kakve razlike - reče Andrej Jefimič. - Spokojstvo i zadovoljstvo nije van čovjeka, nego u njemu samom.

- Kako to mislite?

- Obična čovjek nešto dobro ili hrđavo uvijek očekuje izvan sebe, to jest od kočije i kabineta, a čovjek koji misli - od samog sebe.

- Idite vi i tu filozofiju propovijedajte u Grčkoj, gdje je toplo i naranče mirišu, a ovdje joj klima ne odgovara. S kim sam ja to razgovarao o Diogenu? S vama, čini mi se ?

- Da, jučer, sa mnom.

- Diogenu nije bio potreban kabinet i topla soba; tamo je ionako toplo. Lezi samo u bure, i jedi naranče i maslinke. A da je morao u Rusiji živjeti, on bi ne samo u decembru nego bi i u maju tražio tople sobe. Sklupčao bi se od hladnoće.

- Nije to tako. Hladnoću, kao i svaki bol uopće, čovjek može i da ne osjeća. Marko Aurelije je rekao: "Bol je samo aktivna predstava o bolu; napregni volju da izmijeniš tu pred-stavu, odbaci je, prestani da se žališ, i bola će nestati." To je tačno. Filozof, ili jednostavno čovjek koji umije da misli i raz-mišlja, upravo se i odlikuje time što prezire patnje; on je uvijek zadovoljan i ničemu se ne čudi.

- Znači, ja sam idiot, jer patim, nisam zadovoljan i čudim se ljudskom nitkovluku.

- Niste u pravu. Ako se češće budete udubljivali u stvari, vi ćete shvatiti kako je ništavno sve to spoljašnje što nas toliko uzbuđuje. Treba nastojati da shvatite život, i u tome je - istinska sreća.

- Shvatiti... - namršti se Ivan Dmitrič. - Spoljašnje, unu-trašnje... Izvinite, ali ja to ne razumijem. Ja znam samo jedno - reče on ustajući i ljutito gledajući doktora - ja znam da je mene Bog stvorio od tople krvi i živaca! A organsko tkivo, ako je samo sposobno za život, mora da reagira na svaki nadražaj. I, eto, ja reagiram! Na bol ja odgovaram vikom i suzama, na podlost - negodovanjem, na nitkovluk - gađenjem. Po mom mišljenju, to, zapravo, i jeste ono što se zove život. Ukoliko je organizam nerazvijeniji, utoliko je on manje osjetljiv i utoliko slabije reagira na nadražaj, a ukoliko je razvijeniji, utoliko je osjetljiviji i energičnije reagira na stvarnost. Kako da to ne znate? Doktor, a ne znate takve trice! Da bi čovjek mogao prezirati patnje, da bi uvijek bio zadovoljan i da se ničemu ne bi čudio, treba da se nađe u ovakvom stanju - i Ivan Dmitrič pokaza na gojaznog, okruglog od debljine mužika - ili da se u tolikoj mjeri nauči na patnje pa da izgubi svaku osjetljivost na njih, to jest da prestane da živi. Izvinite, ja nisam ni mudrac ni filozof - uzbuđeno nastavi Ivan Dmitrič - i od toga svega ja ništa ne razumijem. Ja nisam u stanju da rezonujem.

- Naprotiv, vi prekrasno rezonujete.

- Stoici, koje vi parodirate, bili su divni ljudi, ali njihovo učenje se zamrzio još prije dvije hiljade godina i ni za dlaku nije koraknulo naprijed, a neće ni koraknuti, jer nije praktično i nema veze sa životom. Ono je imalo uspjeha samo kod manjine, koja je provodila svoje dane u studiranju i uživanju u raznim doktrinama, a većina nije ni razumjela njihovo učenje. Učenje koje propovijeda ravnodušnost prema bogatstvu i uživanju, pre-ziranje patnji i smrti, potpuno je nerazumljivo za ogromnu većinu ljudi, jer ta većina nikada nije ni znala šta su to bogatstvo i uživanje; a da prezire patnje, to bi značilo da prezire sam život, jer se sva suština čovjeka sastoji od osjećanja gladi, hladnoće, uvreda, gubitaka i hamletovskog straha od smrti. U tim osjeća-njima je čitav život: on može biti težak, možete ga mrziti, ali ne i prezirati. Tako je to. Ponavljam, učenje stoika nikada ne može imati budućnosti, kao što i sami vidite, od prvih početaka pa sve do danas uvijek je napredovala borba, osjetljivost na bol i sposobnost reagiranja na nadražaj...

Ivan Dmitrič najednom izgubi vezu misli, zastade i ljutito protrlja čelo.

- Htio sam da kažem još nešto važno, ali sam se smeo - reče on. - O čemu sam to htio? Ah, da! Hoću da kažem: neki od stoika se prodao u ropstvo da bi otkupio svog bližnjeg. Eto, vidite, znači, i stoik je reagirao na nadražaj, jer da bi čovjek učinio nešto tako velikodušno kao što je uništenje samog sebe radi svog bližnjeg, mora da se radi o duši koja je ozlojeđena i saosjećajna. U ovoj tamnici sam zaboravio sve što sam nekada učio, a ja bih se još koječega sjetio. A Hrista ako uzmemo? Hristos je reagirao na stvarnost tako što je plakao, smiješio se, žalostio, srdio se, čak i tugovao. Nije on s osmiheom išao u susret patnjama i nije prezirao smrt, nego se molio u Getsimanskom vrtu da bi ga mimoišla ta gorka čaša.

Ivan Dmitrič se zasmija i sjede.

- Dopustimo da mir i zadovoljstvo nisu van čovjeka, nego u njemu samom - reče on. - Dopustimo da treba prezirati patnje i ničemu se ne čuditi. Ali na osnovu čega vi to propovijedate? Jeste li vi mudrac? Filozof?

- Ne, ja nisam filozof, ali to treba svak da propovijeda zato što je razumno.

- Ne, ja hoću da znam na osnovu čega vi smatrate sebe kompetentnim u stvari razumijevanja, preziranja patnji i tome slično? Jeste li vi nekada patili? Znači li šta su to patnje? Oprosite, jesu li vas u djetinjstvu tukli?

- Ne, moji roditelji su osjećali odvratnost prema kažnjavanju.

- A mene je otac nemilosrdno tukao. To je bio osoran čovjek, hemoroidalni činovnik, s dugačkim nosom i žutim vra-tom. Ali da razgovaramo o vama. Čitavog života vas niko nije prstom dirnuo, niko vas nije zastrašivao i mlatio. Vi ste zdrav kao bik. Rasli ste pod okriljem svog oca i školovali ste se o njegovom trošku, i tako ste se najednom dočepali sinekure. Više od dvadeset godina vi ste živjeli u besplatnom stanu sa grijanjem, osvjetljenjem, poslugom i pravom da radite kako i koliko hoćete, a ako hoćete, da uopće i ne radite. Po svojoj prirodi vi ste čovjek lijen i mekušan i zato ste nastojali da svoj život udesite tako da vas ništa ne bi uznemiravalo i pokretalo s mjesta. Sve poslove vi ste predali pomoćniku i ostalom ološu, a vi ste sjedili u toplu i tišini, skupljali ste novac, knjige čitali, naslađivali se razmišljanjima o raznim uzvišenim tricama i (Ivan Dmitrič pogleda u crveni doktorov nos) pijuckanjem. Jednom riječi, vi života niste vidjeli niti ga uopće poznajete, a stvarnost vam je poznata samo teoretski. A patnje vi prezirete i ničemu se ne čudite iz vrlo prostog razloga: sujeta nad sujetama, spoljašnje i unutrašnje pre-ziranje života, patnje i smrti, razumijevanje, istinska sreća - sve je to filozofija koja najbolje odgovara ruskom dembelanu. Vi vidite, naprimjer, mužik tuče ženu. Zašto da je vi štite? Neka je tuče, i tako će prije ili kasnije oboje umrijeti; a osim toga, taj koji tuče ne vrijeda batinama toga koga bije, nego samog sebe. Pijančiti je glupo i nedolično, ali: ako pijete - umriječete, a ako i ne pijete, opet ćete umrijeti. Dode žena, zub je boli... Pa šta? Bol je predstava o bolu, a osim toga, bez bolesti ne možeš proživjeti na ovom svijetu, svi ćemo umrijeti, i zato - idi, ženo, ne smetaj mi da razmišljam i votku da pijem. Neki mlad čovjek traži savjet - šta da radi, kako da živi. Prije nego što odgovori, svaki drugi bi se malo zamislio, a vi imate odgovor već gotov: treba težiti razumijevanju ili istinskoj sreći. A šta je to ta fan-tastična "istinska sreća"? Naravno, odgovora nema. Nas ovdje drže iza rešetaka, truhnemo, muče nas, ali to je prekrasno i razumno, jer nikakve razlike nema između ovog odjeljenja i toplog i prijatnog kabineta. Vrlo zgodna filozofija: nemaš šta da radiš, savjest ti je čista i još se filozofom osjećaš... O, ne, gospo-dine, to nije filozofija, ni razmišljanje, ni širina pogleda, nego lijenost, fakirstvo i sanjivost... Tako je to! - opet se naljuti Ivan Dmitrič. - Patnje prezirete, a da vam neko vratima prst prignječi, sigurno biste zajaukali koliko vas grlo nosi!

- A možda i ne bih - reče Andrej Jefimič smiješeći se.

- Nije nego! Ili da vas zgrabi paraliza ili, recimo, da vas neka budala i drznik, iskorišćavajući svoj položaj i čin, javno uvrijedi i da vi znate da će mu to proći nekažnjeno - e, tada biste shvatili šta to znači upućivati druge da teže razumijevanju i istinskoj sreći.

- To je originalno - reče Andrej Jefimič smijući se i trlja-jući ruke od zadovoljstva. - Prijatno me iznenađuje vaša sklonost za generalisanje, a moja karakteristika, koju ste maločas izvoljeli dati, prosto je izvanredna. Moram priznati da razgovor s vama za mene predstavlja ogromno zadovoljstvo. A sada, pošto sam ja vas saslušao, budite dobri, pa i vi mene saslušajte...

XI

Taj razgovor je trajao još gotovo čitav sat i, očevidno, na Andreja Jefimiča je učinio veoma dubok utisak. Počeo je svakog dana da ide u to odjeljenje. Išao je ujutro i poslije ručka, i često ga je večernji suton zaticao u razgovoru sa Ivanom Dmitričem. U početku Ivan Dmitrič ga se pribojavao, sumnjao je da ima hrdave namjere i otvoreno pokazivao svoje neraspoloženje, ali onda se navikao na njega, i svoje osorno držanje prema njemu zamijenio blago-ironičnim.

Uskoro se po bolnici pronio glas da je doktor Andrej Jefimič počeo posjećivati paviljon br. 6. Ni ljekarski pomoćnik, ni Nikita, ni bolničarke nisu mogli da shvate zašto on ide tamo, zašto tamo sjedi čitave sate, o čemu to on razgovara tamo i zašto ne propisuje lijekove. Čudnovato im je izgledalo njegovo ponašanje. Često se događalo da ga Mihail Averjanič ne zateče kod kuće, što se ranije nikad nije događalo, a i Darjuška je bila u velikoj nedou-mici, jer doktor nije više pio pivo u određeno vrijeme, a ponekad je čak i na ručak zakašnjavao.

Jednog dana, bilo je to već koncem juna, doktor Hobotov dođe nekim poslom kod Andreja Jefimiča; ne našavši ga kod kuće, on se uputi da ga traži po dvorištu. Tamo su mu rekli da je stari doktor otišao kod ludaka. Kad je ušao u kućicu i zastao u predsoblju, Hobotov je čuo sljedeći razgovor:

- Mi se nikada nećemo složiti, niti ćete uspjeti da me prevedete u vašu vjeru - govorio je Ivan Dmitrič uzbuđeno. - Vi apsolutno ne poznajete stvarnost i nikada niste patili, nego ste se kao pihavica naslađivali tuđim mukama, a ja sam patio sve od rođenja pa do današnjeg dana. Zato vam otvoreno kažem: ja smatram sebe višim i kompetentnijim od vas u svakom pogledu. Nećete, valjda, vi da me učite.

- Ja uopće nemam neke namjere da vas prevodim u svoju vjeru - počeo Andrej Jefimič tiho i sa žaljenjem što sagovornik neće da ga shvati. - I nije stvar u tome, prijatelju moj. Nije stvar u tome što ste vi patili, a ja nisam. Patnje i radosti su prolazna stvar; ostavimo ih, Bog s njima. Stvar je u tome što vi i ja mislimo; mi vidimo jedan u drugome ljude koji su u stanju da misle i rasuđuju, i to nas čini solidarnim, ma koliko se naši pogledi razlikovali. Kada biste vi znali, prijatelju moj, kako je meni dozlogrdilo sveopće bezumlje, nesposobnost i ograničenost i s kakvim zadovoljstvom ja s vama svaki put razgovaram! Vi ste pametan čovjek, i ja uživam u tome.

Hobotov odškrinu vrata i proviri u sobu; Ivan Dmitrič u kalpaku i doktor Andrej Jefimič sjedili su na krevetu jedan do drugog. Ludak je pravio grimase, stresao se i grčevito se umotavao u svoj ogrtač, a doktor je, oborene glave, nepomično sjedio i na licu mu se vidio izraz bespomoćnosti i tuge. Hobotov sleže ramenima nasmiješi se i upitno pogleda Nikitu, ali i Nikita samo sleže ramenima.

Sutradan je Hobotov došao zajedno sa ljekarskim pomoćnikom. Obojica su stajali u predsoblju i prisluškivali.

- Naš stari, izgleda, sasvim skrenuo! - reče Hobotov izlažeći napolje.

- Gospode, smiluj se nama, grešnicima! - uzdahnuo je po-božni Sergej Sergejič oprezno obilazeći lokvice da ne uprlja svoje do sjaja očišćene čizme. - Moram vam priznati, poštovani Jevgenije Fjodoriču, ja sam to već odavno očekivao!

XII

Poslije toga Andrej Jefimič je počeo primjećivati oko sebe neku tajanstvenost. Prilikom susreta su ga i bolničari, i bolničarke pa i bolesnici gledali nekako čudno, a onda su među sobom nešto šaputali. Djevojčica Maša, nadzornikova kći, s kojom je on volio da se nađe u bolničkoj bašči, sada je bježala od njega kada bi s osmijehom pošao prema njoj da je pomiluje po glavi. Sada, kada ga je slušao, upravnik pošte Mihail Averjanič više nije govorio: "Apsolutno tačno", nego je nekako zbunjeno gun-đao: "Da, da, da..." i gledao ga zamišljeno i tužno. Počeo je savjetovati svog prijatelja da ostavi votku i pivo, ali on to, kao delikatan čovjek, nije govorio otvoreno, nego aludirajući i pri-čajući čas o nekom komandantu bataljona, divnom čovjeku, čas opet o simpatičnom pukovskom svešteniku, koji su pili, pa počeli da boluju, a kad su bacili piće, potpuno su ozdravili. Dva-tri puta mu je dolazio kolega Hobotov; i on mu je savjetovao da se ostavi pića i bez ikakvog vidljivog povoda preporučivao mu da uzima brom.

U augustu je Andrej Jefimič dobio pismo od gradonačelnika u kome ga je on molio da dođe zbog neke važne stvari. Došavši u određeno vrijeme u gradsku upravu, Andrej Jefimič je tu našao komandanta grada, nadzornika sreskog učilišta, člana gradske uprave, Hobotova i još nekog ugojenog plavokosog gospodina, koga su mu predstavili kao ljekara. Taj ljekar sa poljskim pre-zimenom koje se teško izgovaralo radio je u ergeli, trideset vrsta daleko od grada, i sada se usputno našao u upravi.

- Tu imamo jednu malu predstavku koja spada u vašu nad-ležnost - obratio se član uprave Andreju Jefimiču kad su se svi pozdravili i sjeli za sto. - Evo, Jevgenije Fjodorič veli da je apoteci tijesno u glavnom bloku i da je treba premjestiti u desno ili lijevo krilo. Naravno, nije to neki problem premjestiti apoteku, ali glavno je - treba izvršiti neke prepravke.

- Da, bez opravke se neće moći - reče Andrej Jefimič razmisliši malo. - Ako bi se, recimo, desno krilo osposobljavalo za apoteku, bilo bi potrebno, mislim, najmanje pet stotina rubalja. Nerentabilna stvar.

Nastala je kratka šutnja.

- Ja sam još prije deset godina imao čast da referišem - nastavi Andrej Jefimič tihim glasom - da je naša bolnica, onakva kakva je, finansijski luksuz za naš grad. Ona je građena četrde-setih godina, ali tada su bile sasvim druge finansijske prilike. Grad previše troši na nepotrebne građevine i suvišni personal. Ja smatram da bi se za taj novac, u drugim uslovima, mogle izdržavati dvije primjerne bolnice.

- Pa dajte da se mijenjaju ti uslovi! - dočeka član uprave.

- Ja sam već imao čast da referišem: medicinski sektor treba predati u nadležnost zemstva.

- Da, predajte zemstvu novac, a ono će da ga pokrade - nasmija se plavokosi doktor.

- Tako je - složili se s njim član uprave, pa se i on nasmija. Andrej Jefimič hladno i sumorno pogleda u plavokosog dok-tora i reče:

- Treba biti pravičan.

Opet je nastala šutnja. Poslužili su čaj. Komandant grada nekako veoma zbunjen, preko stola dotače raku Andreja Jefimiča i reče:

- Doktore, vi ste nas sasvim zaboravili. Uostalom, vi ste pravi monah: za karte ne marite, žene ne volite. Vama je dosadno u našem društvu.

I svi počеше razgovor o tome kako je čestitom čovjeku do-sadno živjeti u ovom gradiću. Nema ni pozorišta, ni muzike, a na posljednjoj igranci u klubu bilo je oko dvadeset dama i samo dva kavaljera. Omladina ne pleše, nego se stalno gura oko bifea ili se, pak, karta. Ni u koga ne gledajući, polahko i tiho, Andrej Jefimič poče govoriti o tome da je žalosno, veoma žalosno što građani trače svoje životne snage, svoje srce i um na kartanje i ogovaranje, a ne umiju ili neće da provode vrijeme u interesant-nim razgovorima i u čitanju, neće da uživaju u zadovoljstvima koje pruža razum. Samo je razum zanimljiv i dostojan pažnje, a sve ostalo je beznačajno i vulgarno. Hobotov je pažljivo slušao svog kolegu, i najednom ga upita:

- Andreja Jefimiču, koji je danas datum?

Dobivši odgovor, i on i plavokosi doktor, tonom ispitivača koji i sami osjećaju svoje neznanje, počese da mu postavljaju pitanja - koji je danas dan, koliko je dana u godini i da li je istina da u paviljonu br. 6 živi nekakav prekrasan prorok.

Odgovarajući na posljednje pitanje, Andrej Jefimič se za-japurio i rekao:

- Da, to je bolesnik, ali vrlo interesantan čovjek.

Više mu nisu postavljali nikakva pitanja.

Kada je u predsoblju oblačio kaput, komandant grada mu stavi ruku na rame i reče uzdahnuvši:

- Vrijeme je da se, mi starci, odmorimo!

Kada je izašao iz uprave Andrej Jefimič je shvatio da je to bila komisija za ispitivanje njegovog duševnog stanja. Sjetio se pitanja koja su mu postavljali, i sav je pocrvenio - prvi put u životu bi mu žao, gorko žao medicine.

"Bože moj", razmišljao je sjećajući se kako su ga maločas ispitivali ti ljekari, "pa oni su tek nedavno studirali psihijatriju i polagali ispite - pa odakle kod njih to totalno neznanje? Oni ni pojma nemaju o psihijatriji!"

I prvi put u životu on osjeti uvredu i gnjev.

Tog istog dana uvečer njemu je došao Mihail Averjanič. I ne pozdravivši ga, upravnik pošte mu pride, uze ga za obje ruke i reče uzbuđeno:

- Dragi moj prijatelju, pokažite mi da vjerujete u moju iskrenu blagonaklonost i da me smatrate svojim prijateljem... Prijatelju moj! - i, ne dajući Andreju Jefimiču da dođe do riječi, nastavi uzbuđeno: - Ja vas volim zbog vaše obrazovanosti i plemenite duše. Slušajte šta ću vam reći, dragi moj. Pravila nauke obavezuju ljekare da od vas kriju istinu, ali ja ću vam na vojnički način otvoreno odbrusiti: vi ste bolesni! Oprostite mi, dragi moj, ali to je istina, to su već odavno primijetili svi vaši poznanici. Maloprije mi je doktor Jevgenij Fjodorič rekao da vaše zdrav-stveno stanje bezuslovno zahtijeva da se odmorite i rasonodite. To je apsolutno tačno! Odlično! Ovih dana ja uzimam odsustvo i odlazim da promijenim vazduh. Pokažite da ste mi prijatelj - hajdemo zajedno! Hajdemo, pa ćemo da se zabavimo kao u staro doba.

- Ja se osjećam potpuno zdrav - porazmislivši malo, odgo-vori Andrej Jefimič. - A da putujem - ne mogu. Dopustite da vam na neki drugi način iskažem svoje prijateljstvo.

Da putuje negdje tek tako, bez knjiga, bez Darjuške, bez piva i da u tolikoj mjeri poremeti način života koji traje već dvadeset godina - to mu je u prvom trenutku izgledalo besmis-leno i fantastično. Ali kada se sjetio razgovora u upravi i mučnog osjećanja koje ga je obuzelo kad se vratio iz uprave, njemu se dopala ideja da na kraće vrijeme ode iz grada, gdje ga glupaci smatraju ludakom.

- A kuda vi, zapravo putujete? - upitao je prijatelja.

- U Moskvu, Peterburg, Varšavu... U Varšavi sam proveo pet najsretnijih godina svog života. Divan je to grad! Hajdemo, dragi moj!

XIII

Nedjelju dana kasnije Andreju Jefimiču su predložili da se odmori, drugim riječima, da zatraži penziju, što je on primio sasvim ravnodušno, a sljedeće sedmice on i Mihail Averjanič već su sjedili u poštanskoj kočiji i vozili se u pravcu najbliže željezničke stanice. Dani su bili hladni, nebo vedro i plavo, a vazduh proziran nadaleko. Dvjesto vrsta koje su ih dijelile od stanice prešli su za dva

dana, i za vrijeme putovanja dvaput su noćivali. Kada su ih na poštanskim stanicama posluživali u slabo opranim čašama za čaj ili dugo uprezali konje, Mihail Averjanič bi se zajapurio, tresao se čitavim tijelom i vikao: "Tišina! Jezik za zube!" A kada je sjedio u kočiji, on je neprestano pričao o svojim putovanjima po Kavkazu i Poljskoj. Koliko je bilo raznih doživljaja i kakvih susreta! On je govorio tako glasno i uz to tako buljio oči da je čovjek mogao pomisliti kako je to sve laž. Pored toga, on je, pričajući, Andreju Jefimiču disao u lice i kikota se na uho. To je doktora zbnjivalo i smetalo mu da razmišlja i da se sabere.

Radi štednje, željeznicom su putovali u trećem razredu, u vagonu za nepušače. Polovina putnika bila je uredno obučena. Mihail Averjanič se brzo upoznao sa svima i prelazeći s klupe na klupu, na sav glas govorio kako ne treba putovati tom odvratnom željeznicom. Svuda lopovluk! Konj je sasvim druga stvar: za dan prevališ sto vrsta, i onda se osjećaš zdrav i bodar. A nerodne godine su zaredale kod nas zato što su isušili Pinske močvare. Uopće, svuda je strahovit nered. On je padao u vatru, govorio gromko i nikome nije davao da dođe do riječi. To bes-konačno ćeretanje, pomiješano s gromkim smijehom i izražajnim kretnjama, zamorilo je Andreja Jefimiča.

"Ko je od nas dvojice lud?" mislio je jedeći se. "Ja, koji nastojim da ničim ne uznemirujem putnike, ili taj egoist, koji misli da je ovdje najpametniji i najinteresantniji, i zato nikome ne da mira?"

U Moskvi je Mihail Averjanič obukao vojnički koporan bez epoleta i pantalone sa crvenim lampasima. Kad je izlazio, oblačio je oficirsku kapu i šinjel, pa su ga vojnici pozdravljali. Andreju Jefimiču sada se činilo da je to čovjek koji je od svega gospod-skog što je nekad posjedovao profučkao sve što je valjalo i zadržao samo ono što ne valja. Volio je da ga poslužuju i onda kada za to nije bilo nikakve potrebe, Šibica je ležala na stolu pred njim, i on je to vidio, ali je tražio da mu donesu šibicu; on se nije ženirao da u prisustvu sobarice hoda u donjem rublju; svojoj posluzi, pa i starijim ljudima, govorio je "ti", a kad bi se naljutio, zvao ih je blesanima i budalama. To je, kako se činilo Andreju Jefimiču, bilo gospodski, ali odvratno.

Prije svega, Mihail Averjanič je svog prijatelja odveo u Iversku. On se strastveno molio, do zemlje se klanjao i suze lio, a kada je završio s molitvom, duboko je uzdahnuo i rekao:

- Iako ne vjeruješ u Boga, ipak je nekako lakše na duši kad se pomoliš. Poljubite ikonu, dragi moj.

Andrej Jefimič se smeo i poljubio ikonu, a Mihail Averjanič je, napučivši usne i klimajući glavom, očitao molitvu i opet su mu udarile suze na oči. Zatim su otišli u Kremlj i gledali car-top i car-zvono, i čak su ih prstima dotakli; uživali su u ljepoti grada s one strane rijeke Moskve, posjetili su hram Spasitelja i Rumjancevski muzej.

Ručali su kod Tjestova. Mihail Averjanič je, gladeći svoje zaliske, dugo gledao u jelovnik, a onda je rekao tonom gurmana koji se u restoranu osjeća kao kod svoje kuće:

- Vidjećemo, anđele moj, čime ćete nas danas nahraniti.

XIV

Doktor je hodao, razgledao, jeo, pio, ali je osjećao samo jedno - razdražljivost u društvu Mihaila Averjaniča. Htio je da se odmori od prijatelja, da ode nekud od njega i da se sakrije, a njegov prijatelj je opet smatrao svojim dugom da ga ni koraka ne pušta od sebe i da ga što više razonodi. Kad nije imalo šta da se gleda, on ga je zabavljao pričanjem. Dva dana je to trpio Andrej Jefimič, ali treći dan je rekao svom prijatelju da je bo-lestan i da hoće da čitav dan ostane kod kuće. Prijatelj mu je odgovorio da u tom slučaju i on ostaje. Stvarno, treba se odmoriti, inače i noge mogu otkazati poslušnost. Andrej Jefimič je legao na otoman i, okrenuvši se zidu, stisnutih zuba je slušao svog prijatelja, koji ga je vatreno uvjeravao da će Francuska prije ili kasnije sigurno potući Njemačku, da u Moskvi ima mnoštvo varalica i da se po izgledu konja ne mogu procjenjivati njegove dobre strane. Doktoru je već brujalo u ušima i srce tuklo, ali iz svoje delikatnosti on se nije mogao odlučiti da zamoli svog prijatelja da ga ostavi samog ili da prestane sa pričanjem. Na sreću, Mihailu Averjaniču je dosadilo da sjedi u hotelskoj sobi, i on je poslije ručka izišao da prošetati.

Ostavši sam, Andrej Jefimič se predao osjećanju zadovolj-stva. Kako je prijatno nepokretno ležati na otomanu i znati da si sam u sobi! Istinska sreća je nemoguća bez usamljenosti. Po svoj prilici, pali anđeo je iznevjerio Boga zato što se zaželio samoće za koju anđeli nisu znali. Andrej Jefimič je htio da po-razmisli o svemu što je posljednjih dana vidio i čuo, ali mu Mihail Averjanič nikako nije izlazio iz glave.

"Ali on je uzeo dopust i pošao sa mnom iz prijateljstva, iz velikodušnosti", razmišljao je doktor srdeći se. "Nema ništa gore od tog prijateljskog tutorstva. Eto, izgleda da je i dobar, i veli-kodušan i veseljak, ali je dosadan. Nepodnošljivo dosadan. Tako isto ima ljudi koji uvijek upotrebljavaju samo pametne i lijepe riječi, ali osjećaš da su tupoglavci."

Sljedećih dana Andrej Jefimič se pretvarao da je bolestan i nije izlazio iz sobe. On je ležao okrenut naslonu otomana i jedio se kad ga je prijatelj zabavljao svojim razgovorima, ili bi se odmarao kad bi prijatelj otišao. Ljutio se na sebe što je pošao na put, a i na prijatelja, koji je svaki dan postajao sve govornijiji i sve nametljiviji, i nikako mu nije polazilo za rukom da svoje misli usmjeri u pravcu nečeg ozbiljnog i uzvišenog.

"To na mene djeluje stvarnost o kojoj je govorio Ivan Dmitrič", razmišljao je srdeći se na svoju sitničavost. "Uostalom, sve su to gluposti... Kad se vratim kući, sve će poći po starom..."

I u Peterburgu je bilo isto: po čitave dane on nije izlazio iz sobe, stalno je ležao na otomanu i ustajao samo da pije pivo.

Mihail Averjanič je stalno nastojao da što prije putuje u Varšavu.

- Dragi moj, šta ću ja tamo? - Andrej Jefimič je govorio molećivim glasom. - Putujte vi sami, a mene pustite da se vratim kući! Molim vas!

- Ni u kom slučaju! - protestovao je Mihail Averjanič. - To je prekrasan grad. U njemu sam ja proveo pet najsretnijih godina svog života!

Andrej Jefimič nije imao snage da ostane pri svom, i on se, protiv svoje volje, našao u Varšavi. Tu on uopće nije izlazio iz hotelske sobe, stalno je ležao na otomanu i ljutio se i na sebe, i na prijatelja i na poslugu, koja nikako nije htjela da razumije ruske riječi, a Mihail Averjanič, kao i uvijek, zdrav, bodar i veseo, od jutra do mraka je šetao po gradu i tražio svoje stare poznanike. Nekoliko puta nije noćio kod kuće. Poslije jedne takve noći, koju je proveo ko zna gdje, on se rano ujutru vratio jako uzbuđen, zajapuren i neočešljan. Dugo je šetkao po sobi i nešto gundao za sebe, a onda se zaustavio i rekao:

- Čast prije svega!

Šetkao je još malo, a onda se uhvati za glavu i reče tragičnim glasom:

- Da, čast prije svega! Neka je proklet čas kad mi je prvi put došlo u glavu da dođem u ovaj Vavilon! Dragi moj - sada se obrati doktoru - možete me prezirati: izgubio sam na kartama! Dajte mi petsto rubalja!

Andrej Jefimič izbroja petsto rubalja i šutke ih dade svom prijatelju, a on, još uvijek zajapuren od stida i gnjeva, progundaa neakvu nepotrebnu kletvu, obuče kapu i izađe. Kada se vratio dva sata kasnije, on se zavalio u naslonjaču i teško uzdahnuo:

- Čast je spašena! Odlazimo, prijatelju moj! Ni trenutka više ne želim da ostanem u ovom prokletom gradu. Lupeži! Austrijski špijuni!

A kad su se prijatelji vratili u svoj grad, bio je već novembar i dubok snijeg je prekrivao ulice. Dužnost Andreja Jefimiča sada je vršio doktor Hobotov. On je još stanovao u starom stanu očekujući da se vrati Andrej Jefimič i isprazni bolnički stan. Ona ružna žena, koju je on predstavljao kao svoju kuharicu, već je stanovala u jednom krilu bolnice.

Po gradu su se već širile nove spletko o bolnici. Pričalo se da se ta ružna žena posvađala sa nadzornikom i da je on na koljenima molio da mu oprosti.

A Andrej Jefimič je istog dana kad je stigao morao da potraži sebi drugi stan.

- Prijatelju moj - neodlučno ga upita upravnik pošte - opro-stite za neskromno pitanje: kakvim sredstvima vi raspolazete?

Andrej Jefimič je šutke prebrojao svoj novac i odgovorio:

- Imam osamdeset i šest rubalja.

- Ne pitam vas ja za to - ne razumijevši doktora, zbunjeno reče Mihail Averjanič. - Ja vas pitam kakvim sredstvima uopće raspolazete?

- Pa ja vam i kažem: imama osamdeset i šest rubalja... Više nemam.

Mihail Averjanič je smatrao doktora za poštenog i plemeni-tog čovjeka, ali ipak je pretpostavljao da ima kapital od najmanje dvadesetak hiljada rubalja. A sada, kada je saznao da je Andrej Jefimič sirotinja i da nema od čega živjeti, on najednom zaplaka i zagrlji svoga prijatelja.

XV

Andrej Jefimič je stanovao u kući sa tri prozora koja je pripadala mještanki Bjelovoj. Ne računajući kuhinju, ta kuća je imala samo tri sobe. Dvije od njih, čiji su prozori gledali na ulicu, zauzeo je doktor, a u trećoj i u kuhinji stanovali su Darjuška i gazdarica sa svoje troje djece. Ponekad je gazdarici do-lazio na spavanje njen ljubavnik, pijanica mužik, koji je noću tako larmao da su i djeca i Darjuška stalno strahovali. Kada bi došao, on bi se razbaškario u kuhinji, tražio je votku, i tada bi za sve bilo tiješno, pa je doktor iz sažaljenja uzimao rasplakanu djecu sebi i smještao ih da spavaju na podu, što mu je činilo veliko zadovoljstvo.

Kao i ranije, on je ustajao u osam sati i poslije čaja sjedao da čita svoje stare knjige i časopise. Za nove knjige sada više nije imao novca. Da li zato što su to već bile stare knjige ili, možda, zato što su se izmijenile prilike, ali čitanje ne samo da ga više nije tako

zanosilo nego ga je i zamaralo. Da ne bi besposličario, on je sastavljao detaljni katalog svojih knjiga i lijepio na njih brojeve, i taj mehanički, pipavi posao sada mu se činio interesantnijim od čitanja. Taj jednoliki i pipavi posao nekako je uspavljivao njegove misli, pa ni o čemu nije razmišljao, i vrijeme mu je brzo prolazilo. Čak mu se činilo interesantno da sjedi u kuhinji i da s Darjuškom guli krompire ili da prebire heljdu. Subotom i nedeljom je išao u crkvu. Stojeći pored zida i zatvorivši oči, slušao je pjevanje i razmišljao o svom ocu i materi, o univerzitetu i religiji; osjećao je spokojstvo i neku tugu i, odlazeći iz crkve, žalio je što se služba tako brzo završila.

Dva puta je išao u bolnicu da porazgovara sa Ivanom Dmitričem. Ali oba puta Ivan Dmitrič je bio neobično uzbuđen i ljut; molio je da ga ostavi na miru, jer da mu je već odavno dodijalo jalovo naklapanje, i govorio je da on od prokletih i podlih ljudi za sve svoje muke traži samo jedno - da ga zatvore u samicu. Zar mu čak ni tu želju neće ispuniti? Oba puta, kada se Andrej Jefimič opraštao s njim i zaželio mu lahku noć, on se obrecnuo:

- K vragu!

I Andrej Jefimič sada više nije znao da li da pođe do njega i treći put ili da više ne ide. A želio je da se opet nađe s njim.

Prije je Andrej Jefimič poslije ručka šetkao po sobama i razmišljao, a sada je sve od ručka pa do večernjeg čaja ležao na otomanu i, okrenut naslonu, predavao se beznačajnim mislima, kojih se više nije mogao osloboditi. Bio je uvrijeđen što mu za njegovu više nego dvadesetogodišnju službu nisu dali ni penziju ni jednokratnu novčanu pomoć. Doduše, on se nije pošteno od-nosio prema službi, ali penziju dobijaju svi službenici, bez obzira da li su poštteni ili ne. Sadašnja pravičnost i sastoji se baš u tome da se činovi, ordeni i penzije daju ne za vrline i sposobnosti, nego za službu uopće, bez obzira o kakvoj se službi radi. Zašto bi onda trebalo da samo on predstavlja neki izuzetak? Novaca više nije bilo. Stid ga je bilo da prolazi pored bakalnice i gleda gazdarici u oči. Za pivo je dužan već trideset i dva rublja. I gazdarici Bjelovoj je također dužan. Darjuška polahko prodaje stara odijela i knjige i laže gazdarici da će doktor uskoro dobiti velike pare.

Sada se ljutio na sebe što je na putovanje potrošio ušteđenih hiljadu rubalja. Kako bi mu sada dobro došlo tih hiljadu rubalja! Jedilo ga je i to što ga ljudi ne ostavljaju na miru. Hobotov je smatrao svojim dugom da s vremena na vrijeme posjeti bolesnog kolegu. Sve na njemu je Andreju Jefimiču bilo odvratno: i nje-govo gojazno lice, i njegov mrski snishodljivi ton, i riječ "kolega", pa i njegove visoke čizme, ali najodvratnije mu je bilo to što je on smatrao svojom obavezom da liječi Andreja Jefimiča i što je mislio da ga stvarno liječi. Svaki put mu je donosio po bočicu broma i pilule od raveda.

I Mihail Averjanič je također smatrao svojim dugom da obilazi prijatelja i da ga zabavlja. Svaki put je dolazio praveći se nehajnim, usiljeno se smijao i uvjeravao Andreja Jefimiča kako danas odlično izgleda i kako stvar, hvala Bogu, ide nabolje, a iz toga se moglo zaključiti da on smatra da se njegov prijatelj nalazi u beznađnom stanju. On još nije isplatio svoj varšavski dug, zato je bio utučen i potišten, i zato je nastojao da se smije što glasnije i da priča što smješnije viceve, sada je izgledalo da njegovim vicevima i pričama nema kraja, i već su se pretvorile u napast i za Andreja Jefimiča, a i za njega samog.

Kad bi on došao, Andrej Jefimič bi legao na divan i, okrenut naslonu, slušao ga stisnutih zuba; u njegovoj duši su se stvarale čitave naslage neprijatnog taloga, i poslije svake posjete pri-jatelja, on je osjećao da taj talog sve više raste i kao da mu se već guši približava.

Da bi ugušio ta sitničava osjećanja, on se žurio da misli o tome kako će i on, i Hobotov i Mihail Averjanič, prije ili kasnije umrijeti ne ostavivši u prirodi čak ni najmanji trag. Ako zamis-limo da će nakon milion godina pored Zemljine kugle preletjeti neki duh, on će vidjeti samo ilovaču i gole stijene. Sve će - i kultura i moralni zakon - nestati bez traga i ni od korova ih neće biti. Šta znači nekakav stid od bakalina, pa ništavni Hobotov i nesnosno prijateljstvo s Mihailom Averjaničem? Sve su to glu-posti i trice.

Ali takva rezonovanja više nisu pomagala. Tek što bi zamis-lio Zemaljsku kuglu nakon milion godina, iza gole stijene bi se pojavio Hobotov u svojim visokim čizmama ili usiljeno nasmi-jani Mihail Averjanič, pa je čak čuo i njegov sramežljivi šapat: "Prijatelju moj, varšavski dug ću vam ovih dana vratiti... Si-gurno."

XVI

Jednog dana je Mihail Averjanič došao poslije ručka, upravo kada je Andrej Jefimič ležao na otomanu. Dogodilo se tako da je baš u to vrijeme došao i Hobotov sa svojom bočicom broma. Andrej Jefimič se s mukom digao, sjeo i objema rukama se naslonio na otoman.

- O, danas vam je, dragi moj - počeo je Mihail Averjanič - boja lica mnogo bolja nego jučer. Pa vi ste junačina! Bogami, prava junačina!

- Vrijeme, vrijeme je da ozdravite, kolega - otegnuo je Hobotov zijevajući. - Vjerujem, i vama je već dosadila ta gnja-važa.

- Pa i ozdravićemo! - veselo je dobio Mihail Averjanič.

- Još ćemo sto godina da živimo! Tako je to!

- Stotinu ili ne stotinu, ali svakako još dvadeset - tješio ga je Hobotov. - Ništa, ništa, kolega, nemojte da padate duhom... Nemojte da sumnjate...

- Još ćemo mi pokazati koliko vrijedimo! - zasmijao se Mihail Averjanič i potapšao prijatelja po koljenu. - Još ćemo mi pokazati! Sljedećeg ljeta, akobogda, idemo na Kavkaz, pa ćemo ga svega u sedlu prokrstariti - hop, hop, hop! A s Kavkaza kad se vratimo, lahko se može desiti da i na svadbi zapjevamo.

- Mihail Averjanič lukavo namignu. - Oženićemo mi vas, prijane dragi... oženićemo...

Andrej Jefimič najednom osjeti kako onaj talog poče da ga guši, i srce strašno poče da lupa.

- To je vulgarno! - reče on ustajući naglo i polazeći prema prozoru. - Pa zar vi ne shvatate da govorite banalnosti?

Htio je da produži blago i pristojno, ali i protiv svoje volje najednom steže pesnice i diže ih iznad glave.

- Ostavite me! - prodera se kao van sebe, sav zajapuren i tresući se čitavim tijelom. - Napolje! Obojica napolje, obojica!

Mihail Averjanič i Hobotov ustadoše i blenuše u njega prvo iznenađeno, a onda uplašeno.

- Gubite se obojica! - derao se Andrej Jefimič. - Tupoglavci! Glupani! - Ne treba meni ni tvoje prijateljstvo, ni tvoji lijekovi, tikvane jedan! Gnusoba! Podlost!

Pogledajući zbunjeno jedan u drugog, Hobotov i Mihail Averjanič uzmaknuše prema vratima i izadoše u predsoblje. Andrej Jefimič zgrabi bočicu s bromom i zavilta za njima, i bočica se u paramparčad razbi o prag.

- Tornjajte se do vraga! - doviknu plačnim glasom potrčavši u predsoblje. - Do vraga!

Kada se oslobodio svojih gostiju, tresući se kao u groznici, Andrej Jefimič je legao na otklan i još dugo ponavljao:

- Tupoglavci! Glupani!

Kada se smirio, prvo je pomislio da se sada jadni Mihail Averjanič, vjerovatno, strašno stidi, da mu je teško i da je to sve što se dogodilo užasna stvar. Nikada prije se tako nešto s njim nije dogodilo. Pa gdje su tu bili razum i taktičnost? A gdje razumijevanje stvari i filozofska ravnodušnost?

Od stida i ljutnje na samog sebe, doktor svu noć nije mogao zaspati, a ujutro, oko deset sati, otišao je na poštu i izvinio se upravniku.

- Nećemo spominjati to što se dogodilo - uzdahnuvši, rekao je Mihail Averjanič i snažno mu stegao ruku. - Ko staro spo-mene, oko da mu izbijemo. Ljubavkine! - najednom on viknu glasno da se trgoše svi poštari i posjetioci. - Daj stolicu! A ti pričekaj! - doviknu ženi koja mu je kroz rešetku pružala pre-poručeno pismo. - Zar ne vidiš da sam zauzet? Staro nećemo spominjati - nastavi on nježno, obraćajući se Andreju Jefimiču. - Najljepše vas molim, sjedite, dragi prijatelju.

Trenutak-dva on je šutke trljao svoja koljena, a onda reče:

- Meni ni na kraj pameti nije bilo da se ljutim na vas. Bolest nije prijatelj, ja to razumijem. Vaš jučerašnji napad upla-šio je i mene i doktora, pa smo kasnije dugo razgovarali o vama.

Dragi moj, zašto vi nećete da se ozbiljno pozabavite svojom bolešću? Zar se smije tako? Izvinite za prijateljsku otvorenost - poče šapatom Mihail Averjanič - vi živite u krajnje nepovoljnim uslovima: tjesnoća, prljavština, nema ko da vas dvori, nemate sredstava za liječenje... Dragi moj prijatelju, i ja i doktor vas molimo poslušajte naš savjet: idite u bolnicu! Tamo ćete imati i zdravu hranu, i njegu i liječenje. Jevgenij Fjodorič, iako je moveton (neodgojen, franc. - mauvais ton), on je potkovan stručnjak, i na njega se čovjek može potpuno osloniti. On mi je dao riječ da će se zauzeti za vas.

Andrej Jefimič je bio dimut iskrenim saosjećanjem i suzama, koje najednom zablistaše na obrazima upravnika pošte.

- Poštovani prijatelju, ne vjerujte! - on poče šapatom stavivši ruku na srce. - Ne vjerujte im! To je podvala! Moja bolest se sastoji samo u tome što sam ja za dvadeset godina u čitavom ovom gradu našao jednog pametnog čovjeka, pa i taj je ludak. Nemam ja nikakve bolesti, ja sam prosto zapao u začaran krug iz koga nema izlaza. Meni je potpuno svejedno, ja sam na sve spreman.

- Idite u bolnicu, dragi moj.

- Potpuno mi je svejedno, ako hoćete, i u jamu.

- Dajte mi riječ, prijatelju moj, da ćete u svemu slušati Jevgenija Fjodoriča.

- Pa izvolite, dajem riječ. Ali, ponavljam, poštovani pri-jatelju, ja sam zapao u začaran krug. Sada sve, pa i iskreno saosjećanje mojih prijatelja, vodi samo jednom - mojoj propasti. Ja propadam, i imam hrabrosti da to vidim.

- Prijatelju moj, vi ćete ozdraviti.

- Zašto da o tome govorimo? - reče Andrej Jefimič razdraženo. - Malo je ljudi koji na kraju života ne osjećaju što ja sada osjećam. Kada vam kažu, naprimjer, da vam bubrezi nisu uredu, da imate prošireno srce, pa počnete da se liječite, ili kada vam kažu da ste ludak ili zločinac, to jest, kratko rečeno, kada ljudi najednom počnu da vam poklanjaju pažnju, onda znajte da ste zapali u začaran krug iz koga više nećete izići. Ako budete nastojali da izidete iz njega, vi ćete još više zabludjeti. Predajte se, jer vas više nikakva ljudska upinjanja neće spasiti. Tako se bar meni čini.

U to vrijeme kod rešetke se već tiskala čitava gomila, i da ne bi smetao, Andrej Jefimič se diže i počeo da se oprašta. Mihail Averjanič mu još jednom uze časnu riječ i isprati ga do izlaznih vrata.

Tog istog dana, predveče, u njegovom stanu neočekivano se pojavi Hobotov u kratkoj bundi i visokim čizmama i počeo takvim tonom kao da se jučer ništa nije dogodilo:

- Poslom sam došao kod vas, kolega. Došao sam da vas pozovem - da li biste htjeli sa mnom na konzilijum, a?

Misleći da Hobotov želi da ga malo zabavi u šetnji ili stvarno da mu da prilike da nešto zaradi, Andrej Jefimič se obukao i izišao s njim na ulicu. Bilo mu je drago što mu se ukazala prilika da izgleda jučerašnju krivicu i da se izmiri, pa je osjećao zahvalnost prema Hobotovu, koji, očevito štedeći ga, nije čak ni spominjao jučerašnji dan. Od tog nekulturnog čovjeka jedva se mogla očekivati obazrivost.

- A gdje vam je bolesnik? - upita Andrej Jefimič.

- Kod mene u bolnici. Odavno sam već htio da vam ga pokažem... Vrlo interesantan slučaj.

Ušavši u bolničko dvorište i obišavši glavnu zgradu, uputili su se odjeljenju u kome su se nalazili luđaci. I čitavo dvorište su prešli nekako sve šutke. Kada su ušli u odjeljenje, kao i obično, Nikita skoči i isprsi se.

- Tu je kod jednog bolesnika došlo do komplikacije u plućima - reče poluglasno Hobotov ulazeći s Andrejem Jefimičem u odjeljenje.
- Vi pričekajte ovdje, a ja ću odmah. Idem samo da donesem stetoskop.

I izade.

XVII

Već se smrkavalo. Ivan Dmitrič je ležao u svojoj postelji zagnjurivši lice u jastuk; paraličar je sjedio nepokretno, tiho plakao i micao usnama. Debeli mužik i bivši poštar su spavali. U sobi je vladala tišina.

Andrej Jefimič je sjedio na krevetu Ivana Dmitriča i čekao. Ali tek pola sata kasnije, umjesto Hobotova, u odjeljenje je ušao Nikita držeći u naramku bolnički ogrtač, nekakvo rublje i papuče.

- Izvolite da se oblačite, vaše visoko blagorođe - reče on tiho. - Evo, ovo je vaša posteljica, izvolite ovamo - dodade pokazujući na prazan, očevito, tek donesen krevet. - Ništa, ništa, daće Bog, ozdravićete.

Sada je Andreju Jefimiču sve bilo jasno. Ne rekavši ni riječi, on je prišao krevetu koji mu je pokazao Nikita i sjeo; videći da Nikita stoji i čeka, on se svuče sasvim, i osjeti stid. Zatim obuče bolničku odjeću; gaće su mu bile veoma kratke, košulja dugačka a ogrtač je zaudarao na sušenu ribu.

- Daće Bog, ozdravićete - ponovi Nikita, uze u naramak odjeću Andreja Jefimiča, a zatim izade i zatvori vrata za sobom.

"Svejedno..." razmišljao je Andrej Jefimič stidljivo se umotavajući u ogrtač i osjećajući da u toj novoj odjeći liči na hapšenika.
"Svejedno... Potpuno je isto - i frak, i uniforma i ovaj ogrtač..."

A šta je sa satom? Šta je sa bilježnicom u bočnom džepu? Šta je sa cigaretama? Kuda je Nikita odnio odijelo? Po svojoj prilici, do kraja života neće više obući pantalone, prsluk i čizme. Sve je to nekako čudnovato i čak neshvatljivo u prvom trenutku. Andrej Jefimič je i sada bio uvjeren da između kuće njegove gazdarice Bjelove i paviljona br. 6 nema nikakve razlike i da je sve na ovom svijetu glupost i sujeta nad sjetama, a ipak su mu ruke drhtale, noge se kočile i jeza ga hvatala kad bi pomislio da će Ivan Dmitrič uskoro ustati i vidjeti ga u bolničkom ogrtaču. On se diže, prošetala, pa opet sjede.

Sjedio je tako pola sata - sat, i to mu je strašno dodijalo. Zar se može ovdje živjeti dan, sedmicu, pa čak i čitave godine ovako kako ovi ljudi žive? I, eto, opet je sjeo, opet prošetao i opet sjeo. Može poći i pogledati kroz prozor i opet prošetati duž sobe. A šta onda? Zar da stalno sjedi kao kip i da razmišlja? Ne, vjerovatno, to je nemoguće.

Andrej Jefimič leže, ali odmah ustade, obrisa rukavom hla-dan znoj sa čela. I sada osjeti da mu čitavo lice počeo zaudarati na suhu ribu. Opet počeo da šeta.

- To je neki nesporazum... - promrsi šireći ruke u nedou-mici. - Moramo se objasniti, to je neki nesporazum...

Upravo u tom trenutku probudi se Ivan Dmitrič. On sjede i podnimi se. Pljunu, a onda lijeno pogleda doktora i izgledalo je da u prvom trenutku ništa nije razumio, ali uskoro njegovo sanjivo lice postade pakosno i podrugljivo.

- Aha, golubiću, i vas su ovamo strpali! - škiljeći jednim okom, otegnu on promuklim i bunovnim glasom. - Baš mi je milo. Ranije ste vi iz ljudi pili krv, a sada će iz vas da piju. Odlično!

- To je neki nesporazum - odgovori Andrej Jefimič uplašen riječima Ivana Dmitriča, a onda sleže ramenima i ponovi: - Nesporazum neki!

Ivan Dmitrič opet pljunu, leže i poče da gunda:

- Prokleti život! I što je najgore i najžalosnije, on se neće završiti nekom nagradom za muke, nekom opernom apoteozom, nego - smrću. Doći će bolničari, pa će za noge i za ruke odvući mrtvacu u podrum. Br! Ali ništa... Zato će na onom svijetu za nas biti praznik... S onog svijeta ću dolaziti kao privedenje i plašiti ove gadove. Ja ću njih do sijede kose dovesti.

Vratio se Mojsejka. Čim ugleda doktora, ispruži ruku:

- Daj kopječku!

XVIII

Andrej Jefimič pride prozoru i pogleda u polje. Napolju je već bio mrak, a na horizontu, s desne strane, pojavljivao se mjesec, hladan i tamnocrven. Nedaleko od bolničke ograde, sve-ga jedno sto hvati daleko, vidjela se visoka bijela zgrada ogra-đena kamenim zidom. To je bila tamnica.

"To je ta stvarnost!" pomisli Andrej Jefimič i obuze ga strah.

Stravično su djelovali i mjesec, i tamnica, i ekseri na ogradi i daleki plamen iz fabrike za preradu kostiju. Čuvši za leđima nečiji uzdah, Andrej Jefimič se okrenu i ugleda čovjeka sa sjaj-nim zvijezdama i ordenjem na grudima. Taj čovjek se smiješio i lukavo namigivao. I to mu se učini jezivo.

Andrej Jefimič je uvjeravao samog sebe da ni mjesec ni tamnica ne predstavljaju ništa naročito, da i psihički zdravi ljudi nose ordene i da će to sve vremenom istrnuti i pretvoriti se u ilovaču, ali najednom ga obuze očajanje, i on objema rukama zgrabi rešetku i svom snagom poče da je drma. Ali rešetka je bila isuviše čvrsta.

Zatim, da mu ne bi bilo tako strašno, on pride postelji Ivana Dmitriča i sjede.

- Pao sam duhom, dragi moj - progunda drhteći i brišući hladan znoj. - Pao sam duhom.

- A vi malo pofilozofirajte - podrugljivo otegnu Ivan Dmitrič.

- Bože moj, Bože moj... Da, da... Vi ste mi jednom iz-voljeli reći da u Rusiji nema filozofije, ali da filozofiraju svi, pa čak i svaka sitnarija. Ali od filozofiranja te sitnarije nema nikakve štete - Andrej Jefimič reče takvim tonom kao da je htio da zaplače i da rastuži. - Pa našto onda, dragi moj, taj vaš zlradi smijeh? I zašto da ne filozofira ta sitnarija kad nije zadovoljna? Za pametnog, obrazovanog, ponosnog i slobodoljubivog čovjeka, slici i prilici Božijoj, nema drugog izlaza nego da bude ljekar u prljavoj i zaostaloj palanci i da čitav život posluje sa kupicama, pihavicama i oblogama od slačice! Šarlatanstvo, ograničenost i prostakluk! O, Bože moj!

- Vi gluposti trućate. Ako vam je bilo odvratno da radite kao ljekar, zašto niste u ministre otišli?

- Nikuda, nikuda se ne može. Slabi smo mi, dragi... Bio sam hladnokrvan, bodro i zdravo sam rezonovao, ali trebalo je samo da dođem u grubi dodir sa životom, i ja sam pao duhom... nastupila je prostracija (prostracija - krajnja iznemoglost (lat.). Prim. prev.) ... Slabi smo mi, ništavni... Pa i vi, dragi moj. Vi ste pametni, plemeniti, s materinim mlijekom ste usisali plemenite sklonosti, ali tek što ste stupili u život, vi ste se umorili i razboljeli... Slabotinja smo mi, slabotinja!

I

Osim straha i osjećanja uvrede, još od početka večeri Andreja Jefimiča je stalno nešto mučilo, i tek sada je shvatio da je osjećao potrebu za pivom i pušenjem.

- Ja ću malo izići, dragi moj - reče on. - Reći ću im da upale svjetlost... Ne mogu ja ovako... nisam u stanju...

Andrej Jefimič poče vratima i otvori ih, ali Nikita odmah skoči i prepriječi mu put.

- Kuda ćete? Ne može, ne može! Vrijeme je da se spava!

- Ali samo trenutak, po dvorištu da prošetaš! - zgranu se Andrej Jefimič.

- Ne može, ne može, takva je naredba. Sami znate. Nikita zalupi vratima i poduprije ih ledima.

- Ali ako ja izađem odavde, kakva će od toga biti šteta? - upita Andrej Jefimič sliježući ramenima. - Ne razumijem! Ni-kita, ja moram da izađem! - reče drhtavim glasom. - Potrebno mi je!

- Nemojte da pravite nered, ne valja to! - poučno otegnu Nikita.

- Dodavola, šta je to! - najednom se prodera Ivan Dmitrič i skoči. - Kakvo on ima pravo da ne pušta? Ko je njih ovlastio da nas drže ovdje? Meni se čini, u zakonu je jasno rečeno da niko ne može biti lišen slobode bez sudske presude! To je nasilje! Tiranija!

- Naravno, tiranija! - dočeka Andrej Jefimič ohrabren vi-kom Ivana Dmitriča. - Potrebno mi je, moram da izađem. On nema prava! Pusti kad ti kažem!

- Čuješ li blesava marvo? - proguli se Ivan Dmitrič i zalupa šakom u vrata. - Otvori, razvaliću vrata! Živoderu jedan!

- Otvori! - povika Andrej Jefimič tresući se čitavim ti-jelom. - Ja zahtijevam!

- Kaži još nešto! - odgovori Nikita iza vrata. - Kaži!

- Idi bar i pozovi ovamo Jevgenija Fjodoriča! Reci da ga molim da dođe... samo na trenutak!

- Sutra će on i sam doći.

- Nikada nas oni neće pustiti! - nastavljao je Ivan Dmitrič. - Do truhljenja će nas dovesti! O, Gospode, zar zaista na tom svijetu nema pakla i zar će ovi nitkovi ostati nekažnjeni? Pa gdje je onda pravda? Otvori, nitkove, ja se gušim! - sad zakrešta i navali na vrata. - Razmoždiću sebi glavu! Ubice!

Nikita naglo otvori vrata, pa objema rukama i koljenom grubo odgurnu Andreja Jefimiča, a onda zamahnu i udari ga pesnicom po licu. Andreju Jefimiču se činilo da ga je ogroman slan talas zapljusnuo preko glave i povukao krevet. I zaista, u ustima je osjećao nešto slano - po svoj prilici, iz zuba je potekla krv. I kao da je htio da ispliva, on je zamlatarao rukama i uhvatio se za nečiji krevet, i u tom trenutku je osjetio kako ga je Nikita dvaput udario u leđa.

Sada se začu dreka Ivana Dmitriča. Biće da je i njega tukao.

A onda je nastala tišina. Blijeda mjesečeva svjetlost se pro-bijala kroz rešetke, i po podu se pružala sjenka koja je ličila na mrežu. Jeza ga je obuzimala, i Andrej Jefimič leže i poče zadr-žavati dah. S užasom je očekivao da će ga opet početi tući. Osjećao se kao da je neko uzeo srp, zabo ga u njega i nekoliko puta ga okrenuo u njegovim grudima i crijevima. Od bola je zagrizao jastuk i stisnuo zube, i najednom u njegovoj glavi, usred haosa, jasno sinu strašna i neizdrživa misao da su isti takav bol već godinama, iz dana u dan, morali trpjeti ovi ljudi koji sada na mjesečini izgledaju kao crne sjenke. Kako se to moglo do-goditi da on u toku više od dvadeset godina nije znao i nije htio da zna za to? On nije znao, pojma nije imao o bolu, pa, prema tome, nije ni kriv, ali savjest, isto tako nepopustljiva i svirepa kao i Nikita, primorala ga je da se sledi od glave do pete. On najednom skoči, htjede da zaurla iz sve snage i da potrči da što prije ubije Nikitu, zatim Hobotova, pa nadzornika i ljekarskog pomoćnika, a onda i sebe, ali iz grla mu ne izađe ni zvuk, a i noge mu otkazaše poslušnost. Zadišuci se, on zgrabi na grudima ogrtač i košulju, razdera ih i onesviješten pade na krevet.

XIX

Sljedećeg jutra boljela ga je glava, brujalo mu je u ušima i u čitavom tijelu je osjećao malaksalost. Nije ga bilo stid da se sjeća svoje jučerašnje slabosti. Da, jučer je bio malodušan, čak i mjeseca se bojao, iskreno je iskazivao svoja osjećanja i misli o kojima ranije nije pojma imao. Naprimjer, misli o filozofiranju nezadovoljne sitnarije. Ali sada mu je bilo potpuno svejedno.

On nije ni jeo ni pio, ležao je nepomično i stalno šutio.

"Potpuno mi je svejedno", mislio je kad su mu postavljali pitanja. - "Neću da odgovaram... Potpuno mi je svejedno."

Poslije ručka je došao Mihail Averjanič i donio mu paketić čaja i funtu marmelade. I Darjuška je dolazila i čitav sat stajala kraj njegovog kreveta s izrazom prigušene tuge na licu. Posjetio ga je i doktor Hobotov. On mu je donio bočicu broma i naredio Nikiti da nečim okadi to odjeljenje.

Predveče je Andrej Jefimič umro od apopleksičkog udara. U početku je osjećao užasnu groznicu i gađenje; činilo mu se da nešto odvratno prodire kroz čitavo tijelo, pa čak i u prste, a onda je pošlo od želuca prema glavi i zalilo mu i oči i uši. Andrej Jefimič je shvatio da mu je došao kraj, i sada se sjetio da Ivan Dmitrič, Mihail Averjanič i milioni ljudi vjeruju u besmrtnost. A šta ako ona zbilja postoji? Ali on nije želio besmrtnost, i samo jedan trenutak je mislio o njoj. Stado jelena, neobično lijepih i vitkih, o kojima je juče čitao, promače pored njega; a onda ona žena pruži preporučeno pismo... Nešto reče Mihail Averjanič. A onda sve iščeže, i Andrej Jefimič zaspa zauvijek.

Došli su bolničari, uzeli ga za ruke i za noge i odnijeli u kapelu. Tamo je on ležao otvorenih očiju i mjesec ga je cijele noći obasjavao. Ujutro je došao Sergej Sergejič, pobožno se pomolio pred raspećem i svom bivšem šefu zatvorio oči.

Sutradan su sahranili Andreja Jefimiča. Na sahrani su bili samo Mihail Averjanič i Darjuška.

KAMELEON

Preko tržnice ide policijski nadzornik Mahnitov u novom šinjelu i sa zavežljajem u ruci. Za njim korača riđi policajac i nosi rešeto puno zaplijenjenog ogroзда. Svuda je tišina... Na tržnici ni žive duše... Potišteno, kao gladne ralje, na ovaj svijet Božiji zinula su vrata na dućanima i birtijama, ali pored njih nema čak ni prosjaka.

- Ujeda se, prokleta bilo! - najednom začu Mahnitov. - Ljudi, držite ga! Ne smije se više ujedati! Držite ga! A... a!

Sada se začu i pseća skika. Kada se Mahnitov okrenu, ugleda kako iz drvare trgovca Pticina, sve ogledajući se, na tri noge bježi pseto, a za njim trči čovjek u uštirkanoj cicanoj košulji i raskopčanom prsluku. Trčeći tako, sav izdužen naprijed, čovjek najednom pade - i uhvati pseto za zadnje noge. Sada se ponovo razliježe pseća skika i povik "Držite ga!" Iz dućana počеше da se pomaljaju bunovna lica, i ubrzo se pred drvarom, kao da je iz zemlje izrasla, stvori čitava gomila svjetine.

- Izgleda neki nered, vaše blagorođe! - reče policajac.

Mahnitov se okrenu polulijevo i zakorača prema gomili. Ugleda kako pomenuti čovjek stoji u raskopčanom prsluku i, podigavši desnu ruku, pokazuje gomili krvav prst. Na njegovom polupijanom licu kao da je napisano: "Platićeš ti meni, poganijo prokleta", a i sam prst je izgledao kao neki znamen pobjede. U tom čovjeku Mahnitov prepozna zlatara Roktina. U sredini gomile, raskrečivši prednje noge, i drhteći čitavim tijelom, čuči i sam vinovnik skandala - bijel, mlad hrt, šiljate njuške i sa žutom pjegom na ledima. U njegovim suzrim očima treperi izraz tuge i strave.

- Šta je to ovdje? - pita Mahnitov probijajući se u gomilu.

- Zašto je to? Zašto ti je taj prst...? Ko je vikao?

- Znate, vaše blagorođe, idem ja sa Mitrijem Mitričem, nikog ne diram... - počе Roktin kašljucajući u ruku -... radi drva - i najednom ova poganija, onako, iz čista mira, zgrabi me za prst... Izvinite, ali ja sam poslovan čovjek... Ja radim sa sličnim stvarima. Zato da mi se plati odšteta, jer ja ovim prstom, po svoj prilici, i čitavu sedmicu dana neću moći ni da maknem... Pa ni zakon, vaše blagorođe, ne dozvoljava da čovjeka ujeda džukela. Ako će svako da ujeda, onda je bolje da i ne živimo na ovom svijetu.

- Hm! Dobro... - strogo počе Mahnitov kašljucajući i nabirući obrve. - Dobro... A čije je pseto? Neću ja to tek tako ostaviti. Naučiću ja vas kako se čuvaju psi! Vrijeme je već da se obrati pažnja na tu gospodu što neće da se pokorava nared-bama vlasti! Kada plati globu, onda će taj gad vidjeti šta je to pseto i slične četveronoge lualice! Ja ću njemu pokazati u kojoj se vodi sir siri!... Jeldirine - okrenu se nadzornik policajcu - da doznaš čije je to pseto i da sastaviš zapisnik! A pseto - ubiti. Odmah! Mora da je bijesno... Pitam vas - čije je ovo pseto?

- Meni se čini generala Žigalova! - javi se neko iz gomile.

- Generala Žigalova? - Hm!... Jeldirine, skinder s mene kaput... Užas kakva je sparina! Mora da je pred kišu... samo jedno ja nikako ne razumijem: kako je ono moglo da te ujede?

- Mahnitov se okrenuo Roktinu. - Zar je ono moglo da dohvati do prsta? Psetance ovako malo, a ti, pogledaj samo, kolika si ljudeskara! Po svoj prilici, to si ti nekim ekserčićem prst ogrebao a onda ti palo na um da podvaljuješ. Pa ti si već... he, poznata sorta! Znam ja vas, lopuže jedne!

- On mu, vaše blagorode, onako, radi šege, u njušku cigaru, a ono ga, ne budi lijeno, i ščepalo... Spadalo, vaše blagorode!
- Lažeš, ćoravko! Kad nisi vidio, zašto lažeš? Njihovo bla-gorode je pametan čovjek i odmah vidi ko laže, a ko pošteno i kao pred Bogom... A ako lažem, neka mi sud sudi. Tamo je sve u zakonu rečeno... Sada smo svi jednaki... I, ako hoćeš da znaš, i sam imam brata u žandarima...
- Bez raspravljanja!
- Nije, nije to generalovo... - dubokomisleno primijećuje policajac. - General ne drži takve pse. U njega su većinom ptičari...
- Znaš sigurno?
- Sigurno, vaše blagorode...
- Pa i ja to znam. General drži samo skupocjene i rasne pse, a ovo je... đavo bi ga znao šta je! Ni dlake, ni nekog izgleda... nakaza jedna i ništa više... Ko će još da drži takvog psa?! Gdje vam je pamet? Da se takvo pseto nađe u Peterburgu ili Moskvi, znate li vi šta bi bilo? Tamo ni u zakon ne bi po-gledali, a već bi ga smakli! Ti si, Roktine, nastradao, i nemoj da to ostaviš tek tako... Treba ih naučiti pameti! - Vrijeme je već...
- A možda je baš generalovo! - naglas misli policajac. - Na njušci mu ništa ne piše... Onomadne sam u njegovom dvo-rištu vidio baš ovakvo pseto.
- Sigurno da je generalsko! - ču se glas iz gomile.
- Hm!... Dede, brate Jeldirine, nabaci mi taj kaput na le-đa... Vjetar nekakav počeo... Groznica me drmusa. Odvedi ga generalu, pa tamo upitaj. Reci da sam ga ja našao i poslao... I reci da ga više ne puštaju na ulicu... Možda je to neko skupocjeno pseto, a ako mu svaka svinja bude gurala cigaru u njušku, lahko se može dogoditi da se pseto unakazi. Pas ti je nježno stvorenje... A ti, zvekane jedan, spusti tu ruku! Šta tu ističeš taj svoj blesavi prst! Sam si kriv...
- Eno, generalov kuhar ide, njega ćemo pitati... Hej, Prohore! Dragoviću, hodider ovamo! Pogledaj... je li ovo vaše pseto?
- Glupost! Nikada mi takvo nešto nismo držali!
- A šta ima tu i da se raspituje - dočeka Mahnitov. - Pa to je pas lualica! O čemu tu da se raspravlja... kad vam ja kažem da je to pas lualica, znači - lualica... Ubiti, i gotova stvar.
- To nije naše - nastavi Prohor. - To je generalovog burazera što je skoro došao. Naš gospodin nije ljubitelj hrtova. A njegov burazer voli...
- Ma zar je njegov bratac došao? Vladimir Ivanič? - pita Mahnitov i čitavo mu se lice pretvara u osmijeh nježnosti. - Ah, Gospode Bože! A ja ni pojma nisam imao. U goste stigao, a?
- U goste...
- Ah, Gospode Bože... Poželio brata... A ja ni pojma nisam imao! Pa to je njihovo psetance, a? E, baš mije drago... Uzmi, povedi ga... Lijepo psetance... Tako je živahno... Za prst ovoga zgrabilo! Ha-ha-ha... no, šta tu drhtiš? Rrr... Rr... Ljuti se, vragolanče jedno... cuko jedan...
- Prohor zovnu psa i krenu s njim od drvare... A gomila počeo da se smije Roktinu.
- Platićeš ti to meni! - prijeteći mu Mahnitov i, zakopčavajući šinjel, nastavlja svoj obilazak tržnice.

DUŠICA

Oljenka, kći Plemjanikova, penzionisanog činovnika osme klase, sjedila je zamišljena na terasi pred kućom. Bila je vrućina, muhe su nasrtljivo dosađivale, a ona se radovala pri pomisli da će uskoro nastupiti večer. S istoka su se približavali crni oblaci i s te strane se s vremena na vrijeme osjećao vlažan povjetarac.

Gledajući u nebo, na sredini dvorišta je stajao Kukin, kaza-lišni poduzetnik i vlasnik zabavnog parka "Tivoli", koji stanuje u tom istom dvorištu, u desnom krilu zgrade.

- Opet! - gundao je očajnički. - Opet će kiša! Svaki dan kiša, svaki dan kiša - kao za inat! Pa to je propast! To je katas-trofa! Svaki dan strašni gubici!

On pljesnu rukama i produži obraćajući se Oljenki:

- Eto vam, Olga Semjonovna, kakav je naš život. Prosto da zakukaš! Radiš, trudiš se, mučiš se, po čitave noći ne spavaš, sve misliš kako bi bilo bolje - i šta? S jedne strane - publika, neprosvijećena, divlja. Dajem joj najbolju operetu, čarobnu stvar, izvanredne kupletiste, ali zar to njoj treba? Zar se ona u tome nešto razumije? Njoj su potrebne lakrdije! Daj ti njoj neki pro-stakluk! S druge strane - pogledajte ovo vrijeme. Gotovo svaku večer kiša. Kako je počela desetog maja, nije prestala čitav maj i čitav juni, prosto užas! Publika ne ide, a zar ja ne plaćam zakupninu? Zar ne plaćam glumce?

Sljedećeg dana predvečer opet su se približavali crni oblaci, i Kukin je govorio s histeričnim kikutom:

- Pa šta? Neka! Neka poplavi čitav park, pa i mene samoga! Dabogda nemao sreće ni na ovom ni na onom svijetu! Neka me glumci tuže sudu! Šta je za mene sud? Neka me pošalje na robiju u Sibir! Neka me pošalje na gubilište! Ha-ha-ha!

I dan kasnije opet isto...

Oljenka je slušala Kukina šutke i ozbiljno i događalo se da su joj suze navirale na oči. Na kraju krajeva, nju je dirnula Kukinova nesreća, i ona se u njega zaljubila. On je bio omalen, mršav, žutog lica i začesljanih zalizaka, govorio je slabim tenorom, a kada je govorio, krivio je usta; na njegovom licu uvijek se vidio izraz oćavanja, ali je ipak izazvao njeno pravo, duboko osjećanje. Ona je uvijek nekoga voljela i nije mogla bez toga. Ranije je voljela svog tatu, koji je sada, teško dišući u svojoj naslonjači, bolovao u tamnoj sobi. Voljela je i svoju tetku, koja je ponekad, jednom u dvije godine, dolazila iz Brjanska. A još ranije, dok je učila u gimnaziji, voljela je svog profesora francuskog jezika. To je bila tiha, dobrodušna djevojka, bolećiva srca, s krotkim i nježnim pogledom i veoma dobrog zdravlja. Gledajući u njene pune rumene obraze, u mehki bijeli vrat s mrkim mladežom i dobroćudan, naivan osmijeh što se pojavljuje na njenom licu kad je slušala nešto prijamo, muškarci su mislili: "Da, zgodna je..." - pa su se i oni smiješili, a gošće se nisu mogle suzdržati da je iznenada, usred razgovora, ne uhvate za ruku i uskliknu od zadovoljstva:

- Dušice!

Kuća u kojoj je od rođenja živjela i koja joj je oporukom bila ostavljena nalazila se na kraju grada, u Ciganskoj mahali, u blizini parka "Tivoli". Od večeri pa do kasne noći ona je slušala kako u parku svira muzika i kako trešte rakete, i činilo joj se da to Kukin ratuje sa svojom sudbinom i na juriš osvaja svog glavnog neprijatelja - ravnodušnu publiku. Njeno srce je slatko zamiralo i nikako joj se nije spavalo, a kada se on uzoru vraćao kući, ona bi iz svoje spavaće sobe tiho pokucala u prozor i, pokazujući mu kroz zavjese samo lice i jedno rame, umiljato se smiješila...

On ju je zaprosio i oni su se vjenčali. A kada je kako treba vidio njen vrat i puna zdrava ramena, pljesnuo je rukama i uskliknuo:

- Dušice!

On je bio sretan, ali pošto je na dan svadbe i čitavu noć padala kiša, s njegovog lica nije nestajao izraz oćavanja.

Poslije svadbe živjeli su dobro. Ona je sjedila na kasi, pazila na red u parku, zapisivala rashode, izdavala platu, i njeni rumeni obrazi, njen dražesni, naivni i sličan bljesku osmijeh svjetlucao je čas kroz prozorče na kasi, čas za kulisama, čas u bifeu. I već je govorila svojim poznicima: što je najljepše, najvažnije i najpotrebnije na svijetu - to je pozorište, doživjeti istinsko uživa-nje, postati obrazovan i human može se samo - u pozorištu.

- Ali zar to publika razumije? - tužila se ona. - Njoj su potrebne lakrdije! Jučer smo davali "Faust naopačke", i gotovo sve lože su bile prazne, a da smo Vanječka i ja davali neku lakrdiju, vjerujte mi, pozorište bi bilo dupkom puno. Sutra Va-nječka i ja dajemo "Orfeja u paklu", dodite.

I sve što je Kukin govorio o pozorištu i glumcima, to je i ona ponavljala. Isto tako kao i on, i ona je prezirala publiku zbog njene ravnodušnosti prema umjetnosti i zbog neprosvijećenosti. Na probama se uplitala, popravljala glumce i pazila na ponašanje muzikanata, a kada bi u lokalnom listu nepovoljno pisali o pozorištu, plakala je i išla li redakciju da se objašnjava.

Glumci su je voljeli i zvali "Vanječka i ja" i "Dušica". Ona ih je žalila i davala im male zajmove, a kad bi se dogodilo da je neko prevari, kradom je plakala, ali se mužu nije žalila.

I zimu su preživjeli dobro. Iznajmili su gradsko pozorište na čitavu zimu i izdavali ga kraće vrijeme čas nekoj ukrajinskoj trupi, čas mađioničaru, čas mjesnim diletantima. Oljenka se go-jila i sva sijala od zadovoljstva, a Kukin slabio i žutio i žalio se na strahovite gubitke, iako su mu poslovi čitavu zimu dobro išli. Noću je kašljao, a ona mu je davala da pije čaj od maline i lipe, trljala ga kolonjskom vodom i zavijala u svoje mehke šalove.

- Kako si mi dobar! - govorila je potpuno iskreno, gladeći ga po kosi. - Kako si mi lijep!

O velikom postu on je otputovao u Moskvu da sastavi trupu, a ona bez njega nije mogla da spava, stalno je sjedila kod prozora i gledala zvijezde. I tada je sebe upoređivala sa kokoškama koje, također, po čitavu noć ne spavaju i osjećaju uznemirenost kada u

kokošinju nema pijetla. Kukin se zadržao u Moskvi i pisao da će se vratiti o Vaskrsu, i u pismima je već naređivao šta treba da se uradi u pogledu "Tivolija". Ali uoči strašnog ponedjeljka, kasno uvečer, najednom se začula zlokobna lupna na kapiji; neko je udario u vrata kao u bure: bum! bum! bum! Gacajući preko lokvi, sanjiva kuharica je potrčala da otvori.

- Otvorite, molim! - dovukao je neko iza kapije muklim basom. - Imate telegram!

Oljenka je i ranije dobivala telegrame od muža, ali sada, ni sama nije znala zašto, najednom je obamrla. Drhtavim rukama otvori telegram i pročita sljedeće:

"Ivan Petrovič je danas naprasno umro parvo čekamo uputstva hahrana utorak."

Tačno je tako bilo otkucano u telegramu "hahrana" i još neka nerazumljiva riječ "parvo"; telegram je potpisao reditelj operetne trupe.

- Golubiću moj! - zaridala je Oljenka. - Mili moj Vanječka, golubiću moj! Zašto sam se sreła s tobom? Zašto sam te upozнала i zavoljela? Kome si ostavio svoju jadnu Oljenku, svoju sirotu, svoju nesretnicu?...

Kukina su sahranili u utorak u Moskvi, na Vaganjkovu; Oljenka se vratila u srijedu i čim je ušla u kuću, pala je na postelju i zaridala tako da se čulo na ulicu i u susjednim dvo-rištima.

- Dušica! - govore su susjetke krsteći se. - Majko moja, kako samo tuguje Dušica Olga Semjonovna!

Tri mjeseca kasnije, žalosna i u dubokoj tuzi, Oljenka se jednog dana vraćala iz crkve. I valjda je slučaj tako htio, pored nje se iz crkve vraćao jedan od njenih susjeda, Vasilije Andrejič Pustovalov, upravnik građevinskog stovarišta trgovca Babakajeva. On je bio u slamnatom šeširu i bijelom prsluku sa zlatnim lancem, i više je ličio na spahiju nego na trgovca.

- Olga Semjonovna, svaka stvar ima svoj red - rekao je on dostojanstvenim i saosjećajnim glasom - i ako neko od naših bliskih umre, znači da je to bila volja Božija, i u tom slučaju mi smo dužni da se ne zaboravljamo i da nesreću svoju pokorno podnosimo.

Doprativši Oljenku do kapije, on se s njom oprostio i pošao dalje. Poslije toga u njenim ušima je čitav dan zvučao njegov dostojanstveni glas, i čim bi zatvorila oči, pred njom se pojavljuje njegova crna brada. Veoma joj se dopao. I, po svoj prilici, i ona je na njega ostavila utisak, jer samo malo kasnije došla joj je na kafu jedna postarija, malo poznata, gospoda, koja je, čim je sjela za sto, počela o Pustovalovu; govorila je kako je on dobar i solidan čovjek i kako bi za njega sa zadovoljstvom pošla svaka udavača. Tri dana kasnije posjetio je i sam Pustovalov. Nije dugo sjedio, svega desetak minuta, i govorio je malo, ali ga je Oljenka zavoljela, tako zavoljela da čitavu noć nije spavala i mučila se kao u groznici, a ujutro je poslala po onu stariju gospodu. Uskoro je bila isprošena, a zatim je bila i svadba.

Sklopivši brak, Pustovalov i Oljenka su dobro živjeli. On je obično do ručka sjedio u svom građevinskom stovarištu, a onda je odlazio s poslom, i Oljenka ga je zamijenjivala, i sve do večeri sjedila u kancelariji i tamo pisala račune i izdavala robu.

- Sada je građa svake godine skuplja za dvadeset procenata - govorila je mušterijama i poznanicima. - Morate razumjeti, prije smo kupovali domaću građu, a sada Vasečka svake godine mora da ide po građu čak u mogiljevsku guberniju. A kolika je samo tarifa! - govorila je i od užasa obuhvatala oba obraza. - Kolika je samo tarifa!

Njoj se činilo da je već odavno počela da trguje građom, da je građa ono što je najvažnije i najpotrebnije u životu, i nešto blisko i dirljivo je zvučalo u riječima: greda, oblica, šindra, letva, trenica, okorak, brvina. Noću, kad bi spavala, sanjala je čitave gomile trenica i okoraka, beskrajne redove kola koja voze građu nekud daleko van grada; sanjala je kako čitav puk debelih, dva-naest aršina dugačkih brvana uspravno maršira u njihovo stovarište, kako se brvna, grede i okorci sudaraju i uz potmulo zvuk suhog drveta padaju i opet se dižu i gomilaju jedno na drugo. Tada bi Oljenka vrisnula u snu, a Pustovalov bi joj nježno govorio:

- Oljenka, šta ti je, draga moja? Prekrsti se!

Što je mislio njen muž, to je mislila i ona. Ako je on mislio da je u sobi vruće ili da su poslovi utihli, to je mislila i ona. Njen muž nije volio nikakvog zabavljanja, i praznikom je sjedio kod kuće, pa je i ona sjedila.

- Stalno ste kod kuće ili u kancelariji - govorili su joj poznanici. - Dušice, trebalo bi da odete u pozorište ili cirkus.

- Vasečka i ja nemamo vremena za pozorište - odgovarala je ona dostojanstveno. - Mi smo poslovni ljudi, nama nije do tričarija. Kakvo je još dobro u tim pozorištima?

Subotom su Pustovalov i ona išli na večernju, a praznikom na ranu liturgiju i, vraćajući se iz crkve, išli su jedno pored drugog ozarenog lica; od njih se širio prijatan miris, a i njena svilen haljina isto tako je prijatno šuštalala. Kod kuće su pili čaj s kolačem i raznim slatkom, a zatim su jeli pirog. Savki dan u podne u dvorištu i pred kapijom se osjećao prijatan miris boršča i pečene ovčetine ili patke, a u posne dane - ribe, i čovjek nije mogao proći pored kapije a da mu se ne prohtije jesti. U kancelariji je stalno vrio samovar, i mušterije su čašćavali čajem i s devrecima. Jednom sedmično su supruzi išli u banju, i otuda se vraćali oboje crveni i jedno pored drugog.

- Pa, eto, Bogu hvala, lijepo živimo - govorila je Oljenka svojim poznanicima. - Neka Bog da svakome da živi kao što živimo Vasečka i ja.

Kada bi Pustovalov odlazio u mogiljevsku guberniju po gra-đu, mnogo je tugovala, čitave noći nije spavala i samo je plakala. Ponekad bi joj uvečer došao mladi pukovski veterinar Smirnjin, koji je stanovao kod nje u desnom krilu zgrade. On joj je nešto pričao ili igrao s njom karata, i to ju je zabavljalo. Naročito je interesovalo pričanje iz njegovog ličnog porodičnog života. Bio je oženjen i imao je sina, ali se zbog ženine nevjere razveo, i sad ju je mrzio i slao joj mjesečno četrdeset rubalja za izdržavanje sina. Slušajući o tome, Oljenka je uzdisala, klimala glavom i žalila tog nesretnika.

- Pa nek vam je Bog na pomoći - govorila je praštajući se s njim i prateći ga sa svijećom do stepenica. - Hvala vam što ste se dosadivali sa mnom, dao vam Bog zdravlja i presveta Bogorodica...

Oponašajući muža, ona se uvijek izražavala tako dostojan-stveno i razborito; kada se veterinar već gubio dalje iza vrata, ona mu je dovikivala:

- Znate. Vladimire Platoniču, dobro bi bilo da se vi pomirite sa svojom ženom. Makar zbog sina, trebalo bi da joj oprostite!... Po svojoj prilici, dječak to sve razumije.

A kad bi se Pustovalov vratio, ona bi mu poluglasno pričala o veterinaru i njegovom nesretnom porodičnom životu, i tada bi oboje uzdisati, klimali glavom i govorili o dječaku koji, po svojoj prilici, tuguje za ocem. Zatim bi, po nekom čudnom toku misli, oboje stali pred ikone, klanjali se do zemlje i molili da ih Bog djecom nadari.

I tako su Pustovalovi, tiho i spokojno, preživjeli šest godina u ljubavi i punoj slozi. Ali jednog zimskog dana Vasilije Andrejič se u skladištu napio vrućeg čaja, izišao bez kape da izda gradu, prehladio se i razbolio. Liječili su ga najbolji ljekari, ali je bolest pobijedila, i on je umro proležavši četiri mjeseca. Tako je Oljenka opet obudovjela.

- Kome si me ostavio, golubiću moj? - ridala je poslije sahrane. - Kako ću živjeti bez tebe, jedna i nesretna? Dobri ljudi, sažalite se na mene, sinju kukavicu...

Ona je sada izlazila sva u crnini i zauvijek se odrekla šešira i rukavica, izlazila je rijetko, samo u crkvu ili mužu na grob, i živjela kod kuće kao neka monahinja. Tek kada je prošlo šest mjeseci, skinula je flor i počela otvarati kapke na prozorima. Ponekad bi je sada vidjeli kako ujutro sa svojom kuharicom ide na pijacu po namirnice, ali kako je ona živjela kod kuće i šta je tamo, moglo se samo nagađati. A ljudi su, naprimjer, nagađali po tome što su vidjeli da ona u svojoj baščici pije čaj s veterinarom, a on joj naglas čita novine, pa i po tome što je prilikom susreta s jednom poznanicom u pošti rekla:

- U našem gradu nema odgovarajućeg veterinarskog nadzora, i zbog toga je tako mnogo bolesti. Stalno se čuje kako se ljudi razbolijevaju od mlijeka i zaražavaju od konja i krava. O zdravlju domaćih životinja, zapravo, trebalo bi se brinuti isto tako kao i o zdravlju ljudi.

Ponavljala je veterinarove misli i sada je o svemu imala isto mišljenje kao i on. Bilo je jasno da ni godinu dana nije mogla proživjeti bez privrženosti i da je novu sreću našla u desnom krilu svoje kuće. Drugu bi osuđivali za takav postupak, ali o Oljenki niko nije mogao pomisliti ništa hrđavo, jer u njenom životu sve je bilo tako razumljivo. Ni ona ni veterinar nikome nisu govorili o promjeni koja se desila u njihovim odnosima i nastojali su da to sakriju, ali im nije pošlo za rukom, jer u Oljenke nije moglo da bude nikakve tajne. Kada su mu dolazili gosti, njegovi drugovi iz puka, ona bi, nalivajući im čaj ili servirajući večeru, počinjala razgovor o kugi rogatke stoke, o slinavki i gradskim klaonicama, a on se strašno nervirao, a kad bi otišli gosti, on bi je uhvatio za ruku i siktao od ljutine:

- Pa ja sam te molio da ne govoriš o stvarima koje ne razumiješ! Kada mi, veterinari, razgovaramo, molim te, nemoj da se miješaš. Na koncu konca, to je i dosadno!

A ona bi ga pogledala začuđeno i zabrinuto, pa bi upitala:

- Voloda, pa o čemu onda da razgovaram?

I sa suzama u očima bi ga grlila i molila da se ne ljuti, i oboje bi opet bili sretni.

Međutim, ta sreća nije dugo trajala. Veterinar je oputovao zajedno sa svojim pukom, i to oputovao zauvijek, jer je njegov puk bio prekomandovan nekud vrlo daleko gotovo u Sibir. I Oljenka je ostala sama.

Ovaj put je ostala potpuno sama. Otac joj je već odavno umro, a njegova naslonjača je ležala na tavanu, pokrivena pra-šinom i bez jedne noge. Ona je izmršala i poružnjela, i pri susretu na ulici ljudi je više nisu gledali kao prije i nisu joj se više smiješili. Bilo je očevidno da su najbolje godine već prošle i ostale iza nje, a da je sada počinjao nekakav nov i neizvjestan život, o kome je bolje ne misliti. Uveče bi Oljenka sjedila na svojoj terasici i slušala kako u "Tivoliju" svira muzika i prašte rakete, ali to sada kod nje nije izazivalo nikakvih misli. Ravno-dušno je gledala svoje pusto dvorište, ni o čemu nije mislila i nikakvih želja nije imala, a onda, kada bi se spuštala noć, odlazila bi da spava i sanjala bi svoje pusto dvorište. Jela je i pila kao da je to nasilno činila.

A što je glavno i najgore, ona više ni o čemu nije imala svoga mišljanja. Vidjela je oko sebe stvari i razumjela sve što se događalo, ali ni o čemu nije mogla da stvori svoje mišljenje i nije znala o čemu bi govorila. A kako je to užasno nemati nikakvog svog mišljenja! Naprimjer, vidiš kako stoji boca, ili pada kiša, ili seljak goni kola, ali zašto postoji ta boca, ta kiša ili seljak, kakav je smisao njihovog postojanja, ne možeš da kažeš, pa čak ni za hiljadu rubalja ništa ne bi mogao reći. Dok su bili živi Kukin i Pustovalov, a zatim i veterinar, Oljenka je mogla sve objasniti i reći svoje mišljenje o čemu hoćete, a sada je i u njenim mislima i njenom srcu vladala ista takva pustoš kao i u njenom dvorištu. I bilo joj je tako teško i tako gorko kao da se najela pelina.

Postepeno se grad širio na sve strane. Ciganska mahala se već zvala ulicom, a tamo gdje je bio "Tivoli" i građevinska stovarišta izgrađene su kuće i pojavio se čitav niz uličica. Kako vrijeme leti brzo! Oljenkina kuća je potamnijela, krov zahrdao, šupa se nakrivila i čitavo dvorište zaraslo u visok korov i koprive. Pa i sama Oljenka je ostarjela i poružnjela; ljeti sjedi na svojoj terasici, a u duši joj je, kao i prije, pusto i teško i sve je kao pelin gorko, a zimi sjedi pored prozora i zuri u snijeg. Kad sine proljeće, vjetar donese jeku zvona sa saborne crkve i najednom navale uspomene iz prošlosti, srce se slatko stegne i iz očiju poteku krupne suze, ali to samo za trenutak, a onda opet zavlada pustoš i neizvjesnost zašto se živi. Crna mačka Briska umiljava se oko Oljenke i mehko prede, ali Oljenku ne dira to mačije umiljavanje. Zar joj je to potrebno? Njoj je potrebna ljubav što bi obuzela čitavo njeno biće, čitavu dušu i razum, ljubav koja bi pokrenula njene misli, dala pravac u životu i zagrijala njenu krv, koja stari iz dana u dan. I ona goni sa skuta crnu Brisku i govori joj ljutito:

- Idi, idi...! Šta ćeš mi ti!

I tako iz dana u dan, iz godine u godinu - bez ijedne radosti i bez ikakvog mišljenja. Što kaže kuharica Mavra, to je i dobro.

Jednog toplog julskog dana, u predvečerje, kada su ulicom gonili gradsko stado i kada se čitavo dvorište napunilo oblacima prašine, iznenada se čula nečija lupa na kapiji. Oljenka je pošla da sama otvori i, kada pogleda, sva pretrnu - pred kapijom je stajao veterinar Smirnjin, sada već sijed i u civilu. Ona se na-jednom sjeti svega i ne izdrža, zaplaka pa, ne rekavši ni riječi spusti mu glavu na grudi. Od velikog uzbuđenja nije ni primijetila kako su zatim zajedno ušli u kuću i kako su sjeli da piju čaj.

- Golubiću moj! - mrsila je ona drhteći od radosti. - Vla-dimire Platoniću! odakle vas Bog dade?

- Hoću da se ovdje stalno nastanim - pričao je on. - Otišao sam u penziju, i, evo, došao sam da probam sreću na slobodi, da poživim spokojnim životom. A vrijeme je i da sina upišem u gimnaziju. Porastao je već. Znaite, pomirio sam se sa ženom.

- A gdje je ona? - upita Oljenka.

- Ona je sa sinom u hotelu, a ja, evo, hodam i tražim stan.

- Gospode Bože, pa uzmite moju kuću! Zar ovo nije stan? Pobogu brate, ništa vam ja ne tražim - uzbudila se Oljenka i opet zaplakala. - Živite tu, a meni je dosta i krilo. Bože moj, kakva radost!

Sljedećeg dana već se bojio krov na kući i krečili zidovi, a Oljenka je, podbočivši se, išla po dvorištu i nadgledala posao. Na njenom licu zablistao je predašnji osmijeh, a ona je živnula kao da se prenula iz nekog dugog sna. Došla je i veterinarova supruga, suha, nimalo lijepa žena, s kratkom kosom i kaprici-oznim izrazom lica, i s njom njen dječak Saša, isuviše malen za svoje godine (već mu je počela deseta), debeljuškast, svijetloplavih očiju i s jamicama na obrazima. I tek što je dječak ušao u dvorište, potrčao je za mačkom i začuo se njegov veseo i radostan smijeh.

- Tetice, je li ovo vaša mačka? - pitao je Oljenku. - Kada se omaci, molim vas, poklonite nam jedno mače. Mama se jako boji miševa.

Oljenka je porazgovarala s njim, dala mu čaja, i srce u njenim grudima najednom se zagrijalo i slatko steglo kao da je taj dječak bio njen rođeni sin. A kada je uvečer, sjedeći u trpe-zariji, Saša ponavljao zadaće, ona ga je nježno gledala i tužno šaputala:

- Golubiću moj, ljepotane. Čedo moje, kako si se samo tako pametan i tako lijep rodio.

- Ostrvom se naziva - čitao je Saša - dio zemlje što je sa svih strana okružen vodom.

- Ostrvom se naziva dio zemlje... - ponavljala je ona, i to je bila njena prva misao koju je s ubjeđenjem izgovorila poslije toliko godina šutnje i misaone pustoši.

I ona je sada imala svoje mišljenje i za večerom je govorila sa Sašinim roditeljima o tome kako je sada djeci teško učiti u gimnaziji, ali da je ipak klasično obrazovanje bolje od realnog, jer je iz gimnazije put svuda otvoren: hoćeš za ljekara, hoćeš za inženjera.

Saša je počeo da ide u gimnaziju. Njegova majka je ot-putovala u Harkov svojoj sestri i nikako se nije vraćala; otac mu je svaki dan odlazio nekud da pregleda krda, pa se događalo da po tri dana ne bi došao kući, i Oljenki se činilo da su Sašu sasvim zanemarili, da je suvišan u porodici i da umire od gladi. Zato ga je prevela sebi u desno krilo i smjestila u malu sobu.

I već je pola godine kako Saša živi kod nje u desnom krilu. Svako jutro Oljenka ulazi u njegovu sobu. A on tvrdo spava, ruka mu je pod obrazom i kao da ne diše. I njoj je žao da ga budi.

- Sašenjka - budi ga ona tužnim glasom - ustaj, golubiću! Vrijeme je u gimnaziju.

On ustaje, oblači se, moli se Bogu, a onda sjedne da pije čaj; popije tri čaše čaja i pojede dva velika devreka i pola fran-cuskog hljeba s buterom. Još se nije sasvim rasanio i zato je neraspoložen.

- A ti, Sašice, nisi baš najbolje naučio svoju basnu - go-vorila je Oljenka i gledala za njim kao da ga ispraća na dalek put. - Na brizi sam s tobom, golubiću moj, trudi se, uči... Slušaj profesore.

- Ah, pustite me, molim vas! - odgovarao je Saša. Zatim je ulicom odlazio u gimnaziju, onako malen, ali s velikim kačketom i torbom na leđima. Ide Saša, a za njim, ne-čujno, ide i Oljenka.

- Sašice! - dovikne ona.

On se okrene, a ona mu u ruku gurne datulu ili karamelu. Kada skrene u uličicu gdje se nalazi gimnazija, njega obuzme stid što za njim ide ta visoka puna žena, on se okrene i kaže:

- Tetka, idite vi kući, sada ću ja sam.

Ona se zaustavi i netremice gleda za njim sve dok se ne izgubi u vratima gimnazije. O, kako ga ona voli! Od svih njenih ljubavi još nijedna nije bila tako duboka, nikada se prije njena duša nije potčinjavala tako predano, tako nesebično i s takvim uživanjem kao sada kada se u njoj sve više rasplamsavalo ma-terinsko osjećanje. Za tog tuđeg dječaka, za njegove jamice na obrazima i za njegov kačket ona bi dala čitav svoj život, dala bi ga s radošću i suzama svoje nježnosti. A zašto? Ko bi znao - zašto!

Isprativši Sašu u gimnaziju, ona se polahko vraća kući, vraća se zadovoljna, spokojna i puna ljubavi. Njeno lice, koje se pom-ladilo za posljednje pola godine, smiješi se i blista, pa i pro-laznici, gledajući je takvu, osjećaju zadovoljstvo i pozdravljaju je:

- Dobar dan, dušice Olga Semjonovna! Kako ste dušice?

- Teško je sada učiti u gimnaziji - pričala je ona na pijaci.

- Nije šala, juče su u prvom razredu zadali da se basna napamet nauči, pa latinski prevod, pa zadaću... Kako dijete da izađe nakraj?

I počinjala je da priča o profesorima, o časovima, o udžbe-nicima - pričala je sve ono što je Saša pričao.

Oko dva sata zajedno ručaju, uvečer zajedno spremaju zada-će i plaču. Smještajući ga u postelju, ona ga dugo krsti i šapuće molitvu, a zatim, kada i sama legne da spava, mašta o dalekoj maglovitoj budućnosti, kada će Saša po završetku škole postati ljekar ili inženjer, kada će imati vlastitu veliku kuću, konje, kočiju, kada će se oženiti i imati djecu... Tonući već u san, ona je još uvijek mislila o tome, i suze su joj tekle iz zatvorenih očiju. A crna mačka leži pored nje i prede:

- Mr... mr... mr...

Neočekivano se začula lupa na vratima. Oljenka se budi, srce lupa, od straha je prestala da diše. Samo pola minute kasnije lupa se ponavlja.

"To je telegram iz Harkova", misli ona i počinje da drhti čitavim tijelom. "Majka traži da joj pošaljem Sašu u Harkov... O, Gospode!"

U očajanju su joj se ohladile i glava i ruke i noge, i čini se da na čitavom svijetu nema nesretnijeg stvora. Ali minutu kasnije čuju se glasovi: to se iz kluba veterinar vraća kući.

"Eh, hvala Bogu", misli ona.

Postepeno sa srca spada teret, i opet je spokojna. Ona ponovo liježe u postelju i misli o Saši, koji u susjednoj sobi već tvrdo spava i ponekad bunca:

- Pokazaću ja tebi! Gubi se ! Šta se biješ!

ČOVJEK U FUTROLI

Na samom kraju sela Mironosickoje, u pojati seoskog sta-roste Prokofija, zanoćili su zakašnjeli lovci. Bila su svega dvo-jica: veterinar Ivan Ivanič i profesor gimnazije Burkin. Ivan Ivanič je imao prilično čudnovato, dvostruko prezime - Čimša-Himalajski, koje mu uopće nije odgovaralo, pa su ga u čitavoj gubemiji zvali prosto po krštenom i očevom imenu. On je živio u blizini grada u jednoj od zgrada ergele i sada je došao u lov da se nadiše čistog vazduha. A profesor Burkin je svakog ljeta dolazio u goste grofovima P., i on se u ovom kraju već odavno osjećao kao kod svoje kuće.

Još nisu spavali. Ivan Ivanič, visok, mršav starac s dugačkim brkovima, sjedio je na mjeseci kod ulaza i pušio na lulu. Burkin je ležao na sijenu u pojati i nije se vidio u mraku.

Pričali su razne dogodovštine. Pored ostalog, pričali su i o starostinoj ženi. Ta žena, potpuno zdrava i nimalo glupa, čitavog života nije makla dalje od svog rodnog sela, nikad nije vidjela ni grad ni željeznicu, a posljednjih deset godina stalno je sjedjela iza peći i samo noću izlazila napolje.

- Nema tu ništa neobično! - reče Burkin. - Nije malo ljudi, usamljenih po svojoj prirodi, koji kao rak samac ili puž nastoje da se zavuku u svoju ljušturu. Možda je to pojava atavizma, vraćanje u doba kada čovjekov predak još nije bio društvena životinja i kada je usamljen živio u svojoj jazbini, a možda je to, prosto, jedna od raznolikosti ljudskog karaktera - ko bi ga znao. Ja nisam prirodoslovac i nije moja stvar da se upuštam u slična pitanja; hoću samo da kažem da takvi ljudi kao što je Mavra - nisu rijetka pojava. Evo, ne treba daleko da idemo, nema ni dva mjeseca kako je kod nas u gradu umro neki Bjelikov, profesor grčkog jezika, moj kolega. Svakako ste čuli za njega. Odlikovao se time što je stalno, čak i kad je najljepše vrijeme, nosio kaljače i kišobran i, neizostavno, vatiran zimski kaput. I kišobran mu je bio u navlaci, i sat mu je bio u navlaci od sive jelenske kože, i kada je vadio perorez da zašilji olovku, i perorez je imao svoju navlačnicu. Činilo se da mu se i lice nalazilo u navlaci, jer ga je stalno uvlačio u podignut okovratnik. Nosio je crne naočale, vestu, uši je zapuštao vatom, a kada je sjedao u kočiju, naređivao je da se podigne krov. Jednom riječi, taj čovjek je neprekidno težio za ljuskom, htio je, takoreći, da stvori sebi futrolu koja bi ga odvojila i zaštitila od spoljnih uticaja. Stvarnost ga je dražila, plašila i držala u stalnom strahu; i možda je baš zbog opravdanja te svoje bojažljivosti i svoje odvratnosti prema sadašnjici uvijek hvalio prošlost, i to ono čega nikada nije ni bilo. I drevni jezici, koje je on predavao, u suštini, bili su te iste kaljače i kišobran, iza kojih se on skrivao od stvarnog života.

"O, kako samo zvuči i kako je divan grčki jezik!!" govorio je sa sladunjavim izrazom lica; i kao da dokazuje svoje riječi, zažmurio bi i, podigavši prst, izgovorio: "Antropos!" (grčki - čovjek. Prim, prev.)

- Bjelikov se trudio da i misli drži u futroli. Za njega su bili jasni samo cirkulari i novinski članci kojima se nešto zabranjivalo. Kada se cirkularom učenicima zabranjivalo da poslije devet sati uveče izlaze na ulicu ili se nekim člankom osuđivala tjelesna ljubav, to je za njega bilo jasno i određeno: zabranjeno - i gotova stvar. A u svakoj dozvoli i odobrenju, po njegovom mišljenju, uvijek se krio element nečeg sumnjivog, nečeg ne-dorečenog i nejasnog. Kada bi u gradu odobrili rad dramske sekcije, čitaonice ili čajdžinice, on je klimao glavom i tihogovorio:

"Ono, naravno, nije da nije, sve je to lijepo, samo da se iz toga ne bi štogod izleglo."

- Svaki prekršaj, izbjegavanje i odstupanje od pravila u njega su izazivali potištenost, iako bi se moglo pomisliti da se to njega ne tiče. Ako bi neko od kolega zakasnio na službu Božiju, ili se čulo o nekom nestašluku gimnazista, ili bi kasno uveče vidjeli nadzornicu s oficijom, on se uzbuđivao i neprestano ponavljao - samo da se iz toga ne bi štogod izleglo. A na pedagoškim savjetovanjima prosto nas je morio svojom opreznošću, podozrenjem i svojim čisto futrolskim rasuđivanjima o tome da se tobože i u muškoj i u ženskoj gimnaziji omladina loše ponaša i mnogo larva u učionicama - ah, samo da ne dođe do ušiju pretpostavljenih, ah, samo da se iz toga ne bi štogod izleglo - i kako bi bilo dobro kad bi iz drugog razreda izbacili Petrova, a iz četvrtog - Jegorova. I šta mislite? Svojim uzdasima, svojim jadikovkama i svojim crnim naočalama na blijedom, sitnom licu - znate, imao je sitno lice kao u tvoriča - on nas je sve davio, i mi smo popuštali, Petrovu i Jegorovu smo smanjivali ocjenu iz vladanja, kažnjavali ih zatvorom i na kraju krajeva istjerali iz škole i jednog i drugog. Imao je čudan običaj da dolazi u naše stanove. Dođe nastavniku, sjedne i šuti kao da nešto razmatra. Posjedi tako sat-dva šutke i ode. To je on nazivao "održavanje dobrih odnosa s kolegama", a, po svemu sudeći, teško mu je bilo da nas posjećuje, a posjećivao nas je samo zato što je to smatrao svojom drugarskom obavezom. Mi, profesori, bojali smo ga se. Bojao ga se i sam direktor. Pomislite samo, naši profesori su ljudi od misli, neobično čestiti, vaspitani na djelima Turgenjeva i Ščedrina, ali, eto, ovaj čovjek, koji je uvijek nosio kaljače i kišobran, čitavih petnaest godina je u svojim rukama držao cijelu gimnaziju! I ne samo gimnaziju! Čitav grad! Bojeći se da on ne bi doznao, naše nastavnice nisu subotom priređivale do-maće priredbe. I sveštenstvo se pred njim ustručavalo da mrsi ili da se karta. Pod uticajem takvih ljudi kao što je Bjelikov za posljednjih deset-petnaest godina u našem gradu su se počeli bojati svega. Boje se da govore glasno, boje se da se dopisuju, da prave poznanstva, da čitaju knjige, boje se da pomažu sirotinju, boje se da uče nepismene...

Želeći da nešto kaže, Ivan Ivanič kašljucnu, ali prvo zapali lulu, pogleda u mjesec i tek onda počeo odmjerenost:

- Da. Ljudi od misli, čestiti, čitaju i Ščedrina, Turgenjeva, i razne Bokle i njima slične, a eto, ipak su se potčinjavali, trpje-li... To je baš ono.

- Bjelikov je stanovao u istoj kući gdje je ja - nastavi Burkin - na istom spratu, vrata prema vratima, često smo se viđali, i meni je bio poznat njegov kućni život. I kod kuće je bilo isto: kućna haljina, noćna kapa, kapci na prozorima, reze, čitav niz svih mogućih zabrana, ograničenja, i - samo da se iz toga ne bi štogod izleglo. Jestu posno jelo - štetno je, a mrsno - ne ide, jer, po svoj prilici, pronio bi se glas da Bjelikov ne drži do posta, pa je zbog toga jeo smuda na buteru, jer - to nije posna hrana, ali se ne može reći ni da je mrsna. Bojeći se da o njemu hrdavo ne misle, nije držao žensku posluhu, nego kuhara Afanasija, šezdesetogodišnjeg starca, uvijek pripitog i luckastog, koji je nekad bio posilni i umio nešto malo da kuha. Taj Afanasije obično je stajao pored vrata i, skrstivši ruke, uz dubok uzdah, uvijek gundao jedno te isto:

"Mnogo ih se sada naplodilo!"

- Bjelikovljeva spavaća soba je bila malena kao sanduk, a nad krevetom je visila zavjesa. Kad bi legao da spava, pokrio bi se preko glave; bivala je vrućina, zagušljivo, u zatvorena vrata je udarao vjetar, a u peći je fjukalo; iz kuhinje su se čuli uzdasi, zloslutni uzdasi.

- On se i pod jorganom plašio. Bojao se da se ne bi nešto izleglo - da ga ne bi Afanasije zaklao ili upali lopovi, i onda je čitavu noć sanjao strašne snove, a ujutro, kada bismo zajedno išli u gimnaziju, bio je utučen i blijed, i vidjelo se da je bučna gimnazija, u koju je on išao, bila strašna i odvratna čitavom njegovom biću i da je tom, po svojoj prirodi, samotniku teško padalo da ide sa mnom zajedno.

"Mnogo je larme u našim učionicama", govorio je kao da je nastojao da nade objašnjenje za svoje tegobno osjećanje. "Ni na što ne liči."

- I, zamislite, taj profesor grčkog jezika, taj čovjek u futrolu, umalo se nije oženio.

Ivan Ivanič zirnu u pojatu i reče:

- Šalite se?

- Da, ma kako to izgledalo čudno, umalo se ne oženi. Posta-vili kod nas novog profesora historije i geografije, nekog Ukrajinčinu, Kovaljenka Mihaila Saviča. I nije stigao sam, nego sa sestrom Varenjkom. On mlad, visok, crnomanjast, s ogromnim rukama. Na samom licu mu se vidjelo da govori iz basa. I, stvarno, glas mu je dolazio kao iz bačve: bu-bu-bu... A ona, ne više mlada, oko tridesete, ali također visoka, stasita, crnih obrva i rumenih obraza - jednom riječju, ne djevojka, nego marmelada. Živa, vesela, sve pjeva maloruske romanse i smije se. Malo nešto, i ona se grohotom zasmije: ha-ha-ha. Sjećam se, s njima sam se prvi put poblize upoznao kod direktora na njegov imen-dan. Među grubim, usiljenim i dosadnim pedagogima, koji i na imendan idu po dužnosti, najednom, vidimo, nova Afroditu se pojavljuje iz pjene: korača podbočivši se, smije se, pjeva i igra. S neobičnim osjećanjem nam je otpjevala ukrajinsku pjesmu "Viju vjetri", a onda jednu romansu, pa još jednu, i sve nas je očarala - sve, čak Bjelikova. Smiješeći se slatko, on je sjeo pored nje i rekao:

"Svojom nježnošću i prijatnim zvučanjem ukrajinski jezik podsjeća na starogrčki."

- To joj je polaskalo, i ona mu poče pričati živo i ubjedljivo da u gađačkom srezu ima imanje i da joj na imanju živi mamica, a tamo su divne kruške, dinje i kabaki. Ukrajinci tikvicu zovu kabak, krčma, a krčmu - šinok, i od tih tikvica, crvenkastih i modrikastih, kuhaju čorbu, boršč, "tako ukusnu da je to prosto - užasno".

- Slušali mi, slušali, i najednom nam sinula misao:

"A dobro bi bilo da ih oženimo", reče mi tiho direktorova žena.

- Sada se svi najednom sjetismo da naš Bjelikov nije ože-njen, i čudno nam izgledalo da dosada nismo mislili o tome i da smo sasvim izgubili iz vida tako važnu pojedinost u njegovom životu. Kako li se on uopće odnosi prema ženi, kako li lično rješava to nasušno pitanje? Ranije nas to uopće nije interesovalo; možda čak nismo mogli ni pomisliti da bi mogao nekoga voljeti čovjek koji, bez obzira na vrijeme, nosi kaljače i spava iza za-vjese.

"Njemu je već preko četrdeset, a njoj trideset..." - direk-torova žena objasni svoju misao. "Čini mi se ona bi pošla za njega."

- Šta se sve od dosade ne radi u nas u provinciji, koliko nepotrebnih i glupih stvari! I to je sve zato što se uopće ne radi ono što bi trebalo da se radi. Eto, tako smo mi najednom našli za potrebno da ženimo tog Bjelikova, koga nisi mogao čak ni zamisliti kao oženjenog. Direktorova i inspektorova žena i sve dame naše gimnazije najednom su oživjele, čak se proljepšale, kao da su najednom otkrile svoj životni put. Direktorova žena uzela ložu u pozorištu, i gledamo - u njenoj loži sjedi Varenjka s lepezom u ruci, sva sija od sreće i zadovoljstva, a pored nje Bjelikov, sićušan, zguren, kao da je klijestima iz kuće izvučen. Ja priređujem večerinku, a sve žene traže da neizostavno po-zovem i Bjelikova i Varenjku. Jednom riječju čitava mašina je stavljena u pogon. Pokazalo se da i Varenjka nije imala ništa protiv udaje. Nije joj bilo baš tako lahko da živi kod brata, po čitave dane su se prepirali i svadali. Evo vam jednog prizora: ide ulicom Kovaljenko, visok, prava ljudeskara, na njemu vezena košulja, a ispod kacketa na čelo pao čuperak kose; u jednoj ruci je svežanj knjiga, u drugoj - debeo čvornovit štap. Za njim ide sestra, također s knjigama.

"Pa ti to, Mihailo, nisi čitao", osporava ona na sav glas. "Kažem ti, kunem se, ti to uopće nisi čitao!"

"A ja tebi kažem da sam čitao!" - viče Kovaljenko udarajući štapom po trotoaru.

"Ah, Bože moj, Mikice! Zašto se ljutiš, pa mi principijelno razgovaramo."

"A ja tebi kažem da sam čitao!" Kovaljenko viče još glas-nije.

- A kod kuće, čim neko dođe, odmah počinje svađa. Po svoj prilici, takav joj je život već dosadio, i htjela je da svije svoje gnijezdo, a i godine treba uzeti u obzir: tu više nije bilo vremena za biranje, moralo se poći za koga bilo, pa čak i za profesora grčkog jezika. Osim toga, u većine naših djevojaka ti je - samo da se uda, pa za koga bilo. Bilo kako bilo, Varenjka je prema našem Bjelikovu počela pokazivati otvorenu blagona-klonost.

- A Bjelikov? On je i Kovaljenka posjećivao isto tako kao i nas. Dođe mu, sjedne i šuti. On šuti, a Varenjka mu pjeva "Viju vjetri", ili ga zamišljeno gleda svojim crnim očima, ili se najednom zakikooće:

"Ha-ha-ha!"

- U ljubavnim stvarima, a naročito kada je u pitanju že-nidba, uticaj drugih igra veliku ulogu. Svi - kolege i žene - počeli su ubjedivati Bjelikova da treba da se ženi i da mu ne preostaje drugo nego da se oženi. Svi su mu čestitali i, praveći se važni, govorili razne otrcane fraze kao, recimo, da je brak vrlo ozbiljan životni korak. Osim toga, Varenjka je bila ljepuška i privlačna, bila je kći državnog savjetnika i imala imanje, a što je glavno, to je bila prva žena koja se prema njemu odnosila ljubazno i srdačno - od toga svega Bjelikovu se zavrtjelo u glavi, i on je zaključio da se zaista mora oženiti.

- Evo prilike da ga oslobodimo kaljača i kišobrana - go-vorio je Ivan Ivanič.

- I, zamislite samo, pokazalo se da je to nemoguće. Na svoj sto postavio Varenjkinu sliku, stalno je dolazio meni i govorio o Varenjki, o porodičnom životu, o tome da je brak ozbiljan životni korak i vrlo često je bivao u Kovaljenkovih, ali svoj način života ni trunke nije promijenio. Naprotiv, odluka o ženidbi u njega je izazvala čak nekakvu klonulost, on je omršavio, poblijedio i izgledalo je da se još dublje zavukao u svoju futrolu.

"Meni se sviđa Varvara Savišna", govorio mi je s jedva primjetnim podrugljivim osmijehom, i ja znam da je svakom čovjeku neophodno da se oženi, ali... znate, sve se to dogodilo nekako neočekivano... Treba porazmisliti."

"A šta ima tu da se razmišlja?" kažem mu ja. "Ženite se, i gotova stvar."

"Ne, ženidba je - ozbiljan životni korak, prvo treba raz-motriti predstojeće obaveze i odgovornosti... da se kasnije iz toga ne bi štogod izleglo. Ta stvar me jako uznemirila, ja sada po čitavu noć ne spavam. I, moram vam priznati, bojim se: u nje i u njenog brata nekakve čudne misli, i rezonuju oni, znate, nekako čudnovato, a i vrlo su temperamentni. Oženiš se, pa kasnije upadneš u neugodnosti." I, na veliko nezadovoljstvo di-rektorove žene i svih naših dama, stalno je odlagao svoju prosidbu; stalno je razmatrao predstojeće obaveze i odgovornost, i u isto vrijeme, misleći možda da je to u njegovom slučaju tako potrebno, gotovo svaki dan šetao s Varenjkom i dolazio meni da porazgovara o porodičnom životu. I, po svoj prilici, na kraju krajeva, on bi je najzad zaprosio i sklopio jedan od onih ne-potrebnih i glupih brakova kakvih se u nas, od čame i dosade, na hiljade sklapaju da se iznenada nije desilo "kolossalische Scandal". Moram vam reći da je Kovaljenko, Varenjkin brat, zamrzio Bjelikova, još od prvog dana njihovog poznanstva, oči-ma nije mogao da ga vidi.

"Ne razumijem", govorio nam je sliježući ramenima, "ne razumijem kako vi podnosite toga doušnika, tu odvratnu njušku. Oh, gospodo, kako vi možete ovdje živjeti! Ova vaša atmosfera je zagušljiva i pogana. Zar ste mi vi neki pedagozi, profesori? Vi ste obični karijeristi, to za vas nije hram nauke, nego policijska ustanova, i na kiselinu zaudara kao u pravoj policijskoj stražari. Ne, prijatelji moji, samo još malo ću ostati s vama, pa ja odoh na svoje imanje da lovim rakove i učim Ukrajinčad. Ja ću da odem, a vi ostanite tu sa svojim Judom, sjeme mu se zamelo."

- Ili bi se smijao, smijao do suza, čas basom, čas tankim piskavim glasom i pitao me šireći ruke:

"Šta on kod mene sjedi? Šta hoće? Sjedi i gleda."

- On mu čak i novo ime dao - "Pauk". I, sasvim razumljivo, mi smo izbjegavali da govorimo s njim o tome da se njegova sestra Varenjka sprema da pođe za tog "pauka". I kada mu jednog dana direktorova žena nabaci da bi dobro bilo udati njegovu sestru za tako solidnog i od svih poštovanog čovjeka kao što je Bjelikov, on se namrgodio i progundao:

"To nije moja stvar. Neka se za zmiju uda ako hoće, ali ja ne volim da se miješam u tuđe stvari."

- A sada slušajte šta je bilo dalje. Neki obješenjak nacrtao karikaturu: ide Bjelikov u kaljačama sa zavnutim nogavicama i s njim pod kišobranom pod ruku ide Varenjka. A dolje natpis: "Zaljubljeni antropos". Razumijete, izraz lica izvanredno pogo-den. Mora da se slikar trudio ne jednu noć, jer su svi profesori i muške i ženske gimnazije pa i bogoslovije i činovnici - svi odreda dobili po jedan primjerak. Dobio je i Bjelikov. Ta kari-katura je na njega neobično teško djelovala.

- Izlazimo mi tako zajedno iz kuće - bio je upravo Prvi maj, nedjelja, i mi smo se svi, profesori i učenici, dogovorili da se sastanemo kod gimnazije i da zatim zajedno pješice odemo iz grada u šumarak - izlazimo mi tako, a on zelen, natušteniji od crnog oblaka.

"Kako samo ima pakosnih i zlobnih ljudi!" reče Bjelikov i usne mu zadrhtaše. Meni se čak sažali na njega. Idemo mi tako i, najednom, možete zamisliti, na biciklu se pojavio, Kovaljenko, a za njim Varenjka, također na biciklu, zajapurena, umorna, ali vesela i radosna.

"A mi odosmo naprijed!" - doviknu on. "Vrijeme je tako lijepo, tako lijepo, prosto užas!"

I oboje iščezoše, a moj pozelenjeli Bjelikov sada najednom pobijelje i kao da se skameni. Zaustavi se i zagleda u mene...

"Oprostite, pa šta je to?" izusti on. "Ili da me možda oči ne varaju? Zar profesorima gimnazije i ženama dolikuje da jašu na biciklu?"

"Pa šta tu ima nedoličnog" rekoh ja. "Neka vozaju i neka im je nazdravlje."

"Ma kako to može da bude?" uzviknu on čudeći se mom spokojstvu. "Šta to kažete!"

- On je bio toliko zaprepašten da nije htio ići dalje i vratio se kući.

- Sljedećeg dana je stalno nervozno trljao ruke i podrhta-vao, a na licu mu se vidjelo da mu nije dobro. Tog dana je ostavio i nastavu, što se u njegovom životu dogodilo prvi put. Nije ni ručao. A predveče se obukao toplije, iako je napolju bilo pravo ljetno vrijeme, i odgegao se Kovaljenkovima. Varenjke nije bilo kod kuće, i našao je samo njenog brata.

"Molim lijepo, sjedite", Kovaljenko je rekao hladno i nabrao obrve. Lice mu je bilo sanjivo. Tek što je bio prillegao poslije ručka, i bio je veoma neraspoložen.

- Bjelikov šutke posjedi desetak minuta, a onda poče: "Došao sam do vas da nekako duši olakšam. Vrlo, vrlo mi je teško. Neki paskvilant je u smiješnoj pozi nacrtao mene i još jednu, nama obojici blisku osobu. Smatram svojim dugom da vas uvjerim da ja s tim nemam ništa... Ja nisam davao nikakvog povoda za takvo ismijavanje - naprotiv, stalno sam se ponašao kao što dolikuje jednom čestitom čovjeku."

- Kovaljenko je sjedio mrzovoljan i šutljiv, a Bjelikov po-slije kratke stanke nastavi tihim i tužnim glasom:

"Imam još nešto da vam kažem. Ja već odavno služim, a vi ste tek stupili u službu, i, kao vaš stariji kolega, smatram svojim dugom da vas preduprijedim. Vi se vozate na biciklu, a takvo zabavljanje, moram vam reći, ne dolikuje jednom vaspitaču omladine."

"A zašto?" upita Kovaljenko basom.

"Pa zar tu treba još nešto da se objašnjava, Mihailo Saviču, zar to nije samo po sebi razumljivo? Ako se sam profesor voza na biciklu, šta će tek onda učenici da rade? Oni će na glavi da hodaju! A ako takva stvar nije cirkularno odobrena, onda ne smije ni da dođe do toga. Ja sam se jučer zaprepastio! Kad sam ugledao vašu sestricu, pred očima mi se sve pomutilo. Da li je to žena ili djevojka na biciklu - pa to je užasno!"

"A šta vi zapravo hoćete?"

"Ja hoću samo jedno - hoću da vas preduprijedim, Mihailo Saviču. Vi ste još mladi, pred vama je čitava budućnost, treba se ponašati vrlo obazrivo, a vi zanemarujete koješta, oh, i te kako zanemarujete! Vi idete u vezenoj košulji, stalno ste na ulici s nekim knjigama, a sada, eto, još i bicikl. Saznaće direktor, a onda će doći i do ušiju okružnog školskog načelnika da se i vi i vaša sestra vozate na biciklu... Kakvog dobra iz toga može da bude?"

"Nikoga se ne tiče što se ja i moja sestra vozamo na biciklu", odgovori Kovaljenko i zajapuri se. "A toga ko se bude miješao u moje domaće i porodične stvari; ja ću poslati do sto đavola."

- Bjelikov pobjedje i ustade.

"Ako vi mislite da takvim tonom razgovarate sa mnom, onda ja ne mogu nastaviti razgovor" - reče Bjelikov. "I molim vas da se u mom prisustvu nikada tako ne izražavate o starje-šinama. Vi se morate s poštovanjem odnositi prema vlastima."

"A zar sam ja nešto loše govorio o vlastima?" upita Kovaljenko gledajući ga s gnjevom u očima. "Molim vas lijepo, ostavite vi mene na miru. Ja sam pošten čovjek i s takvim gospo-dinom kao što ste vi ne želim uopće da razgovaram. Ja ne volim doušnike."

- Bjelikov se nervozno uzvrpolji i, s izrazom preneraženosti na licu, požuri da se obuče. To mu je bilo prvi put u životu da je čuo takve grubosti.

"Možete govoriti sve što hoćete", reče izlazeći iz predsoblja na stubište. "Samo vas moram preduprijediti: možda nas je neko čuo, pa da ne bi došlo do nekog izvrtnja našeg razgovora i da se iz toga ne bi štogod izleglo, moraću gospodinu direktoru da saopćim sadržaj našeg razgovora... onako u glavnim crtama. Dug mi je da to učinim."

"Saopćiti? Idi, saopćavaj!"

- Kovaljenko ga s leđa zgrabi za jaku i gurnu, a Bjelikov se zakotrlja niza stepenice tutnjeći svojim kaljačama. Stepenice su bile visoke i strme, ali on se sretno dokotrlja do donjeg stu-bišta, a onda ustade i pipnu nos - da vidi jesu li mu čitave naočale. Ali upravo tada, dok se on kotrljao niza stepenice, došla je Varenjka sa dvije dame - one su stajale dolje i gledale, i za Bjelikova je to bilo ono najstrašnije. Činilo se da bi mu bilo lakše da je vrat slomio, pa i obje noge, nego da postane predmet ismijavanja. Sada će za to čuti čitav grad, doći će do direktorovih i načelnikovih ušiju - ah, samo da se iz toga ne bi štogod izleglo! - sada će još nacrtati novu karikaturu i stvar će se završiti time da će mu narediti da dadne ostavku...

- Tek kada se digao, Varenjka ga poznađe i, gledajući u njegovo smiješno lice, izgužvan kaput i kaljače, ne znajući šta se dogodilo, ali pretpostavljajući da je nehotice pao, ne izdrža i tako se zakikota da se čitava kuća orila.

"Ha-ha-ha!"

- S tim grohotnim i zvonkim "ha-ha-ha!" sve je bilo za-vršeno: i proševina i čitavo ovozemaljsko bitisanje Bjelikova. Nije on više čuo ni šta je Varenjka govorila niti je više išta vidio. Došavši kući, prije svega je uklonio sliku sa stola, a onda legao i više nije ustao.

- Tri dana kasnije došao mi je Afanasije i pitao da li da pošaljemo po ljekara pošto sa gospodinom nešto nije uredi. Oti-šao sam Bjelikovu. Pokriven jorganom, šutke je ležao za svojom zavjesom. Na svako pitanje je odgovarao samo da ili ne - i više ni zvuka. On leži, a oko njega se muha Afanasije, mračan, na-mrgođen, duboko uzdiše, a od njega bazdi rakija kao da se u birtiju pretvorio.

- Mjesec dana kasnije Bjelikov je umro. Svi smo se našli na njegovoj sahrani, to jest obje gimnazije i bogoslovija. Sada, kada je već ležao u mrtvačkom sanduku, izraz njegovog lica je bio krotak, prijatan čak i veseo, kao da se radovao što je najzad položen u futrolu iz koje nikada više neće izići. Da, on je postigao svoj ideal! I kao da je to bilo u njegovu čast, na dan sahrane vrijeme je bilo sumorno i kišovito, i svi smo nosili kaljače i kišobrane. Varenjka je također bila na sahrani, i kad su spuštali sanduk u grob, prolila je nekoliko suza. Primijetio sam da Uk-rajinke ili samo plaču ili se kikoću, u njih nema nekog srednjeg raspoloženja.

- Priznajem da je veliko zadovoljstvo sahranjivati takve ljude kao što je Bjelikov. Kad smo se vraćali s groblja, izgledali smo smjerni i tužni. Niko nije htio da pokaže osjećanje zado-voljstva - zadovoljstva sličnog onom koje smo nekad davno osjećali kad su stariji odlazili iz kuće i mi po čitav sat-dva trčkarali po bašči naslađujući se potpunom slobodom. Ah, slo-boda, sloboda! Čak sam nagovještaj, čak slaba nada na njenu mogućnost daje krila duši, zar ne?

- S groblja smo se vratili u dobrom raspoloženju. Ali nije prošla ni sedmica dana, a život se nastavio kao ranije, onako isto surov, zamoran, besmislen, život koji nije cirkularno zabra-njen, ali nije potpuno ni dozvoljen, nije bilo ništa bolje. I, stvarno, sahranili smo, eto, Bjelikova, ali koliko je još ostalo takvih ljudi i koliko će ih još biti!

- To, to je ono što je bitno - reče Ivan Ivanič i zapali lulu.

- I koliko će ih još biti! - ponovi Burkin.

Profesor izađe iz pojate. To je bio omalen, debeo i potpuno ćelav čovjek, sa crnom bradom gotovo do pojasa. S njim izadoše i dva psa.

- Pogledaj samo mjesec! - reče on zagledavši se u nebo. Bila je već ponoć. Desno se vidjelo čitavo selo, dugački sokak se otegao u daljinu, gotovo na pet vrsta. Sve je utočulo u miran i dubok san; nigdje ni najmanjeg pokreta, ni zvuka, i teško je nekako vjerovati da u prirodi može biti tako tiho. Kada na mjeseciini gledaš širok sokak s njegovim brvnarama, stogovi-ma i zaspalim vrbama, onda se i u duši pojavljuje neka neobična tišina; u tom svom miru, sklonivši se u noćne sjenke od napora, brige i tuge, ona postaje krotka, sjetna, prekrasna i čini se da i zvijezde na nju gledaju nježno i umiljato, da na zemlji više nema zla, već da svuda vlada sreća i blagostanje. S lijevog kraja sela počinjalo je polje, ono se vidjelo sve do samog horizonta, i na čitavoj širini tog mjeseciinom obasjanog puta također nije bilo ni najmanjeg pokreta ni zvuka.

- To, to je baš ono što je bitno - ponovio je Ivan Ivanič. - Pa zar to što mi živimo u gradu, u zagušljivosti, u tjeskobi, pišemo neke nepotrebne spise i kartamo se - zar to nije futrola? I zar to što provodimo čitav život među dangubama, pamičarima, glupim i besposelnim ženama, govorimo i slušamo razne besmis-lice - zar to nije futrola? Ako hoćete, ispričaću vam jednu vrlo poučnu stvar.

- Ne, vrijeme je da se spava - reče Burkin. - Sutra!

Obojica udoše u pojatu i legoše na sijeno. Već su se bili pokrili i počeli da tonu u san kada se iznenada začuše lahki koraci: tup, tup... Neko je hodao nedaleko od pojate; prođe malo i zaustavi se, a odmah zatim opet ono: tup, tup... Psi počеше da reže.

- To hoda Mavra - reče Burkin.

Koraci se izgubiše.

- Gledati i slušati kako lažu - poče opet Ivan Ivanič okre-ćući se na drugu stranu - pa te još nazivaju budalom zato što trpiš tu laž, podnosiš uvrede i poniženja, i ne smjeti otvoreno reći da si na strani poštenih i slobodnih ljudi, pa i sam lagati i smiješiti se, a sve zbog komadića hljeba, zbog toplog kutka i zbog nekog ništavnog položajčića - ne, ne može se više tako živjeti!

- Eh, to je već iz druge opere, Ivane Ivaniču! - reče pro-fesor. - Pustite da spavamo.

Samo deset minuta kasnije Burkin je već spavao. A Ivan Ivanič se okretao s jedne strane na drugu i uzdisao, a onda najednom ustade, opet izađe napolje, sjede pored vrata i zapali svoju lulu.

JONIČ

I

Kada bi se u gubernijskom gradu S. došljaci žalili na dosadu i jednoličan život, mještani su, kao opravdanje, govorili da je, naprotiv, u njihovom gradu vrlo dobro, da imaju biblioteku, pozorište, klub, da se priređuju balovi i, najzad, da ima inteligent-nih, interesantnih i prijatnih porodica s kojima se mogu sklupati poznanstva. I isticali su porodicu Turkinovih kao najobrazova-niju i najtalentovaniju.

Ta porodica je stanovala u glavnoj ulici, odmah pored guber-natora, u vlastitoj kući. Sam Turkin, Ivan Petrovič, pun i lijep brinet sa zaliscima, priređivao je diletantske predstave u do-brotvorne svrhe i sam je igrao uloge starih generala i pri tome vrlo smiješno kašljao. On je znao mnogo anegdota, šarada, po-slovica, volio je da zbija šale i pravi dosjetke, i uvijek je imao takav izraz lica da se nije znalo šali li se ili ozbiljno govori. Njegova žena Vera Josifovna, mršava, ljupka dama sa cvikerima, pisala je romane i rado ih naglas čitala svojim gostima. Njihova kći Jekaterina Ivanovna, mlada djevojka, svirala je na klaviru. Jednom riječju, svaki član porodice imao je neki svoj talenat. Turkinovi su srdačno primali goste i svoje talente im pokazivali s vedrinom i srdačnom prostodušnošću. U njihovoj velikoj ka-menoj kući bilo je prostrano i ljeti hladovina, pola prozora je gledalo u stari sjenoviti vrt, u kome su u proljeće pjevali slavuji.

Kada su u kući bili gosti, iz kuhinje se čula lupa noževa, a u dvorištu je mirisalo na pržen luk - i to je svaki put nagovještavalo obilnu i ukusnu večeru.

I doktoru Starčevu, Dmitriju Joniču, čim je bio postavljen za sreskog ljekara i doselio se u Djaliž, devet vrsta od grada S., također su govorili da mu je kao inteligentnom čovjeku, neo-phodno potrebno da se upozna sa Turkinovima. Jednog zimskog dana na ulici su ga predstavili Ivanu Petroviču; porazgovarali su o vremenu, o koleri, a zatim je uslijedio i poziv u goste. Nekako u proljeće, o prazniku - bio je Spasovdan - poslije prijema bolesnika, Starčev je krenuo u grad da se malo rasonodi i uzgred kupi koješta. Išao je pješice, ne žureći se (svoje konje još nije imao) i stalno pjevušio:

Dok još nisam pio suza iz čaše života...

U gradu je Starčev ručao, prošetao u parku, a zatim se ne-kako slučajno sjetio poziva Ivana Petroviča, pa odluči da ode do Turkinovih da vidi kakvi su to ljudi.

- Dobar dan, izvolite - rekao je Ivan Petrovič dočekujući ga na ulazu. - Veoma, veoma mi je milo što vidim tako prijatnog gosta. Izvolite da vas predstavim svojoj milostivoj. Veročka - produžio je predstavljajući doktora svojoj ženi - ja mu kažem da on nema nikakvog rimskog prava da sjedi u svojoj bolnici, nego da svoje slobodno vrijeme mora posvetiti društvu. Zar ne, dušice?

- Sjedite ovdje - rekla je Vera Josifovna posadujući gosta pored sebe. - Možete mi biti udvarač. Moj muž je ljubomoran, to je Otelo, ali mi ćemo se ponašati da on ništa ne primijeti.

- Ah, ti kokice razmažena... - nježno promrsi Ivan Petrovič i poljubi je u čelo. - Došli ste u pravo vrijeme - opet se on obrati gostu - moja milostiva je napisala veliki roman i danas će ga naglas čitati.

- Žaniću - Vera Josifovna se obrati mužu - dites que l'on nous donne du the (reci da nam donesu čaj- franc.).

Starčevu su predstavili Jekaterinu Ivanovnu, osamnaesto-godišnju djevojku, veoma sličnu materi, tako isto mršavu i ljup-ku. Ona je još uvijek imala dječiji izraz lica i tanak, nježan struk, ali njene djevojačke, već razvijene, lijepe i zdrave grudi govorile su o proljeću, pravom proljeću. Zatim su pili čaj sa slatkišima s medom, s bombonima i vrlo ukusnim biskvitima što su se topili u ustima. S dolaskom večeri postepeno su se skupljali gosti i svakog od njih je Ivan Petrovič dočekivao svojim nasmijanim očima:

- Dobra večer, izvolite.

Svi su sjedili u gostinskoj sobi i ozbiljnih lica slušali kako im Vera Josifovna čita svoj roman. Ona je počela ovako: "Mraz je stezao..." Prozori su bili širom otvoreni, čulo se kako u kuhinji lupkaju noževi, do gosta je dopirao miris prženog luka... U mehkim i dubokim foteljama bilo je ugodno, u sumraku gostinske sobe tako su nježno treperile svjetiljke; i sada, u ljetnu večer, kada su s ulice dopirali glasovi i smijeh, a iz dvorišta miris jorgovana, teško je bilo zamisliti kako je zalazeće sunce svojim hladnim zrakama osvjetljavalo snježnu ravnicu i usamljenog put-nika na drumu. Vera Josifovna je čitala kako je mlada i lijepa grofica u svome selu podizala škole, bolnice i biblioteke i kako je zavoljela jednog putujućeg slikara - čitala je što se nikad ne događa u životu, pa ipak je bilo prijatno i ugodno slušati to njeno čitanje, u glavi su se radale sve neke lijepe i spokojne misli - i nikome se nije ustajalo...

- Nije loše... - tiho je rekao Ivan Petrovič.

A jedan od gostiju, slušajući i ploveći u mislima nekud vrlo, vrlo daleko, rekao je jedva čujno:

- Da... stvarno...

Prošao je sat, dva. U gradskom parku, koji se nalazio u blizini, svirao je orkestar i pjevao hor pjevača. Kada je Vera Josifovna zatvorila svoju svesku, pet minuta su svi šutili i slušali "Lučinušku", koju je pjevao hor, a pjesma je govorila o onome čega nije bilo u romanu, a što se događa u životu.

- Štampate li vi svoja djela u časopisima? - pitao je Starčev Veru Josifovnu.

- Ne - odgovorila je ona. - Ja nigdje ne štampam. Napišem, i ostavim u ormar. Zašto da štampam? - objasnila je. - Pa mi imamo sredstava za život.

I svi su iz nekog nepozantog razloga uzdahnuli.

- A sada nam ti, Mačkice, odsviraj nešto - rekao je Ivan Petrovič svojoj kćeri.

Podigli su poklopac na klaviru i otvorili note, koje su već bile pripremljene. Jekaterina je sjela i objema rukama udarila po dirkama, odmah zatim opet udarila iz sve snage, pa opet, i opet. Tresla su joj se ramena i grudi, a ona je uporno udarala sve u jedno te isto mjesto i izgledalo je da neće prestati dok ne zabije dirke u unutrašnjost klavira. Grmljavina je ispunila gostinsku sobu, sve je zvonilo: i pod, i tavanica, i namještaj... Jekaterina Ivanovna je svirala neki težak pasaž, interesantan upravo zbog svoje teškoće, pasaž dug i jednoličan i Starčev je, slušajući taj pasaž, zamišljao kako se s visoke planine kotrlja kamenje, kotrlja, stalno kotrlja i priželjkivao je da što prije prestane to kotrljanje. A istovremeno mu se veoma sviđala Jekaterina Ivanovna, onako rumena od naprezanja, snažna, energična i s pramenom kose na čelu. Poslije zime, koju je u Djaližu proveo među bolesnicima i seljacima, bilo je tako prijatno, tako novo sjediti u gostinskoj sobi, gledati to mlado, graciozno i, vjerovatno, čisto stvorenje i slušati te bučne i dosadne, ali ipak kulturne zvuke.

- E, Mačkice, danas si svirala kao nikada - sa suzama u očima rekao je Ivan Petrovič kada je njegova kći završila i ustala. - Umri, Denise, ali nešto bolje nećeš stvoriti.

Svi su se okupili oko nje, čestitali joj, divili se i uvjerali je da već odavno nisu slušali takvu muziku, a ona ih je šutke slušala, diskretno se smiješila i čitava njena pojava je zračila osjećanjem trijumfa.

- Divno! Prekrasno!

- Divno! - rekao je i Starčev podlegavši općem oduševljenju. - A gdje ste vi učili muziku? - zapitao je Jekaterinu Ivanovnu. - Na konzervatorijumu?

- Ne, ja se tek spremam za konzervatorijum, a zasad učim ovdje, kod gospođe Zavlovske.

- Vi ste završili ovdašnju gimnaziju?

- O, ne! - umjesto nje je odgovorila Vera Josifovna. - Mi smo nastavnike pozivali kući, jer u gimnaziji ili institutu, sami ćete priznati, moglo je doći do hrđavog uticaja; dok djevojka raste, ona se mora nalaziti jedino pod uticajem svoje majke.

- Pa ipak ću poći na konzervatorijum - rekla je Jekaterina Ivanovna.

- Ne, Mačkica voli svoju mamu. Mačkica neće žalostiti tatu i mamu.

- Ne, poći ću! Poći ću! - lupnuvši nogom, rekla je Jekaterina Ivanovna šaleći se i ostajući uporna.

A za vrijeme večere Ivan Petrovič je pokazivao svoje spo-sobnosti. Smijući se samo očima, on je pričao anegdote, pravio dosjetke, zadavao smiješne zadatke i sam ih rješavao, a stalno govorio svojim neobičnim jezikom, stvorenim dugim vježbama u duhovitosti, a koji mu je, po svojoj prilici, već odavno prešao u naviku: dobrinski, priličstveno, ponizano zahvaljujem...

Ali ni to nije bilo sve. Kada su se gosti, siti i zadovoljni, gurali u predsoblju i tražili svoje kapute i štapove, pored njih se vrzmao lakej Pavlušić ili, kako su ga ovdje zvali, Pava, četr-naestogodišnji dječak, ošišan i bucmast.

- Deder, Pava, prikaži to svoje! - rekao mu je Ivan Petrovič.

Pava se ukočio, podigao ruku i procijedio tragičnim tonom:

- Umri, nesretnice!

I svi su se zasmijali.

"Interesantno", pomislio je Starčev izlazeći na ulicu. Svratio je još u restoran i popio pivo, a zatim pješice krenuo kući u Djaliž. Išao je i stalno pjevušio:

Tvoj glas mi zvuči i nježno i čeznutljivo...

Propješačivši devet vrsta i zatim legavši u postelju, on nije osjećao ni najmanji umor, naprotiv, činilo mu se da bi sa zadovoljstvom propješačio još dvadeset vrsta.

"Priličstveno..." sjeti se tonući u san i nasmija se.

II

Starčev se stalno spremao da posjeti Turkinove, ali je u bolnici imao veoma mnogo posla i nikako nije mogao da ugrabi slobodnog vremena. Tako mu je u radu i usamljenosti prošlo više od godine dana. Ali jednog dana iz grada su mu donijeli pismo u plavoj koverti...

Vera Josifovna je već odavno patila od migrene, a u posljednje vrijeme, otkad je Mačkica počela svakodnevno plašiti da će poći na konzervatorijum, napadi su se sve češće ponavljali. Kod Turkinovih su se izmijenjali svi gradski ljekari i najzad je došao red i na sreskog. Vera Josifovna mu je napisala dirljivo pismo, u kome ga je molila da dođe i olakša joj patnje. Starčev je došao, i poslije toga je počeo češće posjećivati Turkinove, često, vrlo često... Ustvari, on je u izvjesnoj mjeri pomogao Veri Josifovnoj, i ona je već svim gostima pričala da je to izvanredan i neobičan ljekar. Ali nije on više dolazio Turkinovima zbog migrene...

Praznik je. Jekaterina Ivanovna je završila svoje duge i za-morne vježbe na klaviru, dugo su zatim sjedili u trpezariji i pili čaj, a Ivan Petrovič je pričao nešto smiješno. Začulo se zvonice; trebalo je izići u predsoblje i dočekati nekog gosta. Iskoristivši trenutak zabave, Starčev je uzbuđeno šapnuo Jekaterini Ivanovnoj:

- Tako vam Boga, molim vas, ne mučite me, hajdemo u vrt! Ona je slegla ramenima kao da je bila u nedoumici i nije razumjela šta traži od nje, ali je ustala i pošla.

- Vi po tri, četiri sata svirate na klaviru - govorio je on idući za njom - poslije sjedite s mamom, i čovjek nema nikakve mogućnosti da s vama porazgovara. Molim vas, posvetite meni bar četvrt sata.

Približavala se jesen, i u starom vrtu je bilo tiho i tužno, a na stazama je ležalo potamnjelo lišće. Već se rano smrkavalo.

- Čitavu sedmicu vas nisam vidio - nastavio je Starčev. - A kad biste samo znali kakve su to muke! Dajte da sjednemo. Saslušajte me.

Oboje su imali omiljeno mjesto u vrtu: klupu pod starim širokim javorom. I sada su sjeli na nju.

- Šta vi želite? - suho i poslovnim tonom upitala ga je Jekaterina Ivanovna.

- Nisam vas vidio čitavu sedmicu, i tako dugo vas nisam čuo. Strasno sam željan vašeg glasa. Pričajte.

Njega je oduševljavala njena svježina i naivan izraz očiju i obraza. Čak i u tome kako joj je stajala haljina on je vidio nešto neobično ljupko i dirljivo u svojoj jednostavnosti i naivnoj gracioznosti. I u isto vrijeme, bez obzira na tu naivnost, ona mu se činila vrlo pametna i neobično razvijena za svoje godine. S njom je mogao razgovarati o književnosti, o umjetnosti i o svemu što bi zaželio; mogao joj se žaliti na život i na ljude, iako se događalo da bi za vrijeme ozbiljnog razgovora neumjesno prasnula u smijeh ili pobjegla u kuću. Kao gotovo sve djevojke u njihovom gradu, ona je mnogo čitala (a uopće u S. se čitalo vrlo malo, i u ovdašnjoj biblioteci su otvoreno govorili da bi morali zatvoriti biblioteku da nije djevojaka i mladih Jevreja); to se bezgranično sviđalo Starčevu, i on je svaki put s uzbuđenjem pitao šta je čitala posljednjih dana, i očaran je slušao dok bi ona pričala.

- Šta ste čitali ove sedmice otkad se nismo vidjeli? - opet je pitao. - Pričajte, molim vas.

- Čitala sam Pisemskog.

- A šta?

- "Hiljadu duša" - odgovorila je Mačkica. - A kako se smiješno zvao Pisemski: Aleksej Feofilaktič!

- Pa kuda ćete? - užasnulo se Starčev kada ona najednom ustade i pođe u kuću. - Neophodno mi je potrebno da porazgovaram s vama, moram da vam objasnim... Ostanite sa mnom bar pet minuta! Preklinjem vas!

Ona zastade kao da je htjela nešto kazati, zatim mu nespretno u ruku gurnu ceduljicu, otrča u kuću i opet sjede za klavir.

"Večeras u jedanaest sati", čitao je Starčev, "budite na grob-lju kod Demetinog spomenika."

"Pa to uopće nije pametno", pomislio je došavši sebi. "Ka-kve veze tu ima groblje? Zbog čega?"

Bilo je jasno: Mačkica se šegačila. Zaista, kome bi ozbiljno palo na pamet da zakazuje sastanak noću, daleko van grada i na groblju kad se to lahko moglo udesiti na ulici ili u gradskom parku? I zar to dolikuje njemu, sreskom ljekaru, inteligentnom i solidnom čovjeku, da uzdiše, prima ceduljice, da se vucara po grobljima i pravi gluposti kojima se sada čak i gimnazijalci smiju? Kuda će da ga odvede ta avantura? Šta će reći njegove kolege kada doznaju? Tako je razmišljao Starčev tumarajući oko stolova u klubu, a u deset i po najednom se otrese tih svojih razmišljanja i krenu na groblje.

Sada je on već imao par konja i kočijaša Pantelėjmona u kadifenom prsluku. Mjesec je sijao. Bilo je tiho i toplo, ali to je bila jesenska toplina. U predgrađu, oko klaonice, zavijali su psi. Starčev je ostavio kočiju u jednoj uličici na kraju grada i pješke pošao na groblje. "Svak ima neku svoju nastranost", raz-mišljao je Starčev. "I Mačkica je nastrana i - ko bi znao? - možda se ne šali, možda će doći", i predade se toj slaboj i pustoj nadi, i ona ga opi.

Polu vrste je propješačio. Groblje je u daljini ličilo na tamnu traku, na šumu ili veliki park. A onda je ugledao ogradu od bijelog kamena, pa kapiju... Na mjesecini se moglo pročitati na kapiji: "Грядет час в онъ же..." Starčev je ušao kroz vratnice, i prvo što je vidio bili su bijeli krstovi i spomenici s obje strane široke aleje, njihove crne sjenke i sjenke jablanova; daleko oko njega vidjelo se bijelo i crno, i vidjelo se kako je sanjivo drveće pognulo svoje grane nad tom bjelinom. Činilo se da je ovdje vidnije nego u polju. Javorovo lišće, koje je ličilo na šape, oštro se izdvajalo na žutim pješčanim alejama i na pločama, a i natpisi na spomenicima jasno su se vidjeli. U prvim trenucima Starčeva je zapanjilo to što je sada vidio prvi put u životu i što, vjerovamo, nikada više neće vidjeti: svijet koji ničemu drugom nije sličan - svijet gdje je tako prijatna i mehka mjesecina, kao da je ovdje njena kolijevka, ovdje, gdje nema nikakvog života, ali gdje se u svakom tamnom jablanu i na svakom grobu osjeća prisustvo tajne što obećava tih, prekrasan i vječni život. Od nadgrobnih ploča i uvehnulog cvijeća, zajedno s jesenjim mirisom lišća, širio se dah oproštaja, žalosti i mira.

Svuda okolo tišina; u dubokoj smirenosti gledale su zvijezde s neba, i Starčevljevi koraci odjekivali su tako oštro i tako ne-zgodno. I tek kada je na crkvi počeo otkucavati sat i kada je zamislio da je mrtav i zauvijek ovdje zakopan, njemu se učinilo da ga neko gleda, i on za trenutak pomisli da to nije taj mir i tišina, nego nijema tuga nepostojanja, ugušeno oćajanje...

Demetin spomenik je bio u vidu kapele, s anđelom na vrhu. Nekad, kada se, na prolazu, u S. zadržala talijanska opera, umrla je jedna pjevačica, i tu su je sahranili i podigli joj ovaj spomenik. U gradu je se niko više nije sjećao, ali kandilo nad ulazom je blistalo na mjesecini i činilo se da gori.

Nigdje nikog nije bilo. A i ko bi mogao da dođe ovamo u ponoć? Ali Starčev je čekao, i kao da je mjesečina u njemu podgrijavala strast, čekao je s požudom i u svojoj uobrazilji zamišljao poljupce i zagrljaje. Pola sata je sjedio pored spomenika, a onda je sa šeširovom u ruci prošao duž pobočnih aleja, sve očekujući i misleći koliko je u ovim grobovima zakopano lijepih i dražesnih žena i djevojaka, koje su voljele, gorjele noću od strasti i predavale se milovanju. Kako se, zapravo, majka priroda poigrava sa čovjekom i kako je teško kada to vidiš! Tako je mislio Starčev i u isto vrijeme javljala se želja da zavapi da on želi i očekuje ljubav po svaku cijenu. Sada se pred njim nisu više bijeljeli komadi mermera, nego divna tijela, vidio je oblike koji su se stidljivo krili u sjenci drveća i osjećao toplinu, i ta čežnja postajala je sve teža...

Tačno kao da se zavjesa spustila, mjesec je zašao za oblak, i najednom je sve utonulo u tamu. Starčev je teško našao kapiju - to je bila tama jesenje noći - a zatim je više od sata lutao i tražio uličicu u kojoj je ostavio svoju kočiju.

- Umorio sam se, teško se na nogama držim - rekao je Pantelejmonu.

I, s uživanjem sjedajući u kočiju, pomisli: "Ah, nije trebalo da se gojim!"

III

Sljedeću večer on je krenuo Turkinovim da zaprosi Mačkicu. Međutim, to se pokazalo nezgodno postoje Jekaterinu Ivanovnu u njenoj sobi češljao frizer jer se spremala u klub na igranku.

Opet je morao dugo da sjedi u trpezariji i da pije čaj. Videći da je gost zamišljen i da mu je dosadno, Ivan Petrovič je iz džepa prsluka izvukao svoje bilješke i pročitao mu smiješno pismo Nijemca upravnika u kome piše kako su se na imanju pokvarile sve bravarice i popucale zidarice.

"A miraza će, sigurno, prilično dati", mislio je Starčev slušajući ga rasijano.

Poslije besane noći on se nalazio u stanju ošamućenosti kao da je bio opijen nečim slatkim i uspavljujućim. U duši je bilo maglovito, ali radosno i toplo, i u isto vrijeme u glavi je neko hladno i teško parče rezonovalo:

"Stani dok nije kasno! Zar je ona za tebe? Ona je razmažena, ćudljiva, spava do dva sata, a ti si crkvenjakov sin, sreski ljekar...

"Pa šta?" mislio je. "Neka je."

"Osim toga, ako se njome oženiš", nastavljalo je ono parče, "njejina rodbina će te primorati da ostaviš sresku službu i da živiš u gradu."

"Pa šta?" mislio je on. "U gradu, pa dobro, u gradu. Daće miraz, steći ćemo pukuštvo..."

Najzad je ušla Jekaterina Ivanovna u balskoj haljini s dekol-teom, čista, i Starčev se zadivi i pade u takav zanos da nije mogao ni riječi izustiti, nego je samo gledao u nju i smijao se.

Ona je počela da se prašta, i on - pošto više nije imao razloga da ostaje - ustade govoreći da mu je vrijeme da ide kući: čekaju ga bolesnici.

- Šta se može - rekao je Ivan Petrovič - idite. Uzgred i Mačkicu odbacite u klub.

Napolju je sipila kiša, bilo je veoma mračno i samo po promuklom Pantelejmonovom kašljanju moglo se zaključiti gdje je kočija. Podigli su krov na kočiji.

- Ja slažem dok lažem, ti slažeš dok lažeš - govorio je Ivan Petrovič smještajući kćerku u kočiju - on slaže dok laže... Kreći! Zbogom, molim lijepo!

Kočija je krenula.

- A ja sam sinoć bio na groblju - počeo je Starčev. - Kako je to s vaše strane neplemenito i nemilosrdno...

- Bili ste na groblju?

- Da, bio sam i čekao vas skoro do dva sata. Patio sam...

- Pa patite kad ne razumijete šalu.

Zadovoljna što se tako lukavo našalila sa zaljubljenim čovjekom i što je on tako silno voli, Jekaterina Ivanovna se zakikota, ali najednom vrisnu od straha, jer su baš u tom trenutku konji naglo skrenuli u kapiju kluba i kočija se nakrenula. Starčev je obrgrli oko struka, a ona, onako uplašena, priljubi se uz njega, i on, ne izdržavši, strasno je poljubi u usta i podbradak i još jače zagrla.

- Dosta - suho je rekla Jekaterina Ivanovna.

Samo trenutak kasnije nje više nije bilo u kočiji, i stražar, koji je stajao pored osvijetljenog ulaza u klub, odvratnim glasom se prodera na Pantelejmona:

- Šta stojiš, zazjavalo? Tjeraj dalje!

Starčev se odvezao kući, ali se ubrzo vratio. Obučen u tuđi frak i s bijelom tvrdom mašnom što je stalno stršila i htjela da spadne s kragne, on je u ponoć sjedio u klupskom salonu i sa zanosom govorio Jekaterini Ivanovnoj:

- O, kako malo znaju oni koji nikada nisu voljeli! Čini mi se da još niko nije vjerno opisao ljubav, i teško da se i može opisati to nježno, radosno i bolno osjećanje, i ko ga je bar jednom osjetio, taj ga neće opisivati riječima. Našto predgovori i opisi-vanja? Našto nepotrebno krasnorječje? Moja je ljubav bezgra-nična... Molim, preklinjem vas - izgovori najzad Starčev - bu-dite moja žena!

- Dmitrije Joniču - porazmisli vi malo, Jekaterina Ivanovna je rekla s vrlo ozbiljnim izrazom lica. - Dmitrije Joniču, vrlo sam vam zahvalna na ukazanoj časti, ja vas poštujem, ali... - ona ustade i produži stojeći - ali, izvinite, ja ne mogu da budem vaša žena. Da razgovaramo ozbiljno. Dmitrije Joniču, vi znate da ja više od svega u životu volim umjetnost, ja bezumno volim, ja obožavam muziku, njoj sam posvetila čitav svoj život. Ja hoću da budem umjetnica, hoću slave, uspjeha, slobode, a vi hoćete da ja nastavim život u ovom gradu, da nastavim ovaj prazan, nekoristan život, koji je za mene postao neizdržljiv. Da postanem žena - o ne, izvinite! Čovjek mora da teži nečem višem, nekom blistavom cilju, a porodični život bi me vezao zauvijek. Dmitrije Joniču (ona se malčice nasmiješila, jer se, izgovorivši "Dmitrije Joniču" sjetila "Alekseja Feofilaktiča"), Dmitrije Joniču, vi ste dobar, plemenit i pametan čovjek, vi ste bolji od svih... - njoj su suze navrle na oči - ja svom dušom saosjećam s vama, ali... ali vi ćete razumjeti...

I da ne bi zaplakala, ona se okrenu i iziđe iz salona.

Starčevljevo srce se smirilo.

Izišavši iz kluba, on prije svega trže sa sebe ukručenu mašnu i odahnu punim grudima. Bilo ga je malo stid, samoljublje mu je bilo povrijeđeno - nije očekivao da će biti odbijen - i nije vjerovao da su ga svi njegovi snovi, čama i nade mogli dovesti do tako glupog svršetka, tačno kao u nekom malom komadu na diletantskoj predstavi. I žao mu je bilo tog svog osjećanja, te svoje ljubavi, tako žao da je, činilo mu se, mogao zaridati ili svom snagom lupiti kišobranom po širokim Pantelejmonovim leđima.

Tri dana ništa mu nije polazilo za rukom, niti je jeo niti spavao, ali kada je čuo da je Jekaterina Ivanovna otputovala u Moskvu da stupi na konzervatorijum, on se smirio i počeo da živi kao što je i živio.

Kasnije, sjećajući se ponekad kako je lutao po groblju ili jurio po čitavom gradu da nađe frak, on bi se lijeno protegao i rekao:

- Trista mu jada, koliko samo glavobolje!

IV

Prošle su četiri godine. Starčev je već razgranao praksu u gradu. Svako jutro je nabrzinu pregledao bolesnike u Djaližu, a onda odlazio bolesnicima u grad, ali sada ne više s parom konja, nego u tropregu s praporcima, i vraćao se kući kasno noću. On je odebljao, zaoblio se i nerado je išao pješke, jer je patio od astme. I Pantelejmon se ugojio i, što se više širio, sve je žalosnije uzdisao i žalio se na svojju gorku sudbinu: vožnja ga je izmučila!

Starčev je posjećivao razne kuće i sretao mnoge ljude, ali ni s kim nije bio u bliskim odnosima. Palančani su ga srdili svojim razgovorima, pogledima na život, pa čak i svojim izgledom. Iskustvo ga je postepeno naučilo da je palančanin miran, ljubazan pa da čak nije ni glup dok se s njim kartaš ili jedeš, ali s njim samo treba početi razgovor o nečemu što se ne jede, naprimjer, o politici ili nauci, i on se odmah nade u čorsokaku ili počne da filozofira tako tupavo i jetko da ti ne ostaje drugo nego da odmahneš rukom i okreneš mu leđa. Kada bi Starčev pokušao da povede razgovor čak i s liberalnim palančaninom, naprimjer, o tome da čovječanstvo, hvala Bogu, ide naprijed i da mu s vremenom neće biti potrebni pasovi i smrtna kazna, palančanin bi ga poprijeko gledao i nepovjerljivo pitao: "Pa, znači, tada će svako moći da kolje na cesti koga hoće?" A kada bi Starčev u društvu, za večerom ili čajem, počeo o tome da treba raditi i da se bez rada ne može živjeti, svaki od njih je to primao kao predbacivanje i počinjao da se ljuti i nastlljivo prepire. Pa i pored svega toga, ti palančani, ti malograđani, ništa, ama baš ništa nisu radili i ničim se interesovali, i nemoguće je bilo smisliti o čemu bi se s njima razgovaralo. I Starčev je izbjegavao razgovore, on je s njima samo mezetio, igrao karata, a kada bi u kojoj kući naišao na neku porodičnu svečanost i bio pozvan za sto, sjeo bi i, gledajući u tanjir, šutke jeo. I sve što bi tada govorili bilo je neinteresantno, nepravilno i glupo, i on se srdio i uzbuđivao, ali je šutio. I baš zato što je tako strogo šutio i gledao u tanjir, u gradu su ga prozvali "napuhani Poljak", iako on uopće nije bio Poljak.

On je izbjegavao takvu rasonodu kao što su pozorište i koncerti, ali se zato svaku večer sa zadovoljstvom kartao. Imao je još jednu vrstu rasonode, na koju se postepeno i neprimjetno navikao, a to je bilo da uvečer iz džepova vadi novčanice zarađene ljekarskom praksom, novčanice - žute i zelene koje su mirisale na parfem, na sirće, na tamjan i riblje ulje; po sedam-deset rubalja bi bilo nagurano po raznim džepovima. A kada bi se nakupilo nekoliko stotina, on ih je nosio u Društvo za uzajamni kredit i tamo ih ulagao na tekući račun.

Za sve četiri godine od odlaska Jekaterine Ivanovne, on je kod Turkinovih bio samo dva puta, i to na poziv Vere Josifovne, koja se još uvijek liječila od migrene. Jekaterina Ivanovna je svakog ljeta dolazila roditeljima u goste, ali je on nijednom nije vidio. Tako je nekako slučaj htio.

A kada su već prošle četiri godine, jednog tihog, toplog jutra donesoše mu u bolnicu pismo. Vera Josifovna je pisala Dmitriju Joniču da ga je veoma poželjela i moli ga da svakako dođe do nje i olakša joj muke, a uz to daje danas i njen rodendan. Pri dnu je bilo napisano: "Maminoj molbi i ja se pridružujem. K."

Porazmislivši malo, Starčev je uvečer pošao Turkinovim.

- O, dobra večer, izvolite! - dočekao ga je Ivan Petrovič smiješeći se samo očima. - Bonžurujte.

Vera Josifovna, koja se već veoma postarala i osijedjela, stegla je Starčevu ruku, afektirano uzdahnula i rekla:

- Doktore, vi meni nikada ne posvećujete pažnje, nikada nas ne posjećujete, ja sam već stara za vas. Ali, evo, doputovala je mlađa, možda će ona biti bolje sreće.

A Mačkica? Ona je omršala, pobljednula, proljepšala se i postala vitkija; to je već bila Jekaterina Ivanovna, a ne Mačkica; više nije bilo one nekadašnje svježine i izraza dječije naivnosti. I u pogledu i u pokretima je bilo nešto novo - nešto bojažljivo i oprezno, kao da se ovdje, u kući Turkinovih, više nije osjećala kod svoje kuće.

- Otkad se samo nismo vidjeli! - rekla je pružajući mu ruku i vidjelo se da joj srce uzbuđeno lupa. Pažljivo i radozno gledajući mu u lice, ona odmah nastavi: - Kako ste se ugojili! Pocrnjeli ste, postali muževni, ali, uopće, malo ste se promijenili.

I sada mu se ona sviđala, veoma sviđala, ali joj je nešto nedostajalo, ili je nešto bilo suvišno - on ni sam ne bi mogao da kaže šta je to zapravo, ali nešto mu je već smetalo da bi osjetio ono što je ranije osjećao. Nije mu se sviđalo njeno bljedilo, njen novi izraz lica, diskretni osmijeh, pa ni glas, a malo kasnije nije mu se sviđala ni haljina, pa ni fotelja u kojoj je sjedila, nije mu se sviđalo nešto ni iz prošlosti, kada se umalo nije oženio tom istom Jekaterinom Ivanovnom. Sada se sjećao svoje ljubavi, snova i nadanja koja su ga prije četiri godine uzbuđivala - i obuzelo ga je osjećanje nelagodnosti.

Pili su čaj s pirogom. Zatim je Vera Josifovna naglas čitala svoj roman, čitala je o tome što se nikad u životu ne događa, a Starčev je slušao, gledao u njenu sijedu lijepu glavu i čekao kada će završiti.

"Nije neobdaren onaj ko umije da piše romane, nego onaj ko ih piše, a ne umije da to sakrije", razmišljao je Starčev.

- Nije loše - rekao je Ivan Petrovič.

Zatim je Jekaterina Ivanovna svirala na klaviru, svirala buč-no i dugo, a kada je završila, dugo su joj zahvaljivali i izražavali svoje divljenje.

"Ali dobro je ipak što se ja njom nisam oženio", pomislio je Starčev.

Ona ga je gledala i, očevitno, očekivala da je pozove da idu u vrt, ali on je šutio.

- Pa dajte da razgovaramo - rekla je prilazeći mu. - Kako živite? Šta ima novo kod vas? Sve ove dane mislila sam na vas - nastavila je nervozno - htjela sam da vam pošaljem pismo, ali sam se predomisila - bogzna kako vi sada gledate na mene. S tolikim uzbuđenjem sam vas danas očekivala. Boga vam, haj-demo u vrt.

Otišli su u vrt i sjeli na klupu pod starim javorom, kao i prije četiri godine. Bila je pomrčina.

- Pa, kako živite? - pitala je Jekaterina Ivanovna.

- Pa tako, pomalo - odgovorio je Starčev.

I ništa više nije mogao da smisli. Zašutjeli su.

- Ja sam uzbuđena - rekla je Jekaterina Ivanovna i rukama prekrila lice - ali vi se ne osvrćete na to. Meni je tako dobro kod kuće, tako mi je drago da vidim sve, a ne mogu da se priviknem. Koliko uspomena! Ja sam mislila da ćemo, do samog jutra, neprekidno razgovarati.

Sada je već izbliza vidio njeno lice i sjajne oči, i ovdje, u mraku, izgledala je mlađa nego u sobi, čak je izgledalo da joj se vratio onaj predašnji dječiji izraz lica. I, zaista, ona je s na-ivnom znatiželjom gledala u njega kao da je htjela da поближе razgleda i razumije čovjeka koji ju je nekad tako plameno, tako nježno i tako nesretno volio. Njene oči su zračile zahvalnošću za tu ljubav. I on se sjećao

svoga što je bilo, svega, do najmanjih sitnica, sjećao se kako je lutao po groblju, kako se zatim umoran vraćao kući, i najednom ga obuze tuga i bi mu žao prošlosti. U duši je zasvjetlucao plamičak.

- A sjećate li se kako sam vas ja onu večer pratio u klub? - počeo on. - Padala je kiša, bila pomrčina...

Plamičak se razgario u duši, i već se pojavila želja da govori, da se žali na život...

- Eh! - uzdahnuo je. - Eto, vi me pitate kako živim. Kako mi ovdje živimo? Nikako. Starimo, gojimo se, propadamo. Dan za danom - dok i smrt za vrat, prolazi život, onako bezbojno, bez utisaka, bez nekih misli... Danju trka za parama, a uvečer klub, društvo kockara, alkoholičara i galamdžija, koje ja očima ne mogu da vidim. Šta ima tu dobrog?

- Ali vi imate svoj posao, plemenit cilj u životu. Vi ste tako voljeli da govorite o svojoj bolnici. Ja sam tada bila nekako čudnovata, uobražavala sam da sam neka velika pijanistkinja. Sada sve djevojke sviraju na klaviru, i ja sam svirala kao i sve ostale, i ništa u meni nije bilo naročito; ja sam ista takva pijanistkinja kao što je mama književnica. I, naravno, tada ja vas nisam razumjela, ali kasnije, u Moskvi, često sam mislila na vas. Samo sam o vama i mislila. Kakva je sreća biti sreski ljekar, pomagati nevoljnicima i služiti narodu! Kakva sreća! - sa zano-som je ponovila Jekaterina Ivanovna. - Kada sam u Moskvi mislila na vas, vi ste mi izgledali tako idealni, uzvišeni...

Starčev se sjetio novčanica, koje je uvečer s takvim zado-voljstvom vadio iz džepova, i plamičak u duši se ugasi. Ustade da ide kući. Ona ga uze pod ruku.

- Vi ste najbolji čovjek koga sam ikad u životu srela - nastavila je ona. - Mi ćemo se sastajati, razgovarati, zar ne? Obećajte mi. Ja nisam pijanistkinja, i što se tiče mene lično, oslobodila sam se svih zabluda, i pred vama neću ni svirati ni govoriti o muzici.

Kada su ušli u kuću i Starčev na večernjoj svjetlosti vidio njeno lice i na sebi osjetio njen tužni, zahvalni i ispitivački pogled, obuze ga nemir i on opet pomisli: "Dobro je ipak što se tada ne oženih."

On počeo da se oprašta.

- Vi nemate nikakvoga rimskog prava da idete bez večere - govorio je Ivan Petrovič ispraćajući ga. - To je s vaše strane vrlo perpendikularno. Deder, prikaži ti to svoje! - rekao je obra-ćajući se u predsoblju Pavi.

Pava, koji više nije bio dječak, nego mlad čovjek s brkovima, ukoči se, podiže ruku i procijedi tragičnim tonom:

- Umri, nesretnice!

Sve je to Starčevu išlo na živce. Sjedajući u kočiju i gledajući u tamnu kuću i vrt, koji su mu nekad bili tako mili i dragi, najednom se sjeti svega - romana Vere Josifovne, i bučnog sviranja Mačkice, i duhovitosti Ivana Petroviča, i tragične poze Pavine, i pomisli - ako su najtalentovaniji ljudi u gradu tako nedaroviti, kakav onda mora izgledati taj grad.

Tri dana kasnije Pava je donio pismo od Jekaterine Ivanovne.

"Nema vas k nama. Zašto?" pisala je ona. "Bojim se da ste se izmijenili prema nama; bojim se, i strah me hvata od same pomisli na to. Umirite me, dođite i recite da je sve dobro.

Neophodno mi je potrebno da s vama porazgovaram. Vaša J. T."

On pročitao pismo, porazmislio malo i reče Pavi:

- Reci ti, dragoviću, da ja danas ne mogu doći, veoma sam zauzet. Doći ću, reci, tako, za tri dana.

Ali prošla su tri dana, pa prođe i čitava sedmica, a on nikako da ode. Jednog dana, prolazeći pored kuće Turkinovih, sjetio se da bi trebao bar na časak navratiti, ali malo porazmisli i... ne navrati.

I nikad više nije ni bio kod Turkinovih.

V

Prošlo je još nekoliko godina. Starčev se još više ugojio, odebljao, teško je disao i sada je već išao zabačene glave. Kada bi, onako bucmast i crven, prolazio u trojci s praporcima, a Pantelejmon, isto tako pun i crven, s mesnatim zatiljkom, sjedio na boku, ispruživši ruke, kao da su od drveta, i vikao prolaznicima: "Drži desno", dobijao se utisak imponantnosti i izgledalo je da to ne prolazi čovjek, nego neki paganski bog. U gradu je imao ogromnu praksu, nije imao vremena dahnuti. Imao je već imanje i dvije kuće u gradu, a već je mjerkao i treću, unosniju, a kada u Društvu za uzajamni kredit sazna za neku kuću pred-videnu za licitaciju, on bez ikakvog

uštezanja ide u tu kuću i, prolazeći kroza sve sobe, ne osvrćući se na neobučene žene i djecu, koji ga gledaju s čuđenjem i strahom, on u sva vrata upire štapom i pita:

- Je li ovo radna soba? A ovo spavaonica? A šta je ovdje?

Hoda tako po kući, teško diše i briše znoj sa čela.

On ima mnogo poslova, ali ipak ne napušta posao sreskog ljekara; gramzivost ga je obuzela, hoće da stigne na sve strane. I u Djalizu i u gradu sada ga zovu prosto - Jonič. "Kuda li to Jonič ide?" ili "Kako bi bilo da Joniča pozovemo na konzilijum?"

Vjerovatno zbog toga što mu je grlo odebljalo, i glas mu se promijenio, postao tanak i rezak. Narav mu se, također promijenila: postao je sekantan i naprasit. Primajući bolesnike, obično se srdi, nestrpljivo lupa štapom po podu i dere se svojim neprijatnim glasom:

- Izvolite odgovarati samo na pitanja! Bez razgovora!

On živi sam. Živi dosadnim životom i ništa ga ne interesuje. Za sve vrijeme života u Djalizu ljubav prema Mačkici bila je njegova jedina i, po svoj prilici, posljednja ljubav. Uvečer on u klubu igra karata, a zatim sam sjedi za velikim stolom i večera. Služi ga lakej Ivan, najstariji i najpoštovaniji, servira mu lafit br. 17, i već svi - i starješine kluba, i kuhar, i lakej - znaju šta on voli, a šta ne voli, svim silama se trude da mu ugone, inače se može dogoditi da se rasrdi i da štapom počne lupati po podu. Večerajući, on se ponekad okrene i umiješa u neki razgovor:

- A o čemu vi to? A? Šta to?

A kada se slučajno za nekim susjednim stolom povede razgovor o Turkinovima, on pita:

- O kojim vi to Turkinovima? To vi o onima što im kći na klavir svira?

Eto, to je sve što bi se o njemu moglo reći.

A Turkinovi? Ivan Petrovič se nije postarao, nimalo se nije promijenio, i, kao i ranije, pravi dosjetke i priča anegdote; Vera Josifovna, kao i prije, sa srdačnom jednostavnošću, rado čita gostima svoje romane. A Mačkica svaki dan po četiri sata svira na klaviru. Ona se primijenio postarala, poboljšava, i svake jeseni s majkom odlazi na Krim. Ispraćajući ih na stanici, kada voz krene, Ivan Petrovič briše suze i dovikuje im:

- Zbogom, molim lijepo! I maše maramicom.

SMRT ČINOVNICA

Jedne vrlo lijepe večeri je isto tako lijep uredski intendant Ivan Dmitrič Červjakov sjedio u drugom redu fotelja i kroz dvogled gledao "Korneviljska zvona". Gledao je i osjećao kao da se nalazio na sedmom nebu. Ali iznenada... U pripovijetkama često susrećemo to "iznenada". Pisici su u pravu: život je tako pun raznih iznenađenja! Ali najednom se njegovo lice namršti, oči kliznuše pod očne kapke, disanje se zaustavi... on odmače dvogled od očiju, naže se i... apčhi!!! Kao što vidite, kihnuo je. A kihati nikome i nigdje nije zabranjeno. Kišu i seljaci, i uprav-nici policije, pa ponekad čak i savjetnici. Svi kišu. Zato se Čer-vjakov nije nimalo zbunio. Ubrisao se maramicom i, kao učtiv čovjek, pogledao oko sebe da nije nekog uznemirio svojim kihanjem. Ali sada se najednom zbuni. Ugledao je kako starac koji je sjedio pred njim u prvom redu fotelja rukavicom prilježno briše svoju čelu i vrat i nešto gunda. U tom starcu Červjakov je poznao civilnog generala Brižalova, koji je služio u saobraćajnoj upravi.

"Poprskao sam ga!" pomisli Červjakov. "Nije moj šef, ali ipak je to nezgodna stvar. Treba se izviniti."

Červjakov kašljucnu, naže se naprijed i šapnu generalu na uho:

- Izvinite vaše... stvo, poprskao sam vas... sasvim neho-tice...

- Ništa, ništa...

- Boga vam oprostite. Nisam... nisam htio!

- Ah, sjedite, molim vas! Pustite me da slušam!

Červjakov se zbuni, glupo se nasmiješi i poče da gleda na pozornicu. Gledao je Červjakov, ali onog blaženstva više nije osjećao. Nemir ga je počeo mučiti. Za vrijeme pauze približio se Brižalovu, pomuvao se pored njega i, savladavši svoju snebivljivost, progundao:

- Poprskao sam vas, vaše... stvo... Oprostite... To je... sasvim nehotice...

- Ah, koješta... Ja sam već zaboravio, a vi opet isto! - reče general i nestrpljivo mrdnu donjom usnom.

"Zaboravio, a u očima mu pakost" pomisli Červjakov podozrivo pogledajući generala. "Neće ni da govori. Trebalo bi mu objasniti da uopće nisam imao namjeru... da je to prirodan zakon, jer može još pomisliti da sam htio da pljunem. Ako sada ne pomišlja tako nešto, kasnije će da pomisli!..."

Došavši kući, Červjakov ispriča ženi kakvu je neuljudnost učinio. Međutim, kako mu se činilo, žena je isuviše lakomisleno gledala na tu stvar; ona se prvo bila uplašila, ali kada je čula da je Brižalov "tuđi", umirila se.

- Pa ipak ti otiđi, izvini se - rekla je. - Može još pomisliti da se ne umiješ ponašati među ljudima!

- To i jest baš ono! Ja sam mu se izvinjavao, ali on nekako čudno... Nijedne čestite riječi mi nije rekao. A ni vremena nije bilo za razgovaranje.

Sljedećeg dana Červjakov je obukao nov činovnički frak, podšišao se i pošao Brižalovu da objasni... Kada je ušao u generalovu sobu za prijem, zatekao je mnogo molilaca, a među njima i samog generala, koji je već počeo da prima molbe. Ispitavši nekoliko molilaca, general podiže oči i na Červjakova.

- Sinoć u "Arkadiji", ako se sjećate, vaše ...stvo - poče da referiše uredski intendant - ja sam kihnuo i... nehotice vas poprskao... Opros...

- Koješta... Ostavite se, zaboga! Šta ste vi trebali? - obrati se general sljedećem molitelju.

"Neće da govori!" pomisli Červjakov blijeedeći. "Znači, ljuti se... Ne, to se ne smije tako ostaviti... Ja ću njemu objasniti..."

Kada je general završio razgovor s posljednjim molioцем i uputio se u unutrašnje apartmane, Červjakov koraci za njim i poče da mrlja:

- Vaše ...stvo! To što se ja usuđujem da uznemirujem vaše ...stvo, to je upravo, mogu vam reći, iz osjećanja kajanja!... Nisam namjerno, to vi i sami znate!

General napravi plačljivu grimasu i odmahnu rukom.

- Pa vi se prosto ismijavate, poštovani gospodine!! - reče general nestajući iza vrata.

"Ma kakvo ismijavanje!" pomisli Červjakov. "Uopće tu ne-ma nikakvog ismijavanja! General, a ne može da razumije! Kad je tako, neću se više ni izvinjavati tom razmetljivcu! Neka ga đavo nosi. Napisaću mu pismo, ali više neću da idem! Bogami, neću!"

Tako je mislio Červjakov vraćajući se kući. Ali pismo ipak nije napisao. Mislio je, mislio, ali nikako nije mogao da smisli to pismo. Sutradan je morao da ode i da mu sam sve objasni.

- Nisam ja jučer dolazio da uznemirujem vaše ...stvo - zamuca Červjakov kada general uperi u njega svoj upitni pogled - zato da bih se ismijavao, kako ste vi izvoljeli reći. Ja sam se izvinjavao što sam vas poprskao kada sam kihnuo... a ni na kraj pameti mi nije bilo da se ismijavam... Zar bih se ja usuđio da se ismijavam? Ako bismo ismijavali jedan drugoga, onda, znači, prema ličnosti čovjeka nikakvog poštovanja... ne bi bilo...

General neočekivano poplavje, zatrese se i graknu:

- Gubi se !

- Šta? - prošaputa Červjakov zamirajući od užasa.

- Gubi se !! - ponovi general udarivši nogom.

Červjakov osjeti kako se u njegovoj utrobi nešto otkide. Ništa više ne videći i ne čujuć, on ustuknu prema vratima, iziđe napolje i zabatrga nazad... Stigavši kući, da ni sam nije znao kako, ne skidajući svoj činovnički frak, legao je na otoman i... umro.

BILJEŠKA O PISCU

ČEHOV, Anton Pavlovič, ruski književnik, rođen je 29. januara 1860. godine u Tagangoru. Završio je medicinski fakultet u Moskvi i radio kao liječnik. Književnim radom počeo se baviti već kao student objavljujući pod pseudonimom Antoša Čehonte kratke humoreske. Godine 1886. objavio je prvu zbirku novela Šarene priče. Čehov je postao majstor ruske novele. Teme su mu malograđansko vegetiranje, karijerizam, začahurenost činovnika i inteligenata, pri-mitivizam ruskog seljaštva. Čehov piše i drame i postaje jedan od začetnika moderne dramaturgije. Na njegovim dramama izgradio je svoj stil čuveni Moskovski hudožestveni teatar (MHT) pod vod-stvom K.S. Stanislavskog. Najpoznatije su mu drame: Galeb, Ujka Vanja, Tri sestre i Višnjik. Poznatije Čehovljeve novele su: Stepa, Paviljon br. 6, Jonič, Smrt činovnika, Kaštanka, Zaručnica, Čovjek u futroli, Dama sa psićem, Kameleon i dr.

Čehov je umro 15. VII 1904. god. U Badenweileru (Njemačka).